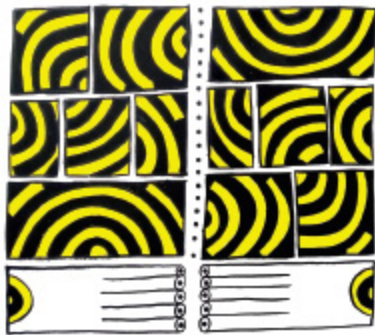

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS K. ATTILA
BENEDEK ISTVÁN
BERKI TÍMEA
DEÁK ENIKŐ
DEMÉNY PÉTER
FODOR JÁNOS
GONDOS BORBÁLA
KATZ ANDRÁS
KISS ÁGNES
LOVÁSZ KRISZTINA
MIHÁLY MELINDA
NAGYI ENIKŐ ORSÓLYA
SARÁNY ORSÓLYA
SAS PÉTER
SZABÓ-KÁDÁR
HENRIETTA
SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD
TELEGDI-CSETRI ÁRON

7

TÁRSADALMI HÁLÓZATOK

III. FOLYAM
2024.
JÚLIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXV/7. • 2024. JÚLIUS

TARTALOM

BERKI TÍMEA • Brassai Sámuel kapcsolathálója az 1830–40-es években . . .	3
SARÁNY ORSOLYA • Hálózatok és reprezentációk. Székelyföldi „román” intézmények a székelyföldi román nyelvű sajtóban	13
NAGYI ENIKŐ ORSOLYA • Közösség a semmiből. A kolozsvári zsidóság újjaszerveződése a holokauszt után	23
BENEDEK ISTVÁN • Változó közösségimédia-hálózatok és médiafogyasztás a TikTok korában	31
LOVÁSZ KRISZTINA • Bandika (<i>novella</i>)	39
FODOR JÁNOS • A romániai magyar értelmiségi elit a magyarországi kémelhárítás hálójában 1971–1983 között	40
KISS ÁGNES • A „magyar érdek” és informális érdekképviselés a Ceașescu-korszak második felében	51
SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD • Erdélyi napilapok a Facebookon – az aktív olvasótáborok hálózatai	60
DEÁK ENIKŐ • A romániai szociális ellátás hálózatának kiépítése	72
BALÁZS K. ATTILA • Laci (<i>novella</i>)	81
■ TOLL	
TELEGDI-CSETRI ÁRON • Tata	82
■ HISTÓRIA	
MIHÁLY MELINDA • Az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum középkori és kora újkori kőtára	85
■ MŰHELY	
SZABÓ-KÁDÁR HENRIETTA • Utazás a nemzetközi újságírás körül	104

■ KÖZELKÉP

SAS PÉTER • A szenvedélyes levélíró, Kelemen Lajos	108
GONDOS BORBÁLA • A boszorkányok netre költöztek. Pogány vallás a közösségi médiában – a #WitchTok jelenség	115

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Életpusztítás (<i>Sasszé</i>)	122
--	-----

■ ABSTRACTS	124
-------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	128
-----------------------	-----

■ KÉP

KATZ ANDRÁS

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÖRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia), a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Bethlen Gábor Alap, az Iskola Alapítvány, a MOL Románia, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Méhes György – Nagy Elek Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul MOL României

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

BERKI TÍMEA

BRASSAI SÁMUEL KAPCSOLATHÁLÓJA AZ 1830–40-ES ÉVEKBEN

■ Az 1830-as évek végén a torockószentgyörgyi születésű Brassai Sámuel Kolozsvárra költözik. 1833-tól ez a város jelenti életerét, és bár rövidebb-hosszabb utazások miatt időszakosan távozik, mégis foglalkozása, szerepvállalásai idekötik, itt él és dolgozik 1897-ben bekövetkező haláláig. A harmincas évek elejére kialakult és egyre bővülő kapcsolathálója felől életpályájának és társadalmi beágyazottságának olyan sajátosságait is azonosíthatjuk, amelyekről korábban ilyen kontextusban kevés szó esett. Jelen tanulmányban ezeknek a sajátosságoknak, mintázatoknak a feltérképezésére törekszem kéziratossá és nyomtatott források alapján.

A 19. század végén is kitüntetett figyelmet érdemlő tudóst (a bibliainak nevezett kort, 70–80 évet is meghaladó) hosszú életkora,¹ különböző, egymástól akkor már távol eső tudományterületeken való jártassága, szellemi frissessége, vitakedve és a fiatalokra figyelő, őket támogató gesztusai révén nagy népszerűség és még életében kialakuló kultikus tisztelet vette körül. A pályáját dokumentáló egykorú (ön)életrajzok, alkalmi köszöntők és interjúk sorában Kőváry László Brassai-életrajza az utolsó. A Brassai

E tanulmány a *Népvelés vasárnap*. Brassai Sámuel kapcsolathálója az 1830–40-es években című, a BBTE, az EME és a KJNT szervezésében zajló 16. Kutatás- és tudománytörténeti konferencián, 2023. október 5-én elhangzott – az erdélyi folklórkutatás kezdeteivel, a Brassai Sámuel által szerkesztett Vasárnapi Újság munkatársi körével foglalkozó – előadás a *Korunk* lapszámához igazított és jelentősen átdolgozott változata.

**A kollégiumi tanár,
nevelő Brassai Sámuel
tehát miközben részt
vállal az erdélyi
társadalmi nyilvánosság
szervezésében, és lapot
szerkeszt az
1830–40-es években,
szerkesztőként saját
kapcsolathálóját
használja és bővíti...**

Sámuel betegágyánál jelen lévő Szabó Sámuel, majd Kőváry László szem- és fül-tanúként számol be arról, hogy 1897. június közepén századik évét tölti a tudós. E hír következményeként sikerül őt felköszönteni, majd pár nappal később emléktáblával megjelölni születési helyét, a torockószentgyörgyi unitárius papi lakot.² A 20. század elején Gál Kelemen, Kozma Ferenc, Fitz József ír Brassai életéről és munkásságáról, első monografikus igényű életrajzát pedig egykori tanítványa és fiatal barátja, a későbbi unitárius püspök, Boros György írja meg, aki ekkor annak levelezését is összegyűjti, de erre a későbbiekben még visszatérek. 1971-ben Brassairól írt monografikus összeállításában a tudós százéves korát Mikó Imre erősíti meg, és ő nevezi utolsó erdélyi polihisztornak is.³ Brassai Sámuel munkásságáról bibliográfiát Gazda István készít két évtizeddel később, 1997-ben, amikor több, a tudós életpályáját értékelő szöveg, kiadvány is napvilágot lát.

A vizsgált kérdést, Brassai társadalmi beágyazottságát és kapcsolatrendszerét a társadalomtörténeti szakirodalom felől közelítem meg, és Kővér György egyik értekezésére alapozok. Ebben a szerző a társadalmi struktúra tengelyeként a tevékenységszerkezet, vagyon- és jövedelemmegoszlás, rang- és presztízshierarchia hármasát emeli ki.⁴ E hármasból talán a harmadik a legrelevánsabb kérdésfelvetésben, melyet Brassai Sámuel családtörténeti adatai, származása igen jól kontextualizálnak. A presztízshierarchia kérdésénél maradva tartom fontosnak Sasfi Csaba azon tanulmányát, amelyben a foglalkozás, a társadalmi státus kérdéseit tárgyalva azt állapítja meg, hogy az apák vizsgálata mellett a nagyapák kutatása is segíthet a kapcsolati háló és az intézményi beágyazódás tekintetében.⁵ E megállapítások értelmében Brassai Sámuel mikro- és makroszociális kapcsolatai egyaránt figyelmet érdemelnek.

Életrajzíróinak a felmenőket a dédszülőkig sikerült visszavezetni és rekonstruálni a szász gyökerekkel is rendelkező családfát. Brassóból érkezik Torockóra Brassai Sámuel dédapja – innen a származásra utaló későbbi keresztnév. A ritka Wellmess nevet viselő szász asztalos ő, aki a halotti anyakönyvből Brassói W. Jánosként szerepel.⁶ Kőváry László az, aki kérdően tekint e mobilitásra, hiszen érvelésében a Szászföldről érkező munkás számára Torockószentgyörgyöt, a nemes Thorockay család székhelyét megfelelőbb gazdasági, érvényesülési célpontnak találná a választott Torockó helyett. Ellenben a dédanya, Tóbis Judit torockói,⁷ így a házasságkötés is befolyásolhatta letelepedését a bányászvárosban. Nem mellékes a család oldalági kapcsolatrendszere sem, mert az éppen kibontakozó Brassai család szociális hálóját mutatja. Ennek értelmében fontos megemlíteni azt a tényt, hogy Tóbis Judit lánytestvére, Anna az abrudbányai Mikola Szabó Sámuel felesége lesz. E házasságból születik fiuk, Szabó Sámuel későbbi unitárius lelkész, aki 1796 és 1813 között az akkor induló székelykeresztúri unitárius kollégium igazgatója. Felesége, Koncz Klára Brassai Sámuel édesanyjának, Krisztinának testvére, így anyai ágon is rokonná lesz a két Sámuel.

Brassai Sámuel apai nagyanyja, Vernes Ilona vagyonos és tekintélyes torockószentgyörgyi család tagja. A dédapa és nagyapa esetében a házasságok jelentik a megállapodást, letelepedést és társadalmi beágyazódást – immár Torockószentgyörgyön is. Erre a mintakövetésre ismerünk Brassai Sámuel édesapja, idősebb Sámuel (1764–1837) esetében is. A helyi iskola elvégzése után ő a kolozsvári unitárius kollégium tanulója, majd tanítója és iskolafőnöke, de visszatér a környékre, és a torockói iskola rektori tisztségét tölti be, ami egyben énekvezéri és paphelyettesi teendőkkel is jár. Ez a visszatérés a felemelkedésként ér-

tékelhető pályamobilitás mellett társadalmi stabilitásként is értelmezhető. Származási helye és az unitárius egyházban vállalt szerepe hozza kapcsolatba a torockószentgyörgyi lelkész-esperes, Koncz Gergely családjával.⁸ Az esperes lányával, Koncz Krisztinával kötött házassága⁹ egyfelől egyháztársadalmi szocializációt, másfelől a régió határainak túllépését is jelenti, hiszen Torockó és Torockószentgyörgy mellett Kolozsvár, Abrudbánya, Székelykeresztúr és környéke, különösképp Kis- és Nagysolymos (innen a Koncz család nemesi előneve) is rokoni és baráti kapcsolatokat, társadalmi presztízst biztosít. A fiatal Brassai Sámuel elsősorban ebben a közegeben mozog. Miután otthon tanítják, apja mintáját követve iskoláztatják. Az idős Brassaihoz hasonlóan ő sem választ lelkészi hivatást, hanem nevelő és kollégiumi tanár lesz. Azzal, hogy nem köt házasságot, nem alapít családot, és anyjával, majd annak 1860-as halála után egyedül él, eltér a családi mintától. Ez az eltérés ugyanakkor lehetővé teszi számára öntörvényűségének érvényesülését, szakmai tájékozódását, külföldi útjait, tudós érdeklődését és különös életmódját.

Az intézményi beágyazódását illetően egyértelmű, hogy az unitárius egyház kötelékében mozog a család. Míg korábban a torockói betagozódás felekezeti identitást hoz a dédapának, addig a következő generációk számára az egyházi felekezethez tartozás már nagyobb létközösséget jelent, melynek szolgálata idővel az egyházi tisztségek betöltését is elhozza. A kolozsvári kollégiumban töltött tanulóiévek alatt újabb kapcsolatokat épít apa és fiú egyaránt. Az, ami kivezet eből a közegeből, az az életpálya rákövetkező szakasza. Apjától eltérően az ifjú Brassai Sámuel a poétai (1814) és filozófiai osztály (1816) elvégzése után – külföldi peregrinációs lehetőség hiányában¹⁰ – főúri családoznál működik nevelőként. „A’ kolozsvári főrangú családokban alig volt jelesebb tehetség ifju vagy nő, ki kedvencz tudományaiból ne vett volna tőle órát: olyly különös jelenet volt e’ democrata és cynicus férfitú Erdély salonaiban.”¹¹ A továbbiakban azokra a főúri családokra térek ki, melyeknél Brassai nevelői feladatokat vállalt. Érdekes e családok női tagjait is megvizsgálni, hiszen azok származása újabb családi kötelekekről árulkodik, újabb közösségekkel kapcsolja össze a családban nevelősködő fiatalot, és azt is megmutathatja, hogy az milyen útvonalat jár be e kapcsolat-hálón belül.¹²

Brassai Sámuel elsőként a Makray családhoz kerül, ahol közel két évet tölt nyelv- és zongoratanárként.¹³ E két forrás „hunyadmegyeiként” nevezi e családot, amelynek azonban van egy széplaki, Belső-Szolnok megyei ága is. Ez az az ág, amelynél Brassai munkát vállal, hiszen éppen ide, Dés mellé ajánlotta nevelőnek őt barátja, a piarista szerzetes, könyvgyűjtő, katolikus nyomdaigazgató Koros Imre „Cserei consiliárius családjához.”¹⁴ Cserei Klára pedig a vízszentgyörgyi és felpestesi előneveket viselő Makray László felesége lesz. Számolnunk kell, tehát egy Cserei–Makray-sorrenddel, amely Kolozsvártól északra ugyan, de a város vonzáskörzetében tartja a nevelőt. Később is e vidéken találjuk, Bethlenben Bethlen Károly és gróf Mikó Krisztina lányát, Esztert¹⁵ tanítja zongorázni. E főúri család kötelékében maradv Bethlen József és Thoroczky Eszter,¹⁶ majd Bethlen János és második felesége, báró Wesselényi Zsuzsanna gyermekeit neveli a közeli Rettegen, illetve elkíséri a családot Pestre, Bécsbe. A Bethlen családtól a Kendeffy családhoz kerül Brassai, de tulajdonképpen ugyanabban a családban működik, hiszen malomvízi gróf Kendeffy Ádám felesége bethleni Bethlen Borbála. A politikus Kendeffy Ádám, az erdélyi reformmozgalom legtevékenyebb szereplője, a kolozsvári vívőiskola megalapítója, mintagazda azon-

ban 1834-ben elhunyt, megözvegyült felesége pedig ősszel magával hívja Krisztina és Katinka lányaik¹⁷ nevelőjét, Brassai Sámuel bécsi és velencei útjaira.¹⁸

A majdnem két évtizedes nevelői tevékenység nemcsak Erdély legnagyobb nemesi családjainak pártfogását, a nevelősködéssel járó társas kapcsolatok világát hozza el Brassai Sámuel számára. A családok téli és/vagy nyári lakhelyei váltogatása, azok külföldi utazásai vagy ottani hosszabb időzéseai mobilitásként értelmezendők, a tájékozódás, ismerkedés alkalmait szolgálják. Például a Kendeffy családdal tett bécsi útja során ismerkedik meg Brassai Stephan Ladislaus Endlicherrel, a 19. század legnagyobb botanikusával, akitől fűvészetet tanul, és aki róla nevez el majd el 1839-ben egy ausztráliai repkényfajt.¹⁹

Bácskai Vera városkutató a polgárságot vizsgáló egyik tanulmányában Pest és Buda összehasonlításakor, a várost a rendszeres árutermelés, információáramlás és rétegzettség közegeként tárgyalva, a nemesség mellett Pesten felbukkanó bevándorlók esetében kimutatja azok polgárrá fogadását, a zárkózottabb közösséget megjelenítő Budával szemben.²⁰ Ez a Pesten tapasztalt nyitottság teszi lehetővé az új polgárság, azaz a középosztály kialakulását. Hasonlót figyelhetünk meg Kolozsvár esetében is. A város 19. század eleji nyitottsága lehetővé teszi Brassai Sámuel beilleszkedését, betagozódását és polgári-értelmiségi pályafutásának kibontakozását.

Már nevelői feladatköre idején, 1831-ben jelentkezik első publikációval a kolozsvári *Erdélyi Híradó*ban és a *Nemzeti Társalkodó*ban²¹ W. és Világfi Antal álneveken. Ez utóbbi lapban zajlik az ún. Klió-per is, melyet Brassainak Szilágyi Ferenc történeti munkájáról írt recenziója vált ki kettejük között. Az álneven írt recenzió felvállalása után Szilágyi mégis ismeretlennek tartja: „De ki az a Brassai Sámuel? Sokan kérdezték itt helyben én tőlem, 'a fő polczon lévő is, valamint kis hazánk' különböző részeiből érkezett levelekben is tevének hozzám ilyen kérdést.”²² Ebből a kérdésfelvetésből, melyet az álnévhasználat is megelőlegez, egyértelmű, hogy a Brassai Sámuel szerzői név bizonyos körökben viszonylag ismeretlen az 1830-as években. A kérdés újabb kérdést implikál, mégpedig egyfelől azt, hogy kik azok, akik Brassai álneveit ismerik és azonosítani tudják, másfelől, hogy mennyire ismert ekkoriban Brassai Sámuel a főúri körökön kívül a városban, Kolozsvárt és Erdélyben. Tény, hogy Szilágyi Ferenc ismeretlenként kezeli, és méltatlannak, jogtalanak tartja, hogy művét bírálja. Mi több, amint arra Szilágyi a *Végszó*ban utal, Brassai iskolai tanulást soha nem végzett, „klavir-mester”, néha nevelő, magát újságírással adó, mindenhez kapdosó ifjú,²³ azaz szakmai szempontból sem egyenrangú bíráló.²⁴

A folyóiratokban rejtőzködő Brassai Sámuel kortársa és barátja, Gyergyai Ferenc vezeti be a kolozsvári úri Casinóba 1833 januárjában, egy hónappal annak indulása után.²⁵ A maga rendjén Brassai is többeket bevezet a Casinóba, erdélyi és magyarországi nemesi vagy polgári származású értelmiségieket egyaránt.²⁶ A haladó szellemiségű, demokrata nemesség ezen intézménye négy évre az egyik alapító, a gróf Kendeffy Ádám házába helyezte székhelyét,²⁷ és a város tudós és művészársadalmát is megszólította a hazai közművelődés előmozdítása céljából. Ennek egyik lehetőségeként azt a lapot látták, amelynek szerkesztését az Amerikából visszatért, szintén unitárius felekezetű Bölöni Farkas Sándor, a Casino másik alapítója ajánlja fel Brassai számára. Így indul be 1834-ben a *Vasárnapi Újság*,²⁸ és kezdődik el Brassai foglalkoztatása és a városhoz kötöttsége. Életpályája 14 év múlva, a *Vasárnapi Újság* 1848-as megszűntje, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc következményei miatti menekülése miatt Pesten

folytatódik, ahol 1851-ben a fél évig megjelenő *Fiatalság barátja*, illetve 1855-ben a szintén pár lapszámot megért *Critikai Lapok* szerkesztője, de ezeket már saját vállalkozásaiként működteti. A kolozsvári egyetem megnyitása után a német nyelv és irodalom tanárával, Meltzl Hugó kollegájával közösen indítja meg az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat*, melynek 1883-ig volt társszerkesztője.

Tudományos cikkírói, kritikusai és lapszerkesztői foglalatosságai közepette Brassait 1837-ben hívja meg tanárnak a kolozsvári unitárius kollégium, és választja levelező taggá a Magyar Tudós Társaság.²⁹ Tudósi és tanári pályája ezzel megerősítést nyer, és e kettő együtt státust és presztízst, újabb kapcsolatokat biztosít számára, melyek nemzedékeken is átívelnek,³⁰ hiszen nemcsak ifjúsági lapja címében gondol a fiatalság barátjaként önmagára, hanem mecénásként anyagi és kapcsolati tőkéből is áldoz oktatásukra.³¹ A 19. század közepén már ősz hajú idős tudósként élcelődik rajta Jókai, viszont az a tény, hogy pályája töretlenül folytatódik, érdeklődése szerteágazó, nem mellékesen hosszú életet él, úgy marad kortársa saját és a rákövetkező nemzedékeknek, hogy az a kapcsolati háló, amelyben elindult, lassan szétfoszlik körülötte, miközben a század nagy változásainak élő szemtanúja marad. A stabilitást ebben a hálóban Kolozsvár, családja, egykori barátai, neveltjei, azok családjai, a pesti és kolozsvári értelmiség, diákjai és az unitárius egyház biztosítja.

Ebből a két évtizedből származó leveleire térnék ki az alábbiakban, melyek kapcsán arról is érdemes értekezni, miként hasznosítja Brassai Sámuel ismeretési körét, kapcsolatait. Horvát István történezt megszólító levelében 1827-es személyes találkozásukra hivatkozik, és ezzel indítja el a levelezés útján folytatódó és ekként fenntartott kapcsolatukat. Az 1833. április 7-én kelt levél felütésében Brassai arról számol be, hogy falusi magányából Kolozsvárra érkezve jut hozzá a *Tudományos Gyűjtemény*hez, és onnan megtudja, hogy annak új szerkesztője Horvát István. Így a levélben elsősorban Horvát érdemeit sorolja, és a kiadvány megújulását reméli, másodsorban pedig annak pártfogására számít, és a *Nevelés* című kéziratát ajánlja figyelmébe.³² A levelek Horvát könyvtárában maradtak fent, Horvát válaszainak nem maradt nyoma, de bizonyos, hogy további levelek, találkozások következtek, hiszen 1836-ban a *Tudományos Gyűjtemény*ben maga Horvát ismerteti Brassai fűvészeti munkáját.³³ Itt jegyzem meg, hogy ezt a munkáját ajándékként elküldi a Magyar Tudós Társasághoz is,³⁴ melynek hírét nemcsak a társaság évkönyve, hanem a *Tudományos Gyűjtemény* is közli.

Schedel (Toldy³⁵) Ferenchez írt leveleiben Schedelt az *Athenaeum* szerkesztőjeként szólítja meg, és 1838 őszén azért szabadkozik, hogy ígért írásaiból nem küldött a lapnak,³⁶ később kelt leveleiben pedig rajzkönyvét³⁷ és *Bankismeretét*³⁸ ajánlja népszerűsítésre. Mindezt sikerrel teszi, hiszen az *Athenaeum* hasábjain mindkét kiadvány³⁹ megjelenésének hírét megtaláljuk. Brassai ekkor már akadémiai tag, személyes ismeretséget köthetett az Akadémia titoknokaként működő, de még dietetikus orvosként praktizáló Schedellel. A levélváltással is megerősített kapcsolat kínál lehetőséget és felhatalmazást arra, hogy például rajzkönyve ajánlása mellett annak ismertetését kérje, mi több, recenziéseket javasoljon a következőképpen: „U. i. Bátorodom kijelenteni az iránti óhajtásomat mi szerint vagy Hunfalvy⁴⁰ vagy Henszlmann⁴¹ urakat szeretném ismertetőül megnyerni”,⁴² azonban az 1843-ig működő *Athenaeumban* ellenben egyáltalán nem jelent meg ismertető a *Rajzminták fiatal gyermekek számára* c. 1842-es kötetről.

E levelek egyértelmű bizonyítékai a levélíró szerzői/írói érvényesülése stratégiájának: a személyes ismeretségek és levelezés útján fenntartott kapcsolatok mozgósítása révén kerülnek népszerűsítésre és ismertetésre Brassai első tudományos igényű, a mai tudományterületek felől nézve változatos (fűvészet, bankismeret, a Kék könyvtár-sorozat tankönyvszerű kiadványai a számtan és rajz tanításához), a szaktudományok perspektívájából pedig széttartó munkái. Tudósi pályája előmozdításának másik érdekes bizonyítéka (az ajánlás szándékával írt levél és ajándékként megküldött kiadvány mellett) a gróf Széchenyi Istvánnal folytatott levelezése. 1842. március 25-én Kolozsvárról kelt Brassai-levél azért szólítja meg Széchenyit, hogy a szerző neki ajánlhassa a fentebb említett *Bankismeret* c. kötetét. Azonban e levél, mint első mondatából kiderül, csak egy másik levél társaságában működik: „Kegyes pártfogóm g. Bethlen János úr ide melékelt levele tartalmának ismételésevel...”⁴³ Míg Brassai a méltóságos úrhoz intézi levelét (alázatos szolgálként és a tudós társaság tagjaként), addig Bethlen János igen tisztelt barátjának ír „professor Brassai Samu”-ról, „kinek felette hasznos tulajdona az, hogy a leg’szövevényesebb tárgyakat is popularizálni, és az olvasó közönség’ nagyobb részének műveltségi fokozatához alkalmaztatni tudja.”⁴⁴ Mint Bethlen leveléből kiderül, Brassai felkérésére jár közben, hogy Széchenyinek ajánlja a munkát, és kieszközölje a neki szóló ajánlás, a dedikáció elfogadását. A két kolozsvári levél egyazon napon kelt. Mindkettő Brassai szándékából született, egyiket ő írja, a másikat az ő felkérésére a mecénása, a megszólított Széchenyivel egyenrangú nemes. Így nyomatékosul a szándék, a kérés, melyre bizonyára választ is kaptak, hiszen augusztus 10-én Brassai hálája kifejezéséül példányt küld Széchenyinek, aki szeptember 1-jén válaszlevélben köszöni meg azt, miközben elismerését fejezi ki a „testvérhon érdemteljes fiá”-nak közhasznú munkájáért.⁴⁵

A főúri körökben korábban kialakult kapcsolatainak és az ott vállalt nevelői munkásságának hozadéka tehát az, hogy Bethlen Jánost – kinek gyermekeit Rettegen tanította – rábírhatja, hogy levelével járjon közbe Széchenyinél. Mellesleg gróf Bethlen János az, aki révén Brassai Sámuel 1833-ban Kolozsvárra kerül, és aki, mint a fentiekből körvonalazódik, pártfogóként segíti a fiatal tudósi pályájának alakulását. A Széchenyi-ajánlat⁴⁶ sikertörténet, a dedikált munka kevésbé az. Az F. szignójú *Athenaeum*-beli recenziens szerint tévedéseken alapul, de érdeme, hogy olyan területen tapogatózik, amely Magyarországon hiányszónak számít. A Széchenyi István által közhasznúként és a Bethlen János által tudomány-népszerűsítőként értékelt munkát Brassai 1834 óta a *Vasárnapi Újság*, azaz a közhasznú ismeretek tára főszerkesztőjeként is végzi.

A továbbiakban e néplap élén betöltött szerkesztői szerepe felől vizsgálom Brassai Sámuel kapcsolatrendszerét. A lapot egyszemélyes vállalkozásként szokás emlegetni, azonban tudjuk azt például, hogy a külföldi híreket közlő Újságok rovatot 1840-ig a kolozsvári unitárius lelkészként működő Kriza János szerkeszti, aki eközben a berlini egyetemen tanul.⁴⁷ 1838 nyarán Krizbai Dezső Miklós látja el a szerkesztői teendőket,⁴⁸ amint az a szerkesztő távollétére utaló lapbeli megjegyzéséből kiderül, és ugyanez történik 1844 áprilisa és szeptembere között, amikor ismét távol van Brassai.⁴⁹ Tudjuk azt is, hogy korábban, 1834 októberétől hónapokig külföldön tartózkodik a Kendeffy családdal, Bécsben és Velencében,⁵⁰ ez az időszak azonban nyomtalanul telik el a lapszerkesztés szempontjából. 1838-ban Schedel (Toldy) Ferencnek miközben időhiányról panaszodik, és arról ír, hogy a *Nemzeti Társalkodó* iránti hazafiúi elkötelezettsége mi-

att nem küldött még cikket az *Athenaeumba*, a *Vasárnapi Újság* szerkesztésére is utal, „melybe egész éven át alig kapok egyívnyi idegen dolgozatot”.⁵¹ A nem általa írt cikkek begyűjtése érdekében szólítja meg Rummy Károlyt is: „a T. T. Professor ur, miután minden hazai és számos külföldi hirlapokat becses közleményeivel diszitni s közhasznusítani méltóztat, ezzel csak az egy Vas. Újság nem dicsekedhetik. Pedig vannak oly körök, hová ez Collegái nélkül csak egyedül érkezik-el.”⁵² A *Vasárnapi Újság* tizennégy évfolyamát áttekintve társadalmi szempontból a szerzői és olvasói kör városi és vidéki, a helyi közösségekben aktív szerepet vállaló, a földműveléshez, gazdálkodáshoz értő tisztviselő, főúr, lelkes, kántor, tanító, tehát a helyi értelmiség tagja, aki gyakorlatban is eleve népnevelő, közösséggondozó és -fejlesztő funkciót tölt be. Erdélyiek, magyarországiak és külföldiek egyaránt előfordulnak a névvel vagy álnéven publikálók között, akikhez Brassai maga vagy vallásfelekezete, esetleg a kolozsvári reformnemzedék, Casino-tagok vagy az *Erdélyi Híradó* szerkesztősége, azaz kapcsolathálója által jut el. Szerkesztői gyakorlata tájékozottságáról árulkodik, és amíg a Magyar Gazdasági Egylettel, a Magyar Tudós Társasággal a lapszámok hasábjain is kapcsolatban áll, figyelme a vidékre is kiterjed: a városi polgári körökre, falusi olvasóegyesületekre, amelyek a lap politikájához hasonlóan az önképzést és a népnevelést tartják szem előtt.⁵³ A kolozsvári zeneconservatorium és a nevelői kör jelenléte a lapban azért izgalmas, mert mindkettő Brassai Sámuel személyes érdeklődési körébe tartozik. A nevelői kör első tanácskozására például saját lakásán kerül sor az 1846. január 12-én Kolozsvárt is megtartott Pestalozzi-ünnepség apropóján. Alapítói gróf Teleki Domokos,⁵⁴ Zeyk József,⁵⁵ Méhes Samu,⁵⁶ Salamon József,⁵⁷ Brassai Samu, Székely Mózes,⁵⁸ Herepei Gergely,⁵⁹ Régeni István⁶⁰ és Gáspár János,⁶¹ majd a következő ülésekkel bővül e névsor újabb tagokkal,⁶² köztük nevelőkkel, tudósokkal, orvossal stb. E névsor forrásértékű Brassai kapcsolathálója felgöngyölítése szempontjából. Nevet kapnak mindazok, akik hozzá hasonlóan nevelői pályán indultak el, mint például a Rettegről tudósító Csulak Dániel, aki a kör pénztárnoka lesz, vagy Gáspár János, az első olvasókönyvek szerzője, melyeket a *Vasárnapi Újság* is ajánl. Az addig valószínű formálisan és a nyilvánosság mögött a személyes kapcsolatok által működő nevelői közösség önszerveződésének bizonyítéka e kör. A közhasznú ismereteket hozó lap szerzőit és szerkesztőit egyértelműen a közösen vállalt civilizatórikus és demokratikus szándék vezeti. Ismeretterjesztés által kívánják inductív, tapasztalati és szemléletes módon nevelni olvasóikat.

A kollégiumi tanár, nevelő Brassai Sámuel tehát miközben részt vállal az erdélyi társadalmi nyilvánosság szervezésében, és lapot szerkeszt az 1830–40-es években, szerkesztőként saját kapcsolathálóját használja és bővíti, ezzel az őt is foglalkoztató közösségszolgálat és népnevelés ügyét kívánja előmozdítani a *Vasárnapi Újságban* addig, míg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc át nem írja a politikai és társadalmi berendezkedést Erdélyben.⁶³ A 19. század közepének eseményei az idősnek számító tudós pályáját átrendezik ugyan, de sikerül tovább is csomópontként működnie e rendszerben még akkor is, amikor évtizedekkel később a szaktudományok korában tudósi kapcsolathálója lazulni látszik.

■ JEGYZETEK

1. Kövály László: *A száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kvár, 1897. 38.
2. Uo. 41–48, 54.
3. Míkó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*. Kriterion, Buk., 1971.

4. Kövér György: *A magyar közeposztály-teremtés programjai és kudarcai: Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok*. Századvég, Bp., 2006. 77–160.
5. Sasfi Csaba: *Az oktatás társadalomtörténete: Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok*. Századvég, Bp., 2006. 509–539.
6. Vö. dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete*. Minerva, Kvár, 1927. 12–14.
7. Uo. 14.
8. A kis- és nagysolymosi előnevet viselő előkelő székely nemes család tagja, melynek elődei közül Koncz Boldizsár unitárius püspök, illetve több egyházi adománytevő említhető. Lásd uo.
9. Idős Brassai Sámuel és Koncz Krisztina házasságkötésére 1794. december 31-én került sor. Vö. *Brassai Sámuel*. In: Benczédi Gergely: *A kolozsvári unitárius kollégium tanárai*. Kézirat. Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára [A továbbiakban MUEGYL]
10. Az unitárius fiatalok külföldi egyetemjárása eltért a más felekezetűektől, mert „nekünk nem voltak külföldi ösztöndíjaink, mint a reformátusoknak. [...] A kiválasztás a tanárok ajánlata a városi tanács, később a világi urak és az eklézsia vezetősége által történt. Csak a 18. század vége felé 1781-ben Horváth Ferenc főgondnok felfogása értelmében utaltatott a kiválasztás a Főtanács elé. [...] Később azonban a gyakorlat a kijelölésnek ezt a módját elejtette s a tanári kar hatáskörébe utalta.” Lásd: dr. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. Minerva, Kvár, 1935. 459.
11. Gyulai Pál: *Brassai Samu*. In: *Ujabb kori Ismeretek tára*. Nyomatott Landerernél és Heckenastnál, Pest, 1855. 649.
12. Nem képezi e tanulmány tárgyát, de megfontolandó a Brassai által idegen nyelvekre, zongorázni tanított fiatalok – főként nők – élete (életpályája) vizsgálata, mely olyan kérdésekre is választhatna, hogy hogyan alakult nevelő és tanítvány viszonya a későbbiekben, milyen jellegű és dinamikus volt a kapcsolattartásuk a nevelői státusz megszűnte után, hogyan hasznosultak ezek a kapcsolatok a felek számára, stb.
13. Lásd erről bővebben: Kóváry: i. m., illetve Fitz József: *Brassai Sámuel*. Németh, Bp., 1911.
14. Boros: i. m. 52.
15. Bethlen Eszter (1814–1864) széki gr. Teleki Lajos felesége lesz.
16. Thorocky Eszter Brassai akár Torockószentgyörgyről is ismerheti, tanítványai pedig Bethlen Róza és László lehetnek.
17. Kendeffy Krisztina a Branyicskai Jósika Leó, míg Katinka az Andrassy Gyula (a későbbi miniszterelnök és külügyminiszter) felesége lesz.
18. Fitz: i. m. 35.
19. Kanitz Ágost: *Brassai, a botanikus*. Kolozsvár 4 (117) 1890. máj. 24. 1. (Melléklet), illetve Fitz: i. m.
20. Bácskai Vera: *A régi polgárságról*. In: Kövér György (szerk.) *Zsombékok*. Századvég, Budapest, 2006. 15–37.
21. Vö. Gazda István: *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Magyar Történettudományi Intézet, Bp., 1997. web: <https://mek.oszk.hu/05100/05142/05142.pdf> (2024. 05. 08.)
22. Szilágyi Ferenc: *Vég-szó a Klío-perben*. Nemzeti Társalkodó 3 (12) 1834. márc. 22., 177–192.
23. Uo. 178.
24. Fontos hozzátenni e vitához azt is, hogy Szilágyi és Brassai életpályája hasonlóságokat mutat. Bár a Kolozsváron született Szilágyi apja református teológiai tanár és a Brassaié a torockói unitárius particula rektora, mindketten Kolozsváron tanultak. Szilágyi is házi nevelőként működött Kolozsvárt a gróf Kuun- és a Bánffy-házaknál, mielőtt köztanító lett, majd külföldi egyetemen tanult. Azt olvasva, hogy Brassai mindenhez kaposzó ifjú, azt feltételeznénk, hogy egy idősebb, már publikációkkal rendelkező történész vág vissza a tapasztalatlan fiatalnak, ez mégsem így van, ugyanis egymás kortársai – évről pontosan, ha Brassai születési éveként elfogadjuk 1797-et. Másfelől, az ismeretlenség Szilágyi elgondolásában azzal is magyarázható, hogy míg ő rendelkezik saját önálló, névvel vállalt publikációval és kötettel, addig Brassai nem. Mellesleg Brassait éppen a geográfia, a kronológia, a hazai és egyetemes történelem tanítására hívja meg 1837-ben az unitárius kollégium.
25. Boros: i. m. 73.
26. Ezek közül néhányat felsorol Boros György: Wagner József, Berde Mózs, Kriza János, Erkel János, Erkel Ferenc, Kemény Zsigmond, Litvay Márton egri érsek, Mentovich Ferenc, Szász Károly, Csengery Antal, Hammerschmidt, Petőfi Sándor. Vö. Boros: i. m. 75. Ám ennél sokkal hosszabb az a névsor, amelyet Borosnak a Brassai-monográfiához készített kéziratos jegyzeteiben olvashatunk. Olyan nevek maradnak ki a monográfiából, mint Schell Mihály, Nagy Lajos,

- Bartha Mózes, Szabó Sámuel, Herepei, Engel József, Stein Henrik, Kovács Károly, Intze József és Intze Dániel, Weress István, Bod Péter, Váradai János, Kovács Sándor, Zuber Alajos, Albert János. Vö. Boros György: *Brassai barátai és írótsársai*. Kézirat. MUEGYL Boros György-hagyaték 276/a.
27. Sz. n. *Tudnivalók a Kolo'svári Casinóról*. Erdélyi Híradó 4 (14) 1833. aug. 17., 105–106.
28. A leghosszabb ideig megjelenő néplap a korszakban, a későbbi, pesti *Vasárnapi Újság* névadója.
29. A Magyar Tudós Társaság osztályainak alakulástörténete szempontjából különös figyelmet érdemel Brassai akadémikus pályája. 1837-ben a matematikai osztály választja tagjai sorába kilenc más tudóssal együtt, mivel az osztály tevékenysége szerteágazó, és csak három tagja van, melyek közül egy él Budán. 1840-ben viszont a természettudományi osztály „terjedelmessége miatti szaporítása” céljából rendes taggá terjesztik fel Brassait Tarczy Lajos és Klauzál Imre társaságában, és közülük e két utóbbi kerül át ebbe az osztályba. Vö. *A Magyar Tudós Társaság története*. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve*. A m. kir. egyetem betűivel, Schedel Ferenc ügyelése alatt Budán, 1840. 40. (4. köt.), illetve *A Magyar Tudós Társaság története*. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve*. A m. kir. egyetem betűivel Budán, 1842. 32. (5. köt.) Brassai Sámuel 1865-ben választják a MTA rendes tagjává, a filozófia osztályba. Vö. Toldy Ferencz: *A M. Tudom. Akadémia 1865. decz. 11. tartott ünnepélyes Köz-Ülésének hiv. tárgyai. Jutalmazások, pályakérdések, választások*. In *A Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei (1864–1869)*, MTA, Bp., 1876. 69. A veterán tudósként említett Brassait 1887-ben választják a Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok osztálya tiszteleti tagjává Pulszky Ferenc ajánlatára. Gyulai Pál: *Jelentés az akadémiai választásokról*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei (1883–1889)*, MTA, Bp., 1891. 66.
30. Nevelői munkássága sem ér véget a 19. század derekán, Pesten a Gönczy Pál vezette nevelőintézet tanára, majd 1859-es kolozsvári hazatérése után az Erdélyi Múzeum-Egyesületben vállalt múzeumőri szerepe mellett visszatér az unitárius kollégiumi tanársághoz, míg 1872-ben egyetemi tanárrá nem választják.
31. Az unitárius kollégium állományába nemcsak Bölöni Farkas Sándor könyvtárát vezeti be és rendszerezi 1842-ben, hanem saját könyvgyűjteményét is elérhetővé teszi e közösség számára, mi több pénzbeli adományokat tesz, és anyagiakkal támogatja a szertárak berendezését. Halála után minden vagyonát az egyházra hagyja. Vö. Boros: i. m.
32. Egy Bécsbe utazó személlyel küldi, aki hazaújtján Pesten, az Ürményi családnál kereste a – korábban ott nevelősködő és a család által haláláig pártfogolt – történészt. *Brassai Sámuel Horvát Istvánnak*. Kézirat OSZK Kt. Levelestár.
33. Brassai Sámuel: *A fívérszet elveIn:ek vázolatai D. Lindley János nyomán*. Tilsch, Kvár, 1836. Ismertetése: Horvát István: *Könyvesmértetés*. In: *Tudományos Gyűjtemény 1836/6*, 119–124.
34. *Egyesek ajándékai*. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (1834-36)*. A m. kir. egyetem betűivel, Buda, 1837. 221.
35. Schedel Ferenc később Toldy Ferencre magyarosítja nevét. E gesztusa motivációjához, de főként munkásságához lásd: Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai – Universitas, Bp., 2004.
36. *A fívérsz örömei* című természettudományi cikksorozata 1839-ben jelenik meg az Athenaeumban.
37. Brassai Samu: *Rajzminták fiatal gyermekek számára*. Angol előkép után magyarázó szöveggel. Özv. Barráné és Stein kereskedésében, Kvár, 1842. (Kék könyvtár)
38. Brassai Samu: *Bankismeret*. Özv. Barráné és Stein tulajdona, Kvár 1842.
39. F. (Schedel Ferenc?): *Bankismeret Brassai Samutól*. In: *Athenaeum 1842*. 65–68, 515, 521, 539, 537. (2. félévi kötet)
40. Talán nem mellékes itt megemlíteni Hunfalvyval váltott későbbi levelét, amely annak bizonyítéka, hogy Brassai még a külföldről megrendelt folyóiratokat sem öncélúan használja. A *Revue des deux mondes* megrendelésekor Hunfalvy 2/3-os részvényesnek szállna be, hogy olvashassa, Brassai erre azt válaszolja: „inkább 1/4ét = 6 fl 10kr. S aztán nálam marad a végén. Az első olvasást és az utóbbi használatot természetesen örömmel átengedem. Vö. *Hunfalvy Pál Brassai Sámuelnek írt levele és Brassai válasza*. MTA KIK Kt. Ms 4749/65.
41. Hunfalvy Pált és Henszlmann Imrét érdeklődési körük, a nyelvészet, illetve a művészettörténet miatt választhatta ki Brassai.
42. *Brassai Sámuel levele Toldy Ferenchez*. MTA KIK Kt. Magyar Irod. Lev. 4drét 61/d. 3.
43. *Brassai Sámuel levele gróf Széchenyi Istvánnak*. MTA KIK Kt. K 203/1. (Széchenyi-gyűjtemény)
44. *Bethlen János levele gróf Széchenyi Istvánnak*. MTA KIK Kt. K 203/2. (Széchenyi-gyűjtemény)
45. *Széchenyi István Brassai Sámuelnek*. MTA KIK Kt. K193/137. (Széchenyi-gyűjtemény)

46. Az ajánlás szövege a következő: Ajánlat a *Hitel* halhatatlan írójának, a nemzeti jóllét útmutatójának és buzgó munkásának gróf Széchenyi Istvánnak hódolatul. Vö. Brassai Samu: *Bankismeret*. Özv. Barráné és Stein tulajdona, Kvár, 1842.
47. Kriza János a lapnak nemcsak szerkesztője, hanem szerzője is K. és Z. álneveken. Lásd: Gulyás Pál: *Magyar írói álnév lexikon*. Akadémiai, Bp., 1956. 587.
48. Az 1830–40-es évek kolozsvári irodalmi életének tagja, a *Vasárnapi Újság*ban a K-y és a KM szignók mögött valószínűleg ő rejtőzik. Vö. Pais Dezső: *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet*. In: Irodalomtörténeti Közlemények 21 (1), 1911. 32–58., 170–187., 312–328. Web: <http://real-j.mtak.hu/13205/1/00091.pdf> (2024. 01. 11.)
49. Vö. az unitárius egyház Consistoriumának határozatával, melyben elfogadják Brassai kérését, hogy 1844 nyarán németországi iskolalátogatási tanulmányúton vegyen részt. Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. Nro. XIII. Protoc. Gener. Consist. 1844–1845.
50. Concha Győző említi azt, hogy az özvegy Kendeffyné társaságában lányai nevelőjeként utazik Bécsbe és Velencébe Brassai Sámuel, és szerkesztőtársának, Krizának innen küldi cikkeit. Lásd erről bővebben: Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*. Franklin Társulat, Bp., 1904. 12.
51. *Brassai Sámuel levele Toldy Ferenchez*. MTA KIK Kt. Magyar Irod. Lev. 4drét 61/d. 1.
52. *Brassai Sámuel levele Rummy Károlynak*. MTA KIK Kt. Magyar Irod. Lev. 4drét 23. V köt.
53. A küüllődombói olvasó és éneklő társaságot a földesurat kiszolgáló „alnép osztálybeliek” alapították, a templomba járás mellett hetente háromszor találkoznak, az erkölcsösséget, tisztességet képviselik, és a gyermekek oktatására gyűjtenek. Lásd: N[agy] J[ózsef]: *Dombói olvasó és éneklő társaság*. Vasárnapi Újság IX. (401) 1842. jan. 9. 17–19. Szabó Dániel érmihályfalvi tanító az Ér és Berettyó menti olvasóegyletről ad hírt. Lásd: Szabó Dániel: *Értesítő Biharmegyében* (sic!). Vasárnapi Újság XII. (565) 1845. márc. 9. 145–152. De olvashatunk az athyai néptanodáról és olvasóegyletről Vidékitől: Vidéki: *Athyai néptanoda és téli olvasó egylet*. Vasárnapi Újság XV. (715) 1848. febr. 6. 89–93.
54. Országgyűlési küldött, akadémiai tag, hírlapíró, az *Erdélyi Híradó* munkatársa, majd történész.
55. Országgyűlési küldött.
56. Tanár, nyomda- és laptulajdonos, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője.
57. Csernátoni Bod Péter unokájának, Barthos Sándornak nevelője, báró Dániel Istvánné Mikes Anna udvari papja, lelkész, 1846-ban Kolozsvárt református teológiai tanár.
58. Unitárius püspökhelyettes, kollégiumi tanár.
59. Református lelkész, a kolozsvári hídelvei kisdedóv alapítója.
60. Tanár, ügyvéd.
61. Nevelő a Zeyk családnál, tanár, református lelkész, pedagógiai szakíró.
62. Brassai ajánlására pl. id. Bethlen János és Mikes János grófokkal. Lásd erről bővebben: Sz. n.: *A „kolozsvári nevelői kör” naplója*. Vasárnapi Újság XIII. (618) 1846. márc. 15. 162–167.
63. A *Vasárnapi Újság* utolsó lapszáma 1848. november 9-én jelenik meg. 1848. július 1-jétől új folyamat indítanak, de már januártól változik a lap arculata. A fejlécben a tartalom kivonatolását havonta változó irodalmi idézetek váltják fel, például március 26-án már Petőfi-sorok. Lásd erről bővebben: Mikó Imre: i. m. 62–67.

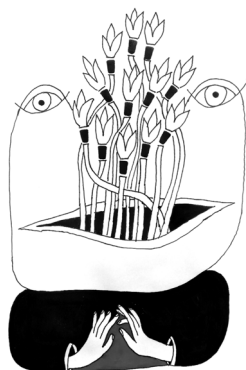
SARÁNY ORSOLYA

HÁLÓZATOK ÉS REPRESENTÁCIÓK

Székelyföldi „román” intézmények a székelyföldi román nyelvű sajtóban

A Székelyföldről, kiváltképp a Székelyföld tömbmagyar régióiról, azaz a többnyire magyar lakossággal rendelkező Hargita és Kovászna megyékről általában kétfajta, gyakran ellentmondásos kép él egyszerre a romániai román és magyar köztudatban. Ezeknek a Székelyföld-képeknek a valóságtartalma pedig gyakran megkérdőjelezhető, s nem minden esetben kapcsolódnak a székelyföldiek mindennapjaihoz.¹ Sőt ahogy erre Biró A., a kérdés egyik kutatója is rámutat: ezeket a képeket gyakran nem is a térségben élők, hanem külső szereplők alkotják meg, illetve sokszor nemzetközi trendeket és nem lokális igényeket szem előtt tartva formálják.²

Zahorán szerint³ a magyar köztudatban a Székelyföld egy kimondottan – túlnyomóan – magyar régió, olyan hely, ahol a románság csak a 20. században jelent meg. Régió, amely magyar lakossággal, történelemmel, hagyományokkal, vezetéssel, intézményrendszerrel, médiával stb. rendelkezik, s ezáltal a magyaroké. A román köztudatban elterjedt Székelyföld-kép szerint, amely szintén történelmi tényekre alapoz, a Székelyföld nem létezik. Ez a kép kétségbe vonja a Székelyföld székely/magyar voltát, megkérdőjelezi a Székelyföld mint régió létezését, azt egyszerűen Románia részeként kezeli, „román földnek” nevezi. Máskor, amikor a helyzet úgy kívánja, a román köztudat szerint is létezik a „magyar Székelyföld”, az a román nemzetállami törekvések az egységes román

**„...ezen intézmények
»románsága« nem
állandó, egy intézmény
könnyen elvesztheti
a köztudatban
a »román« jellegét...”**

nemzetállam létrejöttének gátjaként jelenik meg.⁴ Sőt ahogy arra Biró A. is rávilágít: a román köztudatban elterjedt az „intoleráns Székelyföld” képe is.⁵ Ezen kép szerint a régióban élő magyarság elnyomja, elúzi a Székelyföldön élő románokat, másodrangú polgárokként kezeli őket saját országukban. E kép szerint a Székelyföldön élő románok kiszolgáltatott helyzetben vannak, egy paradox helyzetben, hiszen a régióban ők képezik a kisebbséget. Ugyanezen kép szerint a Székelyföldön a román elem, identitás, történelem, kultúra, lakosság stb. megőrzése, megerősítése külső segítség – főleg állami segítség – nélkül nem lehetséges.⁶ Jelen tanulmány erre a közösségre fókuszál, pontosabban arra, hogy a székelyföldi románokról élő kép és a székelyföldi románok mindennapi életvezetése, „valósága” mennyire fedi egymást. Mindezt a kérdéskört pedig a csíkszeredai román közösség intézményi hálózatának vizsgálata felől közelítem meg.

Jelen írásban két dologra fektetem a hangsúlyt. Egyrészt a székelyföldi románok intézményépítési, hálózatosodási folyamatait mutatom be, pontosabban azt, hogy mely tényezők befolyásolták az elmúlt több mint négy évtizedben a Csíkszeredában élő románok intézményépítését és ezáltal hálózatosodását. Másrészt, kiindulva abból, hogy a helyi média is hatással van a román köztudatban élő Székelyföld-képre, arra is reflektálok, hogy ezek az intézmények, hálózatok hogyan jelennek meg a Hargita és Kovászna megyei román nyelvű nyomtatott médiaorgánumban. Arra vagyok kíváncsi, hogy a székelyföldi román nyelvű média szerint ennek a székelyföldi, pontosabban csíkszeredai román közösségnek milyen intézményi erőforrásai vannak, milyen hálózatra támaszkodhatnak, és melyek ennek az intézményi hálónak a jellemzői, erősségei, hiányosságai. Tehát a tanulmány egyszerre vizsgálja a városbeli románság meglévő intézményi erőforrásait, intézményi és az erre építő személyi hálózatait, illetve azt is, hogy ezek hogyan jelennek meg – ha egyáltalán megjelennek – a helyi román nyelvű médiában.

„Román” intézmények a Székelyföldön – csíkszeredai példák

■ Jelen tanulmányban nincs arra lehetőségem, hogy a székelyföldi románság történetét, a románok székelyföldi betelepítését, betelepítését részletezzem.⁷ Ennek ellenére ebből a történetből néhány fontos aspektust kiemelnék – ezen aspektusok körvonalazásában pedig a csíkszeredai KAM Intézet munkájára támaszkodom.⁸ A székelyföldi tömbmagyar vidéken – tehát Hargita és Kovászna megyében – a román–magyar együttélésben, a románok helyzetét illetően két korszakot lehet elkülöníteni: a rendszerváltás előtti korszakot és a rendszerváltást követő korszakot. E két korszakban teljesen eltérő módon szerveződik a régióban élő román közösség mindennapi életvezetése, a román–magyar együttélés, a román–magyar találkozások teljesen más rendszerben, teljesen más szabályokat, célokat követve jönnek létre és működnek. Mindezekben pedig fontos szerep jut a különböző székelyföldi intézményeknek, hiszen az intézményekre lehetett akár különálló, elhatárolódó román és magyar világokat⁹ építeni, intézmények elfoglalása, létrehozása által lehetett ezeket a világokat szélesíteni, illetve az intézmények működtetése által lehetett a mindennapi életvezetést zökkenőmentessé, kényelmessé, legitimé tenni. Mindemellett nemcsak az intézményeknek volt fontos szerepe, hanem az intézmények uralásának is, hiszen „*e régió emberének gondolkodása szerint egy intézmény mindig olyan nemzetiségű, amilyen a vezetője, illetve amilyen a vezetője, olyan érdekek szolgálatában áll*”.¹⁰

A rendszerváltás előtt, az 1980-as években a román világ kiszélesítése zajlott a Székelyföldön. Ez a román világ pedig arra alapozott, hogy a különböző fontos helyi és megyei intézmények vezetői pozícióiba román nemzetiségűek kerüljenek, illetve román intézményeket hozzanak létre. Ebben az időszakban Csíkszeredában, Hargita megyében például a magyar eliteket fokozatosan román nemzetiségűekre cserélték le, így a párt- és belügyi funkcionáriusok román nemzetiségűek le(he)ttek, a hadsereg magyar tisztjeit leszerelték, az adminisztráció közép- és felső vezetését románokra cserélték, elkezdtek román tanárokat betelepíteni, román tannyelvű iskolákat, osztályokat létrehozni, román nemzetiségű főtanfelügyelő és -helyettes lett a megyében, stb. Mindez természetesen „felső, külső támogatással történt, a helyi román elit egy kis csoportjának (alig néhány tucat személy) aktív közvetítése és közreműködése révén. Az extenzió azt jelentette, hogy a helyi román társadalomnak egyre újabb és újabb strukturális kereteit hozták létre (új vezetői pozíciók, új intézmények, új rendezvények stb.), amelyeket a helyi román társadalom igyekezett feltölteni, tartalommal telíteni. A helyi elit teljesítette a fentről kapott keretteremtési utasításokat, s ő maga is tett ilyen jellegű javaslatokat, kísérleteket.”¹¹ Tehát a helyi román világ egyre rendszerezettebbé vált, azáltal, hogy a helyi román elit megpróbált, az országos elit támogatásával, egy intézményi hálózatot kialakítani. Egy olyan intézményháló, amely lehetővé tette a helyi román közösség számára azt, hogy a mindennapi életvitelük gördülékeny legyen. Ezt pedig többnyire sikeresen teljesítették. Az egyre kiteljesedő román világ pedig igyekezett a helyi magyar világot távol tartani önmagától, leszakadni arról.

Az 1989-es rendszerváltást követően hasonló folyamatok – tehát az elitek lecserélése, az intézmények elfoglalása, új intézmények létrehozása és ezáltal a világ kiszélesítése – zajlottak le a magyar részről is, csak sokkal gyorsabban. A rendszerváltást követően a városban a magyarok a különböző intézményeket, a gyárakat, az adminisztrációt, azaz pontosabban ezen intézmények vezetői pozícióit a visszavették, a román és magyar iskolákat szétválasztották, a helyhatósági választásokat 1992-ben magyar elitek nyerték meg, a tereket magyar nemzeti jelképekkel jelölték meg, stb.¹² Tehát az intézmények visszafoglalásával, új intézmények létrehozásával elkezdték a magyar világot szélesíteni, rendszerezni. Mindez pedig azt jelentette, pontosabban mindezzel párhuzamosan az történt, hogy az, ami az 1980-as években fokozatosan végbement a román oldalon, 1989-ben majdnem teljesen összeomlott. Ahogy a rendszerváltást követően magyar világ egyre jobban nőtt, a román világ úgy kezdett el egyre jobban zsugorodni. Ennek fő oka, ahogy arra korábban reflektáltam, az volt, hogy 1989 előtt a székelyföldi románság szinte teljes mértékben az államra, az országos elitre támaszkodott. Így az állami apparátus összedőlését követően ennek a közösségnek az újraszervezése rendkívül nehéz volt, hiszen „a civil társadalom rendkívül gyenge volt, közösségépítésük ráadásul olyan közegben zajlott-zajlik, amelyben számos román és magyar politikai erő máig a nemzeti eszmét, adott esetben az agresszív nacionalizmust használja fel legitimációs és mozgósító eszközként”.¹³

Mindezeknek hatására az 1989-es változásokat követően a székelyföldi románság számos területről kiszorult. Így míg például a nyilvános, formális események – ünnepek, rendezvények stb. –, amelyek az 1989-es eseményekig a román – magyar együttélést szimbolizálták, magyar rendezvényekké váltak.¹⁴ De hasonlóan különvált, a románról levált és kiszélesedett az ügyintézés, és

számos új magatartásforma jelent meg a régióban.¹⁵ Az egyik jellemző magatartásforma a magyar és román élettek fizikai, de főleg mentális/szimbolikus elkülönítése, egymás mellett való működtetése volt.¹⁶ Biró szerint ez az elkülönülés nem teremtett versenyhelyzetet, nem vezetett konfliktusokhoz az itt élő etnikumok között, hiszen ez az egymás mellett élés arra alapozott, hogy mind a két világ úgy tett, mintha az elérhető erőforrásokat egymás között felosztotta volna: *„E viszonyok érdekessége az, hogy az erőforrások tekintetében nincs tényleges, kimutatható felosztás, a három¹⁷ etnikumhoz tartozó személyek számára nagyvonalakban ugyanazok a lehetőségek adottak, azonban mentális/szimbolikus síkon rendkívül erőteljesen elválasztódnak egymástól, szinte oly mértékben, mintha külön-külön jelentős saját erőforrásokkal rendelkeznének.”*¹⁸ Erőforrásokként lehet tekinteni az intézményekre is, amelyek lehetővé tették az egymás mellett élést, sőt elvárás is volt, hogy az intézmények választásában az etnikai elkülönülés érvényesüljön: *„Közismert, gyakran hivatkozott etnicitásfőlmutató szabály például az, hogy választáskor az etnikai határt kell követni, az etnicitást hangsúlyozó nyilvános ünnepeken illik részt venni, az etnikai alapon szervezett tiltakozásformákban részt kell vállalni, etnikai alapon illik sajtót vásárolni vagy rendelni, a gyereket etnikai alapon kell iskolába íratni, a társadalmi élet szereplőit nem érdekek, eredmények alapján, hanem etnikai alapon kell megítélni, stb.”*¹⁹

Egy másik magatartásforma, amely a csíkszeredai románokra volt jellemző az 1989-es rendszerváltást követően, az a privát szférába való visszavonulás és az intézményi önggettósodás volt. Ez azt jelentette, hogy a korábban a fontos intézményeket uraló helyi román elit visszavonta a korábbi román világ határait, és elkezdett új, biztosan román helyeket kialakítani. A legfontosabb román intézmények a rendszerváltást követő időszakban a román iskolák,²⁰ az ortodox egyház²¹ voltak, illetve olyan állami intézmények, amelyek megmaradtak „román” intézménynek. Ezek a „román” intézmények azok, amelyeknek vezetőit nem a helyi magyar elit adta – például a rendőrség, a csendőrség, katonaság, prefektúra, útlevélosztály, a megyei román napilap stb.²² Biró és Gagyí szerint ezek a román intézmények a rendszerváltást követően nem álltak egységes központi irányítás alatt – ahogy az volt 1989 előtt –, hanem minden intézményt külön-külön egy-egy elitcsoport irányított, befolyásolt. Emellett ezek az intézmények nem feltétlenül etnikai – tehát román identitást megőrző, felerősítő – intézményként működtek, hanem főleg gazdasági és politikai jellegű csomópontokként. Ezek továbbra is sok támogatást kaptak a központi elitől, látványosan fejlődtek. Azonban, noha azonos alapon, célok alapján működtek, ezek az intézmények nem álltak össze egységgé – nem hálózatosodtak. Ennek pedig több oka volt. Többek között az, hogy a központi elit állandóan változott, tehát a támogatók és a támogatottak is állandóan változtak. Szintén hozzájárult az intézmények pontszerű működtetéséhez az, hogy a csomópontokat működtető román csoportok más érdekek szerint működtették ezeket. Emellett ezek a csomópontok a helyi románság képviselőit is csak kis mértékben vállalták fel, pontosan amiatt, mert egyéni szinten fejlődtek, egyéni szinten építettek kapcsolatot a központi vezetéssel, s egyéni szinten kértek működési támogatást. S ahogy egyes helyek megerősödtek, megjelentek a versenyek és konfrontációk is a különböző csomópontok, intézmények között. Így a rendszerváltást követően a csíkszeredai román elit tagolt lett, tagolt a társadalmi pozíciók és a gazdasági érdekek szerint is,²³ s nem is próbált meg hálózatosodni.

Az egyetlen szervezet, amely megpróbálta hálózatba foglalni a Székelyföld területén élő románságot, az az ortodox egyház volt, „*amely gyakorlatilag az egyetlen, a régió teljes területén jelen lévő román »társadalmi szervezet«*”.²⁴ Az ortodox egyház ilyen jellegű tevékenységében kimagasló szerepe volt a Kovászna–hargitai Ortodox Püspökség (Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei) 1994-es megalapításának. A püspökség nemcsak a vallási-lelki gondozás feltételeit teremtette meg – azaz templomokat, kolostorokat újjított fel, épített, ingatlanokat vásárolt, illetve a lelki gondozáshoz szükséges humán erőforrást is előteremtette –, de közösségi, kulturális és szociális tevékenységet is folytat: több román kulturális szervezetet, egyesületet támogat, kiadót működtet, és saját lapot jelentet meg, rendezvényeket szervez, szimbolikus térfoglalási gyakorlatot, karitatív tevékenységet folytat stb.²⁵ Az ortodox egyház szintén közreműködött a Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fórumának megalapításában is. A kezdetben 12, napjainkban 50 körüli székelyföldi román civil szervezetet magába foglaló fórumot 2005-ben alapították Csíkszeredában, a Kovászna–hargitai Ortodox Püspökség székházában. Az alapításkor a fórum tiszteletbeli elnökévé Ioan Selejant, a Kovászna–hargitai Ortodox Püspökség vezetőjét választották. A fórum célja a 2022-ben megválasztott vezetőség szerint „*a Fórum vezetése által az alkotó szervezeteknek nyújtott, a román nemzeti identitás megőrzéséhez és megerősítéséhez szükséges támogatás növelése a térségünkre jellemző soknemzetiségű és többfelekezeti környezetben, valamint a három megye román közösségeinek érdekeinek, értékeinek és szimbólumainak a védelme*”.²⁶ A fórum tevékenysége széles körű – rendezvényeket, eseményeket szervez, a románokat érintő vélt és valós törvénytelenések ellen küzd, a székelyföldi románokat érintő diszkrimináció ellen lép fel, például harcol a magyar nyelvű feliratok, kizárólag magyar szimbólumok használata ellen, a magyarok és románok lakta székelyföldi települések közti egyenlőtlen állami finanszírozás ellen stb. A fórum legnagyobb eseménye az évente Marosfőn megszervezett nyári egyetem. A fórum az egyetlen olyan székelyföldi szervezet, amely több apró szervezetet foglal hálózatba a térségben.

„Román” intézmények a székelyföldi román nyelvű médiában

■ A tanulmány bevezetőjében már reflektáltam arra, hogy a Székelyföldről két különálló kép létezik: egyik a románság sajátja, egyik pedig a magyarság sajátja. Ezek a képek azonban nem mindig az itt élő közösségek valóságát mutatják be. Ezeknek a képeknek a kialakításában a tömegkommunikációs eszközöknek, a helyi, de főleg az országos médiaorgánumoknak döntő szerepe volt/van.²⁷ Így arra voltam kíváncsi, hogy a helyi román nyelvű nyomtatott médiában hogyan jelennek meg ezek a „székelyföldi román intézmények”, a román nyelvű médiában közvetített Székelyföld-kép szerint a helyi románság milyen intézményi erőforrásokkal, milyen intézményekre épített hálózatokkal rendelkezik.²⁸ Arra, hogy a székelyföldi román nyelvű média szerint kinek a felelőssége a székelyföldi román közösség támogatása, védelme, megerősítése stb. Hogy az intézményeket még mindig nemzetiségi alapon osztják-e fel a régióban, s ha igen, akkor léteznek-e a székelyföldi román média szerint román, illetve magyar intézmények.

A vizsgálatba a székelyföldi román nyelvű nyomtatott médiaorgánumok közül az *Observatorul de Covasna* Kovászna megyei román nyelvű napilapot,

Informația Harghitei Harghita megyei román nyelvű, hetente több alkalommal megjelenő lapot és a *Cuvântul Libert*, Maros megye egyik román nyelvű napilapját válogattam be.²⁹ Elemzési módszertanként Teun A. Van Dijk kritikai diskurzuselemzését alkalmaztam,³⁰ esettanulmányként pedig az úzvölgyi katonatemetőben történt konfliktust választottam,³¹ a konfliktus székelyföldi román és magyar médiában megjelent reprezentációját és ezen médiareprezentációk határképző funkcióját elemeztem.³² Az alább felsorolt eredmények ennek a nagyobb kutatásnak részeredményei.

Jó és rossz, román és magyar intézmények

■ Az elemzés során elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy kik egy ilyen konfliktus „szereplői” a székelyföldi román és magyar nyomtatott médiában közvetített diskurzus szerint. A különböző szereplőkategóriák megalkotásakor – ebben is Van Dijk munkásságára alapoztam – pedig két szintet különítettem el: különbséget a tömeg és a megfogható, megnevezhető, felelősségre vonható szegmens között. Utóbbi szegmenset pedig úgy a székelyföldi román, mint a székelyföldi magyar médiadiskurzus esetében a különböző, többnyire romániai állami, országos és helyi *intézmények*, illetve ezek képviselői, vezetői alkották. Ezeket az intézményeket a média rangsorolta, jóként és rosszként, magyarként és románként állította be annak függvényében, hogy az adott intézmény kinek az érdekeit szolgálta. Így a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus szerint „román” volt minden olyan intézmény, amely ebben a konfliktusban a románok érdekeit képviselte és érvényesítette, a románok mellett állt ki. És hasonlóan magyar – de legalábbis rossz román – intézmény volt minden olyan intézmény, amely a magyarok érdekeit érvényesítette a román érdekekkel szemben, a magyarok mellett állt ki a románokkal szemben, vagy egyáltalán nem foglalt állást ebben az ügyben. Tehát még mindig érvényes az a megállapítás, miszerint a helyi köztudat s az azt formáló helyi médiadiskurzus az intézményeket etnikai alapon osztályozza, s az adott intézménytől etnikai alapú tevékenységet, döntéshozatalt, érdekképviseletet vár el.

Helyi, állami „román” intézmények

■ A korábban említett, a köztudatban „románként” ismert és kezelt intézmények közül – rendőrség, a csendőrség, a katonaság, a prefektúra stb. – a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus általában többet is „román intézményként” jelenít meg – többet, mivel nem minden intézmény jelent meg az úzvölgyi konfliktusról szóló médiadiskurzusban. Azonban ezen intézmények „románsága”, ahogy erre korábban utaltam, nem feltétlenül ideológiai alapú, ezek a „román” intézmények nem töltenek be közösségteremtő, identitásvédő szerepet a helyi román társadalomban, és nem is alulról szerveződnek – legalábbis a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus szerint. Ezek inkább egy országos, nemzeti rendszerbe ágyazódnak be, ennek képezik részét.³³ Így ezeknek a helyi intézményeknek a „románsága” nem feltétlenül a székelyföldi román közösség érdekeit szolgálja, hanem az országos román érdekeket, s mint ilyenek válnak „román” intézménnyé. Így például az úzvölgyi katonatemető esetében sem a helyi közösséget „fosztották meg” egy történelmi, kulturális és szimbolikus jelentőségű helytől, hanem a teljes románság veszített el egy kiemelkedő jelentőségű emlékhelyet. S mint ilyen, amikor a helyi csendőrség ezt a temetőt „óvta” a magyarok ellen, akkor nem a helyi román közösség,

hanem a teljes románság értékeit védte. Ugyanakkor a médiadiskurzus sem teremt ezen helyi román intézmények között kapcsolatot, s nem is utal arra, hogy ezen intézmények között lenne bármilyen kapcsolat. Az egyetlen kapcsolat az, hogy ezek országos rendszerhez tartoznak, országos érdekeket szolgálnak ki.

Feljebb utaltam arra, hogy ezek a „román” intézmények *általában* tényleg „román” intézményként jelennek a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzusban. Általában, mivel ezen intézmények „románsága” nem állandó, egy intézmény könnyen elvesztheti a köztudatban a „román” jellegét. Amikor egy etnikai intézmény nem etnikai szempontokat szem előtt tartva működik, dönt, cselekszik, nyilvánul meg, tehát nem rendeltetésszerűen funkcionál, a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus ezt az intézményt megfoszthatja „románságától”. Így például, ha a csendőrség románokat vont volna felelősségre az Úzvölgyében történekmért a magyarok helyett, akkor a csendőrséget a média, köztudat megfoszthatta volna a „románságától”. Ezt az úzvölgyi eset kapcsán több országos intézménnyel megtette a székelyföldi román nyelvű média. Erre szemléletes példa a következő idézet, amely a kulturális minisztérium, több megyei jogú állami intézmény „románságát” kérdőjelezi meg, miután RMDSZ-es vezetők arra kéri a román politikusokat, hogy állítsák le a temetőben nyugvó magyar katonák emlékének gyalázását. Erre a kérésre reagálva a következő cikk jelent meg a *Cuvântul Liber* napilapban:

„És a következmények? – csak eddig. A központi román hatóságok elkezdtek úgy cincogni, mint a macska által sarokba szorított egerek, igyekeznek láthatatlannak tűnni, egymásra hárítani a felelősséget, a Kultúra(tlanság) és Nemzeti Identitás(nélküliség) Minisztériumától a Regionális Építkezési Hatóságig, a Prefektúráig stb. stb. Mi következhet... még? A keresztiek megsemmisítése és az emlékmű lebontása! (...) A vezetőink inkompetenciáit, jellemtelenségét és hazafiatlanságát ismerve már bármire számíthatunk.”³⁴

Így kijelenthető, hogy egy intézmény „románsága” vagy „magyarsága” nem állandó jellemző a köztudatban, az egy fluktuáló állapot, s egy közismert román intézményt is könnyen megfoszthat „románságától” a köztudat, ha a helyzet éppen azt indokolja.

Az ortodox egyház és a székelyföldi románok fóruma

■ A korábban említett, tényleg hálózatot formáló intézmények közül – tehát az ortodox egyház, a Kovászna–hargitai Ortodox Püspökség, valamint a hozzá tartozó Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fóruma – szintén román intézményekként jelennek meg a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzusban. Ezen intézmények „románsága” azonban megkérdőjelezhetetlen: a székelyföldi románok fóruma és az ortodox egyház is rendszeresen részt vett az úzvölgyi konfliktushoz köthető eseményeken, rendszeresen felszólalt a románok érdekében, kiállt a román érdekekért. Sőt a székelyföldi románok fóruma, a korábban említett román intézményekkel szemben, sokszor felszólalt a székelyföldi románok védelmében is, s nemcsak az országos, nemzeti érdekeket tartotta szem előtt. A fórum az úzvölgyi konfliktussal kapcsolatban közzétett sajtóközleményeiben gyakran nevezi magát a 400 000 fős délkelet-erdélyi románság reprezentatív civil szervezeteként, s mint ilyen, védelmezi, óvja ezt a közösséget, felszólal az őket ért támadások, diszkrimináció ellen.

Helyi, állami „magyar” intézmények

■ Mindezek mellett több olyan helyi, megyei intézmény jelent meg a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzusban az úzvölgyi ügy kapcsán, amelyek, noha román állami intézmények, nem „román” intézmények. Ezen kategóriába sorolhatóak mindazok az állami intézmények, amelyeket az 1989-es rendszer-váltást követően a magyar elitek „visszafoglaltak”, és azóta is irányítanak. Ilyen intézmény például Hargita és Kovászna Megye Tanácsa, amelyek, noha román állami intézmények, nem érvényesítik a „román” érdekeket a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus szerint. De ilyen intézmény a Hargita Megyei Kataszteri Hivatal, több helyi önkormányzat, a helyi magyar politikai szervezeteket és az ezeket képviselő, ezek nevében felszólaló politikusok is. Ezen intézmények, noha a román állami keretben működnek, „magyar” intézmények, magyar érdekeket érvényesítenek, a magyarok mellett állnak ki. Tehát az az országos, nemzeti érdek, amely más román intézményeket hálózatba foglal, nem vetíthető ki azokra az intézményekre, amelyek a magyar érdekek szerint működnek. Sőt ezek a magyar intézmények a román nyelvű médiadiskurzus szerint ezeknek a nemzeti érdekeknek gátat szabnak.³⁵

Helyi és országos politika

■ Érdekes, hogy a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzus kiemelt helyen kezeli az úzvölgyi konfliktus kapcsán a helyi magyar politikusokat, politikai szervezeteket. Azonban helyi román politikusok, politikai szervezetek nem kapnak korántsem ekkora figyelmet – szinte meg sem jelennek. Tehát a székelyföldi román politika és politikusok a helyi médiadiskurzusban nem képezik az intézményrendszer, intézményháló meghatározó elemét. A helyi román civil szervezetek, a helyi román közszereplők – ha léteznek egyáltalán – szintén nem jelentek meg a médiadiskurzusban. Ez pedig igazolja a román társadalom öngettősödésre, privát szférába való visszavonulására vonatkozó korábbi állításom. Ez alól az egyetlen kivétel a helyi média, amely aktív szerepet vállalt ennek az ügynek a közvetítésében, köztudatban tartásában.

Azonban az országos politika annál nagyobb szerepet kap – ami szintén igazolja azt a korábbi állításom, hogy a helyi román intézmények, a helyi román közösség az országos elittől vár segítséget. A román nyelvű médiadiskurzus szerint az országos politika, az állam feladata a Székelyföldön élő román közösségek védelme, az állam feladata felelősséget vállalni, megvédeni a régióban lakó közösségek identitását, jogait.

Összegzés

■ Jelen írásban a székelyföldi román intézményeket és azok hálózatosodását vizsgáltam meg, illetve a meglévő intézményrendszer székelyföldi román médiában való megjelenésével hasonlítottam össze. Elmondható, hogy a székelyföldi román és magyar közvéleményben vannak hangsúlyosan magyar és román intézmények, ezen intézményektől pedig etnikai alapú működést várnak el a lakók. Azaz a román intézmény a román érdekeket, a magyar intézmény a magyar érdekeket érvényesíti. Ez a jellemző pedig a székelyföldi román médiadiskurzusban is megjelenik: a román intézményektől a román érdekek tiszteletben tartását várja el, a magyar intézményeket pedig a román érdekek

gátjaként ábrázolja. Azonban az intézmények román és magyar besorolása nem állandó, attól a közvélemény megfoszthat bármely intézményt.

A román intézmények a Székelyföldön, legalábbis a csíkszeredai példák alapján, nem rendeződnek hálózatba, és a médiadiskurzusban sem jelennek meg mint hálózatok. Ezek pontszerűen, országos támogatást élvezve működnek. Az egyetlen szervezet, amely hálózatba foglalja a tömbmagyar vidéken élő román közösséget, az az ortodox egyház és a hozzá tartozó székelyföldi románok fóruma. Ezeknek szerepe pedig hangsúlyosan megjelenik a székelyföldi román nyelvű médiadiskurzusban is.

Elmondható, hogy az intézmények esetében nem érvényes az az állítás, miszerint a székelyföldi románok valósága és a román köztudatban élő és terjedő Székelyföld-kép nem feltétlenül fedi egymást: a román intézmények és azok jellemzői leképeződnek, megjelennek a helyi román nyelvű médiában, és így abban a képben is, amely a székelyföldi románokról kialakult.

■ JEGYZETEK

1. Biró A. Zoltán: *Csodálatos” és „intoleráns” vidék. Jegyzetek a Har-Kov problémáról.* (A továbbiakban Biró 1998a) In: Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 167–179. (A kötetre a továbbiakban Biró 1998b-ként hivatkozom).
2. Biró A. Zoltán: *Szeklerland – What Kind of Countryside?* Pro Scientia Ruralis, 4 (3–4). 2019. 129–151.
3. Zahorán Csaba: *Az egyház visszatér A Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítés diskurzusában 1989 után.* Múltunk 2012, 57 (4). 20–65.
4. Patakfalvi-Czirják Ágnes – Zahorán Csaba: *A román nemzet határai – régió és identitás Székelyföldön és a Moldovai Köztársaságban.* Replika, 105. 2017/5. 107–145.
5. Biró 1998a
6. Zahorán i. m.
7. A székelyföldi románság történetéről lásd például: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Haáz Rezső Múzeum, TLA Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1991. Bruno Ștefan: *Secuiei și Româniile – evoluția unei neînțelegeri.* In: Uő (szerk.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime,* Editura BCS, Bukarest, 2001. 8–57.
8. Lásd: Biró 1998a, Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban.* In: Gagyai József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 15–43. (A továbbiakban Biró–Bodó). Biró A. Zoltán – Gagyai József: *Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet.* In: Biró 1998b. 45–111. Biró A. Zoltán: *A megmutatkozás kényszere és módszertana.* In: Biró 1998b. 247–283.
9. A világ kifejezést Birótól és Gagyitól kölcsönzöm, akik szerint: „...»világ« szó metaforaként a helyileg megszerveződött és működő magyar, illetve román társadalmat jelöli” (Biró–Gagyai: 64). A szerzők szerint: „Csíkszeredában a magyar és a román világ mind működésében, mind pedig szerveződési intencióiban jól láthatóan és következetesen elkülönül egymástól, de ugyanakkor ez a két világ egyetlen fizikai térben él egymás mellett; igen magas a találkozások száma” (uo.).
10. Biró–Gagyai. i. m. 95.
11. Uo. 77–78.
12. Uo.
13. Zahorán: i. m. 31.
14. Biró–Gagyai: i. m. 66.
15. Uo.
16. Biró–Bodó: i. m.
17. Az említett három etnikum: magyar, román, cigány.
18. Biró–Bodó: i. m. 265.
19. Uo. 266.
20. A székelyföldi román iskolák a rendszerváltást követő első évtizedbeni helyzetéről lásd: Andreea Mihalcea – Corneliu Ștefan Liță: *Aspecte ale învățământului în Harghita și Covasna.* In: Bruno Ștefan (szerk.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime,* Editura BCS, Bukarest, 2001,

- 89–122. oldalak. Eugen Androsiac: Factori non-cognitivi ce influențează desfășurarea procesului de învățământ. In i. m., 123–126.
21. A székelyföldi ortodox egyház helyzetéről, szerepéről lásd: Zahorán; Anca Suditu – Diana Nițescu: Biserica Ortodoxă în Secuime. In: Bruno Ștefan (szerk.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime*, Editura BCS, Bukarest, 2001, 58–89.
22. Biró–Gagy: i. m.
23. Uo.
24. Zahorán: i. m. 32.
25. Uo.
26. Részletek: <https://www.zi-de-zi.ro/2022/03/08/conducere-noua-pentru-forumul-civic-al-romanilor-din-covasna-harghita-si-mures/>. (2024. 04. 24.)
27. Biró–Gagy: i. m.
28. Ez a vizsgálat egy nagyobb elemzésbe illeszkedik, amely során azt vizsgálta, hogy a székelyföldi román és magyar nyelvű médiaorgánumok milyen eltérő valóságábrázolásokat gyártanak, s az eltérő valóságábrázolások gyártása által hogyan járulnak hozzá a térségben élő románok és magyarok szimbolikus, fizikai elhatárolódásához, az etnikai határok építéséhez, felerősítéséhez, a román–magyar párhuzamos társadalmak létrejöttéhez. Az elemzés során különös hangsúlyt fektettem az intézmények szerepére, feltételezve, hogy a román–magyar párhuzamos társadalmak alapját a párhuzamosan és etnikai alapon működtetett intézményrendszer képezi.
29. Ezeket kívül létezik még egy székelyföldi román nyelvű napilap, a szintén Marosvásárhelyen kiadott *Zi de Zi Mureș* nevű lap, amelyet végül több ok miatt kizártam az elemzésből.
30. Van Dijk kritikai diskurzuselemzéséről lásd részletesen: Sarány O.: *Tudás, hatalom és diskurzusok Teun A. Van Dijk kritikai diskurzuselemzésében*. METSZETEK – Társadalomtudományi folyóirat, 12(3), 94–112. <https://doi.org/10.18392/metsz/2023/3/5>; Sarány O.: *Hatalmi viszonyok és szövegek. Összefoglaló Van Dijk kritikai diskurzuselemzéséről*. Pro Scientia Ruralis, 2021(VI.), 2. 157–172.
31. A konfliktusról minden részlet megtalálható a www.uz-volgye.ro honlapon.
32. További részletek az elemzésből: Sarány O.: *Párhuzamos valóságok termelése. Az úzvölgyi katonatemetőben történt interetnikus konfliktus román és magyar médiareprezentációjának összehasonlítása*. Erdélyi Társadalom 2021 (XIX. évf.)/2. 99–132. DOI: <https://doi.org/10.17177/77171.263>.
33. Erre világít rá Biró is, aki szerint, amikor román–magyar relációkról, a székelyföldi románok helyzetéről van szó, a román média nem egyedi esetekként kezeli ezeket az ügyeket, hanem nemzeti érdekekhez kapcsolja: „A román oldalon a média ugyanígy jár el [mint a magyar média], amikor mondjuk a Székelyföldön dolgozó értelmiségieknek kiemelt támogatást kér. Ezt ugyanis nemzeti érdekek lehet foglalni, s ettől kezdve a kérés legitimitásához nem fér kétség. A hordozóelemek [értsd: a román érdekekbe való beágyazás] nem csupán sikeres taktikai fogások a központi és távoli támogatók, finanszírozók irányába, hanem igen jelentős problématermelő eljárások is. Hiszen ezekkel az összekapcsolásokkal minden kicsi és helyi problémából nagyot és jelentőset lehet kreálni, s a nagy és jelentős probléma fölmutatásában, a Har-Kov probléma fontosságának igénylésében pedig ily módon soha nincs szünet” (Biró 1998a. 174).
34. Eredeti szöveg: „Urmarea? – până acum. Autoritățile centrale românești au început să chițâie ca șoarecii incolțiți de piscică, să se tragă de fund înapoi, să dea vina unii pe alții, de la Ministerul (in)Culturii și al dez)Identității Naționale la Inspectoratul Regional în Construcții, Prefec(ă)tură etc. etc. Ce-ar mai urma la... urmare? Distrugerea crucilor și dărâmarea troiței! (...) La incompetența, lipsa de caracter și de patriotism a conducătorilor noștri, te poți aștepta la orice.” Ion Andreiță: *România: nici morții nu-și mai găsesc loc în țara lor*. In Cuvântul liber. Elérhető: <https://www.cuvantul-liber.ro/345522/romania-nici-mortii-nu-si-mai-gasesc-loc-in-tara-lor/>. Eredetileg megjelent: „Flacăra” lui Adrian Păunescu című hetilapban.
35. Ugyanerre mutatott rá Biró is: „Ha a román médiák arról írnak, hogy Hargita megyében leváltottak egy román vezetőt, akkor azt is hozzátézik, hogy az RMDSZ a politika szférájában etnikai tisztogatást végez. Ha egy ortodox templom rossz állapotban van, akkor a szöveg nem felejtí el kiemelni azt, hogy a vidék magyar lakossága semmibe veszi a románság kulturális és kultikus emlékeit” (Biró 1998a. 177).

NAGYI ENIKŐ ORSOLYA

KÖZÖSSÉG A SEMMIBŐL

A kolozsvári zsidóság újjászerveződése a holokauszt után

„Őrségváltás”

■ Az 1940. augusztusi második bécsi döntést az észak-erdélyi zsidó lakosság őszinte lelkesedéssel fogadta, a régió Magyarországhoz történő visszacsatolása ugyanis a zsidókban annak reményét keltette, hogy a magyar fennhatóság az első világháború előtti úgynevezett aranykorszakot hozza majd vissza. Ez az illúzió azonban hamar szertefoszlni látszott, mivel a Magyarországon már 1938-tól hatályos zsidóellenes jogszabályokat – köztük az első és második zsidóellenes törvényt és számos rendeletet – szinte azonnal elkezdték a visszacsatolt területekre is kiterjeszteni. A zsidó újságokat, a különböző szervezeteket betiltották, a zsidó köztisztviselők nagy részét elbocsátották, a kereskedelemben és az oktatásban egyaránt korlátozó intézkedéseket vezettek be, a zsidó diákokat pedig az állami oktatási rendszerből kizárták.¹ A 18 és 48 év közötti férfiakat munkaszolgálatra hívták be, amelyet közülük – a kegyetlen bánásmód és a rossz munkakörülmények miatt – sokan nem éltek túl.²

Ugyanakkor a zsidóellenes jogszabályokkal a magyar kormány nem titkolt célja az évtizedek óta vágyott „őrségváltás” volt, amelynek megvalósulását a politikai vezetés a magyar gazdaságnak és iparnak a zsidóktól történő megtisztításában, gyakorlatilag minden területről történő eltávolításában látta. Ennek érdekében a zsidó tulajdonú üzleteket, üzeme- ket, gyárat, különféle vállalatokat sorra államosították, azokhoz keresztény vállalatvezető-

Bár a túlélők közül sokan nem tértek vissza Kolozsvárra, (...) a maréknyi kolozsvári zsidó közösség szinte azonnal elkezdte az élet újjászervezését, a fontosabb intézmények létrehozását, próbált megerősödni, talpra állni.

ket neveztek ki, a zsidó erdő- és mezőgazdasági birtokokat kisajátították, és keresztény kézbe juttatták.

Szintén nagy jelentőségű, számos zsidót érintő intézkedés volt az országba beszivárgott idegenek ellen irányuló razziasorozat, amelynek keretében a székkelyföldi határ menti településeket 1940 október–novemberében a katonai hatóságok átvizsgálták, és a „kétes állampolgárságúnak” minősített, úgynevezett hontalan zsidókat – akiknek jelentős része egyébként Erdélyben született, és magyar állampolgár volt – összegyűjtötték, majd a kárpátaljai Kőrösmezőnél (ma Jaszinya, Ukrajna) egyszerűen átdobták őket a magyar–szovjet határon Galíciába.³ A zsidóellenes hangulat az országban 1941-ben fokozódott, ami többek között abban nyilvánult meg, hogy a rendezetlen állampolgárságú zsidók összegyűjtése folytatódott, és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) tevékenysége eredményeképpen főképp Máramaros és Szatmár vármegyében számos idegennek minősített zsidót azonosítottak, akik magyar állampolgárságukat nem tudták bizonyítani, és akiket aztán Kamenyec-Podolszkij közelébe deportáltak, ahol az év augusztusában valamennyiüket meggyilkolták. Az akció nyomán mintegy 16–18 ezer magyarországi, köztük több ezer észak-erdélyi zsidó lelte halálát.⁴

Mindezen intézkedések ellenére – bár az életkörülményeik fokozatosan rosszabbodtak, a vagyonuk nagy részétől megfosztották őket, és a jogaikat nagymértékben korlátozták – a magyarországi zsidók 1944-ig nem voltak közvetlen életveszélyben, azonban az, hogy 1944. március 19-én a német hadsereg megszállta Magyarországot, az addig magát biztonságban érző és a magyar kormány védelmében bízó zsidó lakosság sorsát megpecsételte. A Sztójay Döme korábbi berlini nagykövet vezette, március 22-én megalakult németbarát kormány a zsidóknak a magyar gazdasági és társadalmi életből történő eltávolítása érdekében határozott lépéseket tett. Rövid idő alatt egész sor zsidóellenes jogszabályt hoztak meg és léptettek életbe, amelyek mindegyike a végső megoldást készítette elő.

Elpusztított közösség

■ A német megszállást követően elkezdődött a zsidó lakosság teljes társadalmi szegregálásának, valamint kifosztásának a folyamata, amely végül a nagy részük meggyilkolásával tetőzött. Az első lépést a megjelölés jelentette, amelyet az 1944. évi 1240. M. E. számú rendelettel⁵ már március 20-ától bevezettek, és amelynek értelmében minden hatévesnél idősebb zsidónak sárga csillagot kellett viselnie. Erre az intézkedésre azért volt szükség, hogy a zsidókat a társadalom többi részétől elkülönítsék, könnyen felismerhetővé tegyék, és így az összegyűjtésüket, majd a deportálásukat is megkönnyítsék.

Ezt követően a zsidó intézményeket a zsidók összeírására utasították, többek között azzal az ürüggyel, hogy arra az élelmiszer-juttatások szabályozása okán van szükség, bebiztosítva ezáltal, hogy a lajstrom minden egyes zsidó személy nevét tartalmazza.⁶ Az 1610/1944. M. E. számú rendelet⁷ lehetővé tette a zsidók lakásának igénybevételét, ugyanakkor a zsidók számára új, elkülönített lakhelyek kijelölését, gyakorlatilag a gettók létrehozását írta elő.

A 6163/1944. BM. VII. res. számú titkos rendelet a zsidók gyűjtőtáborba történő szállítása mellett vagyontárgyaik összegyűjtését is szabályozta, rendelkezett afelől, hogy a zsidóknak a romlandó tárgyakat és a termelési célokat nem szolgáló élő állatokat a városi hatóságoknak és községi elöljáróságoknak kell át-

adniuk, továbbá azt is előírta, hogy a gettóba vonuló zsidók a rajtuk levő ruhán kívül két váltás fehérneműt, fejenként 14 napi élelmet és legfeljebb 50 kg-os poggyászt vihetnek magukkal, pénzt, ékszert, egyéb értéktárgyakat azonban nem,⁸ az értékeiket egytől egyig be kellett vallaniuk, majd pedig be is kellett szolgáltatniuk. A széfjeiket lezárták, az üzleteik raktárkészletét, berendezését és nyersanyagkészletét leltárba vették és lefoglalták. A lefoglalt lakások és üzlethe-lyiségek egy részét keresztényeknek, számos esetben csendőröknek utalták ki, a lepecsételt lakó- vagy kereskedelmi ingatlanokat pedig gyakran a hatóságok képviselői és a civil lakosság fosztogatta.⁹

Az ily módon teljesen kifosztott, a gazdasági és társadalmi élet minden területéről kizárt zsidó lakosság számára nem maradt más hátra, mint az, hogy fizikailag is eltávolítsák őket a magyar társadalomból és az ország területéről. Ennek megvalósítása pedig a már ismert német minta alapján történt.

A városok egy-egy negyedében elkülönített gettókból óriási volt a zsúfoltság, nem volt megfelelő főzési és tisztálkodási lehetőség, vidéken, a gyűjtőtáborokban kevés volt az élelem, az ivóvíz, a leginkább kegyetlen körülmények azonban a téglagyárakban vagy a szabad ég alatt kialakított gettókból voltak, ahol a tisztálkodás szinte lehetetlen volt, emiatt több fertőző betegség is felütötte a fejét, amelyekkel – az orvosi ellátás gyakran teljes hiánya miatt – az emberek nem tudtak megküzdeni.¹⁰

A gettósítás alatt a magyar hatóságok a zsidók lakóingatlanait is elkobozták azok berendezésével együtt, ugyanakkor a gettóba hurcolt zsidókat többszörösen kifosztották, elszedték a pénzüket és az ékszereiket, majd a gettóban a csendőrök újabb fosztogatásokat rendeztek – amelyek gyakran durva fizikai bántalmazásba torkolltak – azzal a céllal, hogy a feltételezett elrejtett értéktárgyak hollétéről információkat szerezzenek.¹¹

Kolozsváron a gettót az Irisz negyedi téglagyár területén, a téglák szárítására használt, fal nélküli csűrőkben alakították ki. A korábban Szamosújváron összegyűjtött zsidókat is a kolozsvári gettóba szállították, ahonnan május 25-e és június 7-e között hat vonatszerelvényrel mindannyiukat deportálták, majd az auschwitz-birkenau-i haláltáborban a legtöbbjüket meggyilkolták.¹² A több mint 2000 főt számláló szamosújvári, illetve bánffyhungyadi zsidósággal együtt a kolozsvári gettóból mintegy 18 ezer embert vittek a halálba.

Új zsidó élet szervezése a háború utáni Kolozsváron

■ A második világháború idején a munkaszolgálat, valamint a deportálások következtében az észak-erdélyi, ezzel együtt a kolozsvári zsidóság hatalmas embervesztést szenvedett. A holokauszt előtti utolsó, 1941-es magyarországi népszámlálás adatai szerint Észak-Erdélyben 151 ezer izraelita élt,¹³ számuk azonban a korábban keresztény vallásra áttért (úgynevezett kitért) zsidókéval együtt¹⁴ – akikre egyébként a zsidóellenes jogszabályok és intézkedések egyaránt vonatkoztak – több mint 164-165 ezerre volt tehető. A háborút alig egynegyedük élte túl.¹⁵

A Kolozsvárra visszatérő túlélők száma alig haladta meg az ezret, az 1944 végén Marton Ernő által vezetett delegáció által készített jelentés szerint Kolozsváron „mintegy ezer zsidó férfi és 20-30 zsidó nő volt”.¹⁶ Nagyobb részük csak 1945 folyamán vagy éppen 1946-ban érkezett vissza a városba.

A hazatérőknek számos problémával kellett szembenézniük. A legtöbben elvesztették a családjukat, lelki traumával küzdöttek, ugyanakkor, mivel a hábo-

rú idején minden vagyonukat elkobozták, gyakorlatilag a semmiből kellett életet teremteniük maguknak. Mivel a zsidó lakásokat a hatóságok rendre keresztényeknek, bombakárosultaknak utalták ki, a városba visszatérő zsidóknak nem volt otthonuk, a régi lakásukban idegenek laktak, a városban barátságtalan környezet fogadta őket. Az épületeken még ott voltak a zsidóellenességre hangoló feliratok, amelyek csak 1944 novemberében hatósági felszólításra kerültek le.¹⁷

A hazatérő, mégis hontalan zsidók egy része az Apáczai Csere János (ma Argeş) utcai Péter–Pál-villákban vagy a protestáns teológia épületében kapott ideiglenes szállást,¹⁸ illetve, a Demokrata Zsidó Népközösség (DZSN) megalakulását követően a kolozsvári zsidó kórházban szállást és népkonyhát alakítottak ki számukra.¹⁹ A DZSN elsődleges feladatai közé „a hazatérők gondozása, talpra állítása, az új életbe való beilleszkedésük elősegítése; a gazdátlan javak felkutatása és kezelése; emberek és javak bonyolult jogi helyzetének tisztázása; a különböző légerekben, útközi állomásokon kallódó deportáltak hazahozatala; a legsürgősebb intézmények – kórház, iskola stb. – újjászervezése; a háború megnyerésének támogatása, majd a béke elérését követően a kibontakozó demokratikus rendszer megerősítése” tartozott.²⁰

Bár a túlélők közül sokan nem tértek vissza Kolozsvárra – Palesztinában, az Egyesült Államokban vagy nyugat-európai országokban telepedtek le –, a maréknyi kolozsvári zsidó közösség szinte azonnal elkezdte az élet újjászervezését, a fontosabb intézmények létrehozását, próbált megerősödni, talpra állni. Így 1945 márciusában alig száz taggal újra megalakították a kolozsvári neológ hitközséget, néhány hónap elteltével a tagok száma már 320-ra volt tehető.²¹

A volt zsidó líceum Kolozsvárra visszatért tanárai már 1945-ben zsidó elemi iskolát indítottak, 1946-ban pedig a Kolozsvári Zsidó Líceum is újraindult, azonban csak egészen a felekezeti iskolák 1948-as megszüntetéséig működhetett.²² A Mikes Kelemen (ma Croitorilor) utcai zsidó kórház felújítását és tevékenységének megszervezését 1946 nyarán kezdték el, amikor létrejött a Zsidó Kórház-egyesület, majd 1947-re, a Joint (American Jewish Joint Distribution Committee) anyagi támogatásával korszerű felszerelést vásároltak. A korabeli sajtó híradásai szerint a száz ágygal ellátott kórház nyolc orvossal és 18 ápolóval működött, sajnos nem sokáig, 1948-ban ugyanis – más egészségügyi intézményekkel együtt – államosították,²³ épületében később a 3-as számú belgyógyászati és sebészeti klinika kapott helyet.

Szintén újjáépítették a Nagy (ma Horea) utcai neológ zsinagógát, amelyet a zsidó deportáltak emléktemplomának neveztek el, avatási ünnepségét pedig 1947 szeptemberében tartották. A volt neológ közösség temploma ma Kolozsvár egyetlen működő zsinagógája.

Mi történt az elkobzott vagyonnal?

■ A létfontosságú intézmények létrehozása, újjáalakítása mellett a zsidók számára – az újjászerveződés részeként – a megélhetéshez szükséges minimális körülmények megteremtésében égető problémát jelentett az elkobzott vagyonok felkutatása és legalább azok egy részének a visszaszerzése. A deportálásból és a munkaszolgálatból Észak-Erdélybe visszatérő zsidó túlélők az új román hatóságoktól azt várták, hogy a magyar hatóságok által elkobzott javukat visszaszolgáltassák, azokért pedig, amelyeknek a visszaszolgáltatása lehetetlen volt, nyújtanak méltányos kárpótlást. Mivel azonban Észak-Erdélyt a háború után ismét

Romániához csatolták, az itt élő zsidók elkobzott vagyona két állam között osztott meg: az ingóságok azon része, amelyet nem a német katonák, az orosz hadsereg vagy éppen a keresztény lakosság hordott szét, a kiürítéssel Magyarországra került, ezzel szemben a magyar állam által kisajátított zsidó lakó- és mezőgazdasági ingatlanokat a román állam örökölte meg jogcím nélkül. Továbbá az ingóságok számottevő része eltűnt, esetleg az évek alatt többszörösen gazdát cserélt, és még ha ki is derült, hogy ki az új tulajdonos, az a legtöbb esetben vonakodott a megszerzett vagyontárgyakat visszaadni.

A visszaszolgáltatási folyamat egyik fontos pillérét a Lucrețiu Pătrășcanu igazságügy-miniszter által előterjesztett 1944. évi 641. számú törvény képezte, amely előírta, hogy „az állam által átvett zsidó javak azonnal visszamennek az előző tulajdonosok birtokába”, továbbá kimondta, hogy a zsidó „háztulajdonosok vagy lakbérlok” lakásukba visszaköltözhetnek.²⁴ Az elbocsátott zsidók korábbi munkakörükbe történő alkalmazását további jogszabályok biztosították.²⁵

A törvény hatályba lépése ellenére a javak birtokba vétele nem volt zökkenőmentes, annak fő akadályát az okozta, hogy Románia – mivel a vonatkozó jogszabályok értelmében mindazok ingó és ingatlan javai, akik 1944. szeptember 12-én nem tartózkodtak az ország területén, ellenséges vagyonnak számítottak²⁶ – a zsidók vagyonára „ellenséges vagyonként” tekintett, annak kezelését pedig az Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár (CASBI – Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice) hatáskörébe utalta.²⁷

Éppen ezért az Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) gyűlésein a zsidó vagyonok kérdése visszatérő témát képezett. Az egyik értekezleten a Zsidó Demokrata Népközösséget képviselő dr. Neumann Jenő az elhagyott zsidó javak CASBI-kezelés alól történő kivonásának fontosságára hívta fel a figyelmet, az értekezleten továbbá megfogalmazódott, hogy a szóban forgó javakat külön szervnek kellene kezelnie.²⁸ Az *Erdély* című lapban megjelent egyik írás jogi és politikai abszurdumnak nevezte, hogy a zsidó áldozatok vagyona a CASBI kezelésébe kerüljön,²⁹ ugyanakkor az ODA törvényellenesnek vélte, hogy „a CASBI rendelkezése értelmében egyforma megítélés alá esik az elmenekült fasiszta vagyona, az illegalitás-ban dolgozó elítélt és elhurcolt politikai fogoly és a deportáltak vagyonával”. A szóban forgó vagyonok visszaszerzése a zsidóság többéves erőfeszítésébe került,³⁰ a restitúció vagy a kárpótlás azonban ennek ellenére sem volt teljes körű.

1948. június végén jelent meg a 113. számú rendelet, amely kimondta, hogy mindazoknak, akik a „fasiszta terror üldözésének” áldozatul esett, örökös nélkül maradt zsidóktól vagyontárgyakat birtokolnak, a lakhelyük szerint illetékes törvényszék iktatójába nyilatkozatot kell benyújtaniuk, amelyben fel kell tüntetniük a szóban forgó javak pontos leírását, valamint ismertetniük kell, hogy azok hogyan kerültek a birtokukba. A bejelentési kötelezettség a különböző intézményekre, valamint az elhunyt távoli rokonaira is vonatkozott. A jogszabály egytől öt évig terjedő börtönbüntetéssel szankcionálta azokat, akik a javak bejelentését vagy átadását elmulasztották.³¹ Figyelemre méltó tény, hogy a bejelentési határidő július 16-a volt, a lapok pedig csak egy nappal korábban, július 15-én ismertették a rendeletet.

Arra, hogy a kolozsvári és a többi észak-erdélyi hitközséget az örökös nélkül maradt javak helyzete mennyire foglalkoztatta, néhány, a kolozsvári zsidó hitközség levéltárában található dokumentum is rávilágít. Ezekből kiderül, hogy 1947 első hónapjaiban a kolozsvári neológ és ortodox hitközség az örökös nélkül maradt vagyonok ügyében több alkalommal gyűlésezett. Az ortodox hitköz-

ség levélben értesítette a neológ közösség vezetőit, hogy a gazdátlan vagyonok ügyében közös bizottság delegálását tartja célszerűnek, amelynek az ortodox hitközség részéről kirendelt tagjait is megnevezte.³² A neológ hitközség a válaszában rámutatott, hogy legutóbbi gyűlésén jogászokból álló bizottság létrehozásáról döntött, amelynek a feladata memorandum összeállítása lesz, amelyet majd a két hitközség a „megfelelő helyekre” eljuttat.³³

Áprilisban a nagybányai ortodox hitközség az igazságügyi minisztérium 1947. február 22-i 16233. számú körlevelével kapcsolatban – amelyben arról rendelkezett, hogy az eltűnt zsidók összes ingó és ingatlan vagyona az adott város hitközségeinek ellenőrzése és felügyelete alá kerül – a kolozsvári neológ hitközségtől arról érdeklődött, hogy az ügyben miképpen járt el.³⁴ A kolozsvári hitközség válaszában az olvasható, hogy „az ügynek sima és gyors lebonyolítása érdekében” Bukarestben közbenjártak, ugyanakkor reményüket fejezték ki, hogy „a közeljövőben e tárgyban újabb intézkedések fognak napvilágot látni”.³⁵

Február 5-én a Romániai Demokrata Zsidó Komité és a kolozsvári, illetve Kolozs megyei Demokrata Zsidó Népközösség a kolozsvári neológ hitközséget arról tájékoztatta,³⁶ hogy „a helybeli deportált zsidó lakosság tulajdonából származó megmentett festményeket és gobelineket” a vármegyeháza kiállítástermében „a zsidó közönségnek” február 9-én bemutatják. Az értesítésben egyúttal felszólították a hitközséget, hogy a szóban forgó eseményről a tagjait tájékoztassa, „mert ez az utolsó alkalom arra, hogy a képeket zsidó testvéreinknek visszaadhassuk”. Az említett értéktárgyak további sorsáról nincs információnk, de a kiállított tárgyak csupán azok voltak, amelyek a zsidóktól összeszedett holmikat őrző raktárak sorozatos kifosztása után megmaradtak.

A háborút követő években több jogszabályt foganatosítottak, amelyek a diszkriminatív törvényeket és rendeleteket sorra hatályon kívül helyezték, köztük olyanokat is, amelyek az elkobzott vagyonok visszaszolgáltatását írták elő, azonban a túlélők az elkobzott javaiknak csak a töredékét kapták vissza.

Az örökös nélkül maradt vagyonok ügyében mind a román, mind pedig a magyar államnak az 1947-es párizsi békeszerződés rendelkezései szerint kellett volna eljárnia, amelynek értelmében a szóban forgó javakat a túlélők közösségeinek vissza kellett volna adnia, vagy pedig azokért méltányos kárpótlást kellett volna fizetnie. Ez annak ellenére sem történt meg, hogy a két ország a párizsi békeszerződést a belső jogrendszerébe is beemelte (lásd Románia esetében az említett 113-as számú rendeletet).

Mivel az ügyben évtizedekig nem történt előrelépés, 2009-ben a cseh kormány kezdeményezésére Prágában és Terezínben (az egykori Theresienstadtban, ahol a második világháború idején koncentrációs tábor működött) tartott nemzetközi holokausztkonferencia zárónapján a résztvevők, 47 ország, köztük Románia és Magyarország képviselői aláírták a Terezíni Nyilatkozatot, vállalva ezáltal, hogy a háború idején meghurcolt és teljesen kifosztott zsidóság kárpótlását folytatják, és annak megvalósulása érdekében határozott lépéseket tesznek. A nyilatkozat aláírása ellenére a legtöbb ország nem teljesített a vállalásait, ezért azok képviselői 2022 novemberében ismét találkoztak Terezínben, hogy a résztvevő államok elkötelezettségét e kérdésben megerősítsék, hogy azok, közel nyolcvan évvel a holokausztot követően végre pótolják a mulasztásukat.

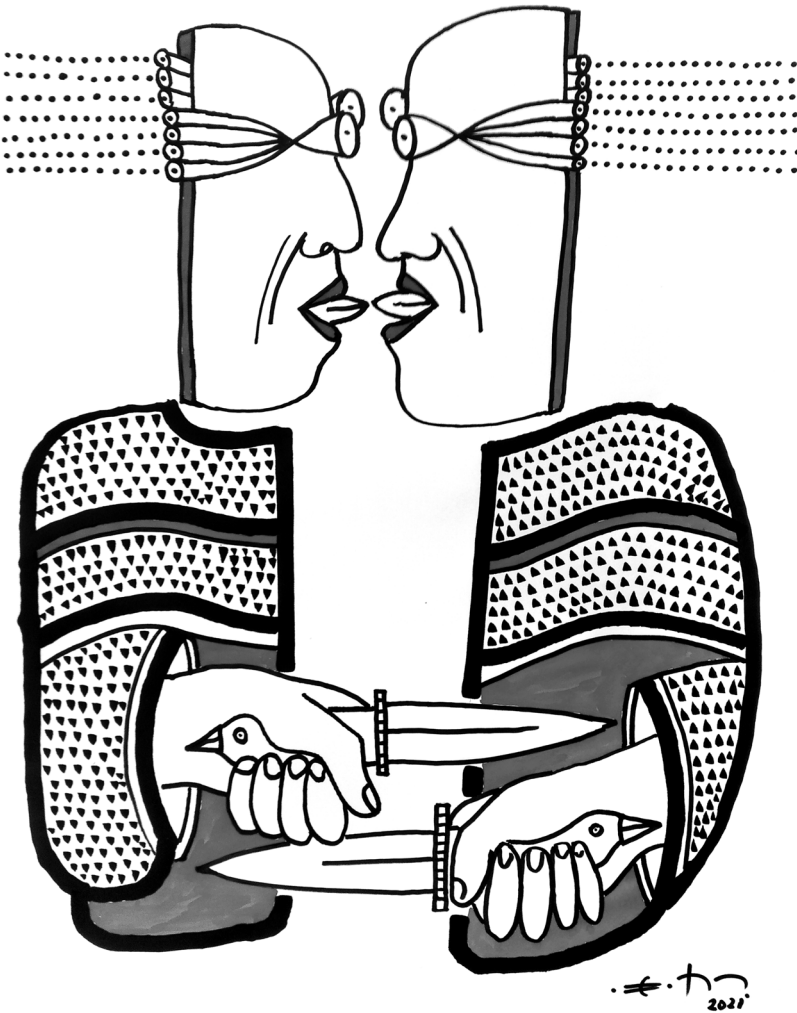
Az államok által visszaszolgáltatott javakat, valamint a kárpótlást a túlélők közösségeinek a rászoruló zsidók megsegítésére kellett volna fordítania, ezt azonban – a kárpótlás elmaradása miatt – máig nem volt módjuk megtenni. Eb-

ben keresendő annak az oka, hogy a kolozsvári és egyben a teljes észak-erdélyi zsidóságnak a vészkorszakot követően önerőből kellett újjászerveződnie, az intézményeit létrehozni, és a semmiből kellett új életet teremtenie úgy, hogy közben az elszenvedett kínzások, az embertelen bánásmód, a családtagjaik elvesztése okozta traumával és számos dilemmával is meg kellett küzdeniük.

■ JEGYZETEK

1. Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. I–II. kötet. Park Könyvkiadó, Bp., 2015. 194–195.
2. Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1995. 289–290.
3. Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Koinónia, Kvár, 2007. 20.
4. Randolph L. Braham – Tibori Szabó Zoltán (szerk.): *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Bp.–Kvár, Park–Koinónia, 2008. 18.
5. A m. kir. minisztérium 1944. évi 1240. M. E. számú rendelete a zsidók megkülönböztető jelzéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 78. évf., Bp., 1944. 263–264.
6. Braham–Tibori Szabó 2008. 22.
7. A m. kir. minisztérium 1610/1944. M. E. számú rendelete a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. *Budapesti Közlöny* 1944, 95. sz., április 28. 2–3.
8. Botos János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949*. Magyar Napló, Bp., 2015. 37.
9. Braham 2015. 613–616.
10. Braham–Tibori Szabó 2008. 29–31.
11. Braham 2015. 609.
12. Uo. 709–712.
13. Varga E. Árpád (szerk.): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I–VI. kötet. Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda, 1998–2002. Traian Rotariu (szerk.), *Recensământul din 1941. Transilvania (Az 1941. évi népszámlálás, Erdély)*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
14. Részletekért lásd Dolányi Kovács Alajos: *A keresztény vallású, de zsidó származású népesség a népszámlálás szerint. Chrétiens d'origine juive en Hongrie, d'après le Recensement*. Statisztikai Szemle [Bp.] 1944. április–május, 4–5. sz. 95–103.
15. Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2016. 305.
16. Tibori Szabó 2007. 30.
17. Gidó 2016. uo.
18. Tibori Szabó Zoltán: *Zsidlic. A Kolozsvári Zsidó Gimnázium történet (1940–1944)*. *The History of The Jewish High School of Kolozsvár (1940–1944)*. Mega Kiadó, Kvár, 2012. 37.
19. Gidó 2016. 308.
20. Tibori Szabó 2007. 107.
21. Tibori Szabó 2012. 37.
22. Uo. 83.
23. Gaal György: *A kolozsvári Zsidó Kórház*. In: Nagy Orsolya és Schwartz Róbert (szerk.): *Adalékok a kolozsvári zsidóság múltjához V*. Mega Könyvkiadó, Kvár, 2017. 65–67.
24. A zsidóellenes törvénykezések hatályon kívül helyezése. *Népi Egység*, 1. évf., 50. sz., 1944. december 21., 3.
25. Új törvény készül az elbocsátott zsidó alkalmazottak érdekében. *Erdély*, 2. évf., 31. sz., 1945. április 21., 3. Kötelesek visszavenni állásaikba a fasiszta intézkedések miatt elbocsátott zsidókat. *Erdély*, 2. évf., 154. sz., 1945. szeptember 21., 3. Megjelent a zsidó gyógyszerészek jogaikba való visszahelyezéséről szóló törvény. *Népi Egység*, 2. évf., 11. sz., 1945. január 17., 2.
26. További részletekért lásd: Tibori Szabó 2007. 61–81., illetve Lipcsey Ildikó: *A CASBI. A magyar vagyonok államosítása Romániában 1945 után*. Possum Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp., 2001.
27. Tibori Szabó 2007. 75.
28. A föld kisajátítás és az elhagyott zsidó vagyonok kérdése. *Erdély*, 3. évf., 69. sz., 1946. március 24., 2.
29. Abszurdumok. *Erdély*, 3. évf., 70. sz., 1946. március 26., 1.
30. Erről az *Egység* című zsidó sajtókiadvány többször cikkezett, részletekért lásd Tibori Szabó 2007. 75–81.

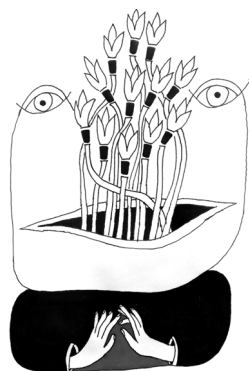
31. Július 16-ig be kell jelenteni az idegen kézen maradt zsidó javakat. *Igazság*, 6. évf., 165. sz., 1948. július 15., 2.
32. A kolozsvári ortodox zsidó hitközség átíratása a neológ hitközséghez, 1947. január 10., Kolozsvári Zsidó Hitközség Levéltára, C-K4-es doboz, 11-es dosszié, számozatlan.
33. A kolozsvári neológ zsidó hitközség válasza az ortodox hitközség 1947. január 10-i átíratára, 1947. február 7., Kolozsvári Zsidó Hitközség Levéltára, C-K4-es doboz, 11-es dosszié, számozatlan.
34. A nagybányai ortodox zsidó hitközség átíratása a kolozsvári neológ zsidó hitközséghez, 1947. április 4., Kolozsvári Zsidó Hitközség Levéltára, C-K4-es doboz, 11-es dosszié, számozatlan.
35. A kolozsvári zsidó hitközség válasza a nagybányai ortodox zsidó hitközség 1947. április 4-i átíratára, 1947. április 10., Kolozsvári Zsidó Hitközség Levéltára, C-K4-es doboz, 11-es dosszié, számozatlan.
36. A Romániai Demokrata Zsidó Komité, illetve a kolozsvári és a Kolozs megyei Demokrata Zsidó Népközösség által a kolozsvári neológ zsidó hitközséghez küldött értesítés, 1947. február 5., Kolozsvári Zsidó Hitközség Levéltára, C-K4-es doboz, 11-es dosszié, számozatlan.

BENEDEK ISTVÁN

VÁLTOZÓ KÖZÖSSÉGIMÉDIA- HÁLÓZATOK ÉS MÉDIAFOGYASZTÁS A TIKTOK KORÁBAN

■ Az utóbbi két évtizedben a közösségi média széles körű elterjedése alapjaiban változtatta meg a médiahasználati szokásainkat. A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy ebben milyen szerepe lehet a legújabb meghatározó hálózatnak, vagyis a TikToknak. A TikTok az utóbbi években egyfajta *trendsetter* lett a közösségi média piacán, ami azt jelenti, hogy a felület több szempontból is meghatározza a közösségimédia-piac fejlődésének irányát. Ebből kiindulva érdemes a felület működését alaposabban tanulmányozni ahhoz, hogy egy teljesebb képet kaphassunk arról, hogy milyen irányba mozdul el a közösségi hálózatok világa. A szövegben négy fontosabb szempont kerül tárgyalásra: egyrészt a közösségimédia-oldalak új formái és a *For You* algoritmus működési elve, másrészt a rövid videós formátum széles körű elterjedése, harmadrészt a közösségimédia-felületek keresőmotorként való használata, végül pedig a hírfogyasztás kapcsán tapasztalható változások. A médiahasználati szokások sok szempontból szorosan kapcsolódnak a generációs megközelítésekhez, éppen ezért először érdemes tisztázni, hogy mit is értünk generációk alatt, milyen generációkat különböztetünk meg, illetve milyen jellemvonások figyelhetők meg az egyes generációk médiahasználati szokásaiban.

A TikTok önmagát már elsősorban szórakoztató platformként igyekszik definiálni, nem egy klasszikus értelemben vett közösségimédia-hálózatként.

■ A téma egyik közismert magyar szakértője, Steigervald Krisztián generációkutató például a következőképpen fogalmaz a 2020-as könyvében: *„A generációk az egymással nagyjából egy időben születettek olyan csoportjai, amelyek tagjai hasonló gyerekkori szocializációjuk miatt sok egyforma tulajdonságot, értéket, szokást és hasonló világlátást hordoznak magukban.”*¹ A generációs megközelítést sokan egyszerű életkori besorolásnak tartják, holott a kettő között van egy alapvető különbség: amíg előbbi egy dinamikusan változó, addig utóbbi egy konstans szempont egy egyén életében. Magyarán, az életkorunk folyamatosan változik² az életünk során, ellentétben azzal, hogy melyik generációhoz tartozunk.

A másik gyakran megfogalmazott kritika ezzel a megközelítéssel szemben arról szól, hogy túlzott általánosításokat tartalmaz. Kétségtelen, hogy a generációs szemlélet általánosításokat tartalmaz, éppen ezért érdemes úgy tekinteni rá, mint egy makroszintű modell,³ ami segít a társadalom és a kultúra nagyobb összefüggéseit megérteni. Tehát amennyiben elég széles körben és elég távolról tekintünk egy adott társadalomra, akkor jó eséllyel kirajzolódnak azok a mintázatok, amelyet egy-egy generáció sajátos jegyeinek tekintünk, de minél közelebb jövünk a mikroszinthez, annál inkább tapasztalhatunk ezektől eltéréseket. Erre utal Nemes Orsolya gondolata is, aki szerint *„A generációs megközelítés, ha megfelelően használjuk, csupán egy szemüveg, amellyel át a társadalmi változásokat szemléljük, nem pedig egy címke, amellyel a különböző korosztályokat keretek közé zárjuk, és a közöttük levő különbségeket a végletekig leegyszerűsítjük.”*⁴

A generációs megközelítések alapján jelenleg kijelenthető, hogy a társadalomban hat generáció is él párhuzamosan. Ezek között a legidősebbek a veterán generáció tagjai, őket követi a baby boomer generáció, majd pedig érkeznek sorban a betűkkel félmjelzett generációk, mint az X generáció, az Y generáció, valamint a Z generáció. A sort pedig az alfa generáció zárja, akik jelenleg a legfiatalabb nemzedéknek számítanak.⁵ Ezek a generációk eltérő értékrendekkel, tapasztalatokkal, világnézettel rendelkeznek, amiben sok szempontból meghatározó az a médiakörnyezet, amibe beleszülettek, és ami körülvette őket életük első szakaszaiban. A veterán generáció még egy tipikusan analóg generáció, akik számára a klasszikus média, azon belül is elsősorban a nyomtatott sajtó és a rádió jelentették a legfontosabb tájékoztató pontot. A baby boom generáció számára a rádió mellett már nagyon fontos médiaeszköz lesz a televízió is. Az X generáció esetében a televízió hatása még inkább egyértelmű, egyesek a televízió nemzedékének⁶ tekintik, mások pedig azt emelik ki, hogy ez az első technológiavezérelt generáció,⁷ akik előszeretettel próbálnak ki minden ilyen típusú fejlesztést, innovációt.

Az Y generáció már nagyon fiatalon megismerkedik az internettel, és az online média a nemzedék egyik meghatározó kohorszélményévé válik. Mindezt egyébként úgy, hogy valójában ők az utolsó olyan generáció, akiknek minden tagja még egy offline világba születik bele.⁸ A Z generáció az első igazán digitális generáció, akiknél az online és az offline világ határai elmosódnak. A szakirodalom egyébként rendszerint mindkét generációt digitális bennszülött generációnak tekinti, holott a két generáció internetélménye merőben más.⁹ Az alfa generációról, már csak az életkorukból adódóan is, egyelőre még viszonylag keveset tudunk, ugyanakkor a generáció lehatárolását sokan pont a médiakörnyezet és a technológia gyors változásával magyarázzák, hiszen ők már egy olyan világba születnek bele, ahol alapvetően okoseszközökkel vannak körülvéve.¹⁰

A médiának tehát kétségtelenül meghatározó szerep jut az egyes generációk formálásában, ráadásul ez a hatás az utóbbi évtizedekben talán még hangsúlyosabb, aminek egyik lehetséges oka a technológia hihetetlen ütemben történő fejlődése. Gondoljunk csak bele, a rádió esetében még 38 év kellett ahhoz, hogy 50 millió felhasználót elérjen. Ehhez képest a televízióknak már csak 13 év, az internetnek pedig mindössze négy év volt szükséges, hogy ugyanezt a közönséget elérje.¹¹ Ha pedig kimondottan a közösségimédia-oldalakra tekintünk, akkor azt látjuk, hogy amíg a Facebook esetében a 100 millió felhasználó elérése még több mint négy évet vett fel, addig az Instagramnak már csak két évre volt ehhez szüksége, a TikToknak pedig mindössze kilenc hónapra.¹² Ennek fényében talán nem meglepő, hogy megjelenik a médiageneráció fogalma, ami Guld Ádám megközelítésében voltaképpen arra utal, hogy ezek a nemzedékek már egy médiatelített környezetbe születnek bele, a médiakörnyezet pedig meghatározó lesz abban a tekintetben, hogy az egyes generációk milyen értékrend és világnézet szerint élnek a mindennapi életüket.¹³

The new kid on the block, avagy a TikTok berobbanása

■ A TikTok a 2010-es évek második felében indul el, mára pedig a világ legnépszerűbb olyan közösségimédia-felülete, ami kínai gyökerekkel rendelkezik. A közösségi oldal mögött ugyanis a ByteDance nevű cég áll, amelynek korábban a kínai piacon már megjelent egy Douyin nevű alkalmazása, a TikTok pedig voltaképpen ennek a nemzetközi megfelelőjeként fogható fel.¹⁴ A két alkalmazás – vagyis a Douyin és a TikTok – példája egyébként egy rendkívül izgalmas esettanulmány a platformizáció szempontjából is, hiszen ugyanannak a vállalatnak két nagyon eltérő piacon való jelenlétéről beszélünk, ráadásul mindezt úgy, hogy az adott piac meghatározó szereplőitől függetlenül jelenik meg, tehát Kínában sem része a legnagyobb internetes vállalkozásoknak, mint a Baidu, az Alibaba vagy a Tencent, és közben a nemzetközi piacon sem sorolható a „big five” csoportba, amit a Google, az Amazon, a Meta, az Apple és a Microsoft alkotnak.¹⁵

A TikTok sikerének vizsgálatakor mindenképp érdemes kiemelni, hogy a nemzetközi piacra lépést követően rövid idő alatt felvásárolnak egy hasonló platformot, ami Musical.ly néven volt ismert, és akkoriban nagyságrendileg 200 millió aktív felhasználóval rendelkezett.¹⁶ Az alkalmazás kezdetben rövid, maximum 15 másodperces videók megosztását tette lehetővé a felhasználók számára, ez a formátum pedig rendkívül népszerűnek bizonyult. A TikTok rövidesen a mobil áruházak legtöbbször letöltött alkalmazása lett, 2021-re pedig a letöltések száma meghaladta a kétmilliárdot. Az aktuális statisztikák szerint a TikTok mára azon szűk elit részét képezi a közösségimédia-piacon, ahol a havi aktív felhasználók száma meghaladja az egymilliárdot.¹⁷

Ha kimondottan a romániai adatokra tekintünk, akkor az látszik, hogy a TikTok népszerűsége nálunk talán még hangsúlyosabban tetten érhető. A Data Reportal legfrissebb adatai szerint¹⁸ országos szinten 13.3 millió közösségimédia-felhasználóról beszélhetünk, a TikTokon elérhető potenciális közönség mérete pedig már közel 9 millió, ami azt jelenti, hogy a YouTube és a Facebook után a harmadik legjelentősebb közösségimédia-felület, megelőzve például az Instagramot. A TikTok sikerével párhuzamosan ugyanakkor olyan folyamatok indultak el, vagy éppen váltak még inkább meghatározóvá, amik voltaképpen a teljes közösségi média piacát befolyásolták. Az alábbiakban ezek közül vizsgálok meg néhány ilyen szempontot közelebbről.

A For You algoritmus mint differenciáló elem

■ A TikTok önmagát már elsősorban szórakoztató platformként igyekszik definiálni, nem egy klasszikus értelemben vett közösségimédia-hálózatként. A felület már nem a közösségi háló (*social graph*) elve szerint működik, hanem egy érdeklődésalapú háló (*interest graph*) mentén épül fel. Ez voltaképpen azt jelenti, hogy az alkalmazás a személyre szabott hírfolyam kialakításában elsősorban arra fog támaszkodni, hogy milyen tartalom lehet számunkra releváns, ellentétben azzal a megközelítéssel, ahol a hírfolyamot lényegében az adott felületen kialakított közösségi hálónk határozta meg. Erre utal John M. Jordan is, a közel-múltban megjelent könyvében, amikor a következő gondolatokat fogalmazza meg: „A Facebookhoz, Instagramhoz, és Twitterhez képest sem a YouTube, sem pedig a TikTok nem az egyén baráti körének és egyéb kapcsolatainak digitalizált változatára épül. Igaz, hogy mindkét felület lehetőséget teremt a közösségi hálóval való kapcsolódásra, mégis mindenekelőtt mindketten arra az ajánló algoritmusra hagyatkoznak elsősorban, ami a tartalmat a nézők elé tárja.”¹⁹

A TikTok ehhez egy olyan kifinomult algoritmust használ, ami alapvetően a mesterséges intelligencia képességeit felhasználva meglehetősen gyorsan és hatékonyan képes kiismerni a felhasználók elvárásait, igényeit, illetve érdeklődését. Ez a *For You algoritmus*²⁰ pedig olyan mértékben határozza meg a felhasználói élményt, ami soha korábban nem volt jellemző egyik közösségi felület esetében sem. A branding szakirodalom gyakran hivatkozik a pozicionálás fogalmára, ami azt próbálja érzékeltetni, hogy akkor leszünk képesek hatékonyan értékesíteni a piacon egy adott ajánlatot, amennyiben el tudjuk mesélni, hogy miben különbözik ez a piacon fellelhető többi ajánlathoz képest. Ebben a megközelítésben tehát az eladás kulcsa a megkülönböztetés. A TikTok esetében pedig úgy tűnik, hogy az egyik legfontosabb differenciáló elem, az pont ez a típusú megközelítés, ahol a felhasználó nem kell aktívan tartalmat keressen, illetve abban legyen érdekelt, hogy a saját közösségi hálóját kialakítsa az adott felületen, hanem elég, hogy elkezd használni a felületet, hiszen minden egyes videó megtekintésével és minden egyes interakcióval a háttérben működő algoritmust tanítja arra, hogy még inkább releváns tartalmat mutasson neki, ezzel pedig arra készítetve a felhasználót, hogy minél több időt töltsön az alkalmazás használatával.

Erre egyrészt mondhatjuk, hogy voltaképpen minden közösségimédia-oldal abban érdekelt a saját gazdasági megfontolásai okán, hogy a felhasználók minél több időt töltsenek az adott felületen, másrészt viszont komoly aggályokat is vet fel azal kapcsolatban, hogy ez a finomhangolt, a mesterséges intelligencia képességeit kiaknázó ajánló rendszer milyen mértékben képes hozzájárulni ahhoz, hogy túlzott használatra készítse a felhasználókat.²¹ Erre nem biztos, hogy ezen a ponton megnyugtató választ adhatunk, az viszont egyértelműen látszik, hogy az utóbbi években a közösségimédia-versenytrácsak – köztük is elsősorban a Meta meghatározó platformjai – igyekeztek ezt a típusú tartalomtálalást a saját felületeiken is meghonosítani,²² ez a folyamat pedig oda vezethet, hogy az eddig megszokott közösségi hálózatok által dominált internet végérvényesen megváltozik.²³

A rövid videós formátum térnyerése

■ A Z generáció egy olyan médiakörnyezetben szocializálódott, ahol az audiovizuális tartalmak központi szerepet kapnak, tehát a vizualitás az egyik olyan té-

nyező, ami meghatározza a médiafogyasztási szokásokat. Emellett fontos lehet kiemelni az időnyomás fogalmát is, ami arra a belső feszültségre utal, ami a tartalmak széles körű elérhetősége, illetve a médiafogyasztásra fordítható idő végeessége között fennálló ellentétből fakad.²⁴ A rövid videós formátummal a TikTok ezekre az igényekre rezonál nagyszerűen, hiszen videós formában, rövid idő alatt, nagy mennyiségű információ befogadását teszi lehetővé.

Azt is érdemes látnunk, hogy ma már a formátum jócskán túlmutat az alkalmazáson, hiszen megfigyelhető, hogy a konkurens közösségi oldalak igyekeztek minél gyorsabban meghonosítani ezt a tartalomtípust a saját felületeiken. Ennek legjellegzetesebb példái valószínűleg az *Instagram Reels*, valamint a *YouTube Shorts*, de emellett számos más közösségimédia-felület is kísérletezett az utóbbi időben a rövid videós formátum integrálásával, mint a Snapchat, a Pinterest vagy akár a Discord is. Kétségtelen tehát, hogy önmagában ez a formátum rendkívül fontos szerepet játszott a TikTok sikerében, és gyakorlatilag az egész közösségimédia-piacra kiható trendeket indított el. Mindezzel együtt azt látjuk, hogy időközben a TikTok igyekezett a formátumtól valamennyire elmozdulni, hiszen előbb a 10 perces videók közzétételét tette lehetővé, a legújabb hírek pedig már arról szólnak, hogy a következőben akár 60 perces videókat is megtekinthetünk ezen a felületen.²⁵

Ez pedig egy egyértelmű üzenet lehet arra vonatkozóan, hogy az alkalmazás tulajdonosainak milyen hosszú távú terveik vannak. Önmagában a rövid videós formátum egy nagyszerű horog volt, amivel sikeresen meg tudták szólítani a célközönségüket, viszont feltételezhetjük, hogy a TikTok stratégiaileg nemcsak a rövid videós tartalomnak a központja szeretne lenni az online térben, hanem szélesebb kontextusban a videós tartalomnak. Ezen a ponton pedig már nemcsak a közösségimédia-oldalak lesznek meghatározó konkurensei, hanem egyre inkább a streamingszolgáltatók is. Ebbe az irányba mutató próbálkozásokat pedig már a filmipar részéről is látunk, hiszen a *Cobell Energy*²⁶ című sorozat úgy indult el, hogy a részeket nem valamelyik streamingszolgáltató kínálatában nézhattük meg, hanem olyan közösségi oldalakon, mint a TikTok.

Közöségimédia-hálózatok mint keresőmotorok

■ A médiafogyasztásunk szempontjából egy másik fontos szempont a közösségimédia-oldalak keresőmotorként való használata. A keresés funkciót sokáig a Google keresőmotorral azonosítottuk, ugyanakkor a közösségimédia-oldalak széles körű elterjedésével, valamint a közelmúltban a mesterséges intelligencia térnyerésével, ez a tendencia fokozatos átalakuláson megy keresztül. Ebben a kérdésben a TikTok elsősorban a Z generáció számára lehet egy potenciális keresőfelület, de azt is érdemes hozzátennünk, hogy hasonló tendenciákat már jóval korábban is megfigyelhettünk, gondoljunk csak például a YouTube-ra, amit hosszú ideje az online térben a második legnépszerűbb keresőmotornak tekintünk a Google után.²⁷

Ez a tendencia pedig valahol a Z generáció médiahasználati szokásaival kapcsolódik össze, hiszen egy audiovizuális környezetben szocializálódott generáció számára minden bizonnyal az információkeresés során is egy kiemelt szempont lesz, hogy az adott tartalmat milyen formátumban érheti el. Ugyanakkor ez jelenleg még korántsem jelenti azt, hogy a TikTok vagy bármelyik más közösségimédia-oldal képes lenne kiváltani a Google keresőmotort. Az Adobe kutatási jelentéséből²⁸ például az derül ki, hogy az amerikai Z generációs fiataloknak

mindössze 10%-a tekinti elsődleges keresőmotornak a TikTokot a Google megoldásával szemben. Ugyanez a jelentés viszont arra is kitér, hogy az amerikai közösségimédia-felhasználók 40%-a használta már a TikTokot keresőmotorként, ez pedig a Z generációs megkérdezettek körében még jelentősebb, hiszen itt a megkérdezettek 64%-a nyilatkozott úgy, hogy korábban keresett már a TikTokon információk után, legyen szó receptekről, öltözködési tanácsokról vagy éppen zenéről.

Hírfogyasztás a TikTok-videók korában

■ Negyedik, egyben utolsó szempontként érdemes a médiafogyasztáson belül kiemeltetni a hírfogyasztási szokásaink átalakulását is megemlíteni. Lényegében ez a folyamat is már jóval a TikTok megjelenése előtt elkezdődött, viszont úgy tűnik, hogy manapság a Z generáció számára egyre inkább ez lesz a hírfogyasztásnak is a központi felülete. A Pew Research Center tavalyi felmérése szerint²⁹ az amerikai felnőttek 14%-a rendszeresen használja a TikTokot hírforrásként, ami önmagában nem tűnik túl magas számnak, viszont ez az arány 2020-ban még csak három százalék volt. Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg egyébként hazai viszonylatban is. Sőt a Reuters legutóbbi Digital News Report³⁰ kutatási jelentése szerint Románia európai viszonylatban az első helyen áll azon országok között, ahol az internetfelhasználók a TikTokot hírfogyasztási célra használják.

Önmagában természetesen nem a TikTok miatt kezdtek el az online felhasználók a közösségimédia-oldalokról fogyasztani híreket, viszont úgy vélem, hogy néhány szempontot érdemes mérlegelnünk a felület és a hírfogyasztás kapcsán. Egyrészt a TikTok egy olyan közösségi média, ahol kevésbé jellemző az a típusú felhasználói magatartás, hogy tudatosan követünk bizonyos tartalomgyártókat, így sokkal inkább az algoritmus ajánlásaira hagyatkozunk. Másrészt a felület egy olyan hátradőlős tartalomfogyasztást segít elő, ahol kevesebb tér jut a mérlegelésre, a látottak kritikus végiggondolására, esetleg eltérő vélemények ütköztetésére. Az alkalmazás kialakítása egyértelműen arra utal, hogy itt maga a tartalom van a középpontba helyezve, minden más pedig háttérbe szorul, legyen szó reakciókról, hozzászólásokról vagy éppen átvezető linkekről. Harmadrészt pedig azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy a TikTokon a médiaintézmények többsége még mindig nem aktív, vagy ha igen, jellemzően egy-két sikeres kivételtől eltekintve még nem képes olyan mértékű hatást kifejteni, mint a korábbi platformokon. Ezt az űrt pedig – főleg a Z generáció tagjai körében – sokszor a TikTokon a tartalomgyártók töltik ki, akik a kortárs nemzedék szemében egyértelműen közvetlenebb, autentikusabb és megbízhatóbb hírforrásnak számítanak, mint a klasszikus médiaintézmények.

Na, de lesz egyáltalán TikTok a jövőben?

■ Az alkalmazás kapcsán az utóbbi időben a legtöbb hír elsősorban a kitiltási kezdeményezésekről szól. Jelenleg ez az Amerikai Egyesült Államokban a leginkább aktuális kérdés, ahol a kormányzat kilátásba helyezte a TikTok kitiltását, arra hivatkozva, hogy az alkalmazás a kínai tulajdonosi háttere miatt nemzetbiztonsági kockázatot jelent. Ezzel nem az USA lenne az első ország, amely kitiltja az alkalmazást, hiszen 2020-ban ez már megtörtént Indiában, illetve azóta számos országban kezdeményezték, hogy a hivatalos kormányzati eszközökön nem lehet telepítve.³¹ A végkifejletre még valószínűleg több évig várunk kell, de ab-

ban biztosak lehetünk, hogy bármilyen döntés is szülessen, a TikTok által elindított vagy felerősített folyamatok ettől függetlenül még jó ideig éreztetni fogják a hatásukat a közösségi média piacán. A jövőben arra számíthatunk, hogy a közösségi oldalak működését alapjaiban fogják meghatározni a mesterségesintelligencia-alapú ajánlórendszerek, a szórakoztató audiovizuális tartalmak továbbra is központi szerepet kapnak, a platformok klasszikus közösségi hálói pedig egyre kevésbé lesznek relevánsak.

■ JEGYZETEK

1. Steigervald Krisztián: *Generációk harca. Hogyan értjük meg egymást?* Partvonal Kiadó, Bp., 2020. 37.
2. Az életünk során legalább három nagyobb életszakaszt és hat alszakaszt különíthetünk el: gyermekkor (kisgyerekkor, serdülőkor), felnőttkor (fiatal felnőtt, középkor), valamint érett kor (késői felnőttkor, nyugdíjaskor).
3. Guld Ádám: *A Z generáció médiahasználata. Jelenségek, hatások, kockázatok.* Libri, Bp., 2022.
4. Nemes Orsolya: *Generációs mítoszok. Hogyan készülünk fel a jövő kihívásaira?* HVG Könyvek, Bp., 2019. 126.
5. A szakirodalomban nincs széles körben kialakult konszenzus arra vonatkozóan, hogy milyen évszámok mentén érdemes lehatárolni az egyes generációkat. A jelen tanulmányban a következő csoportosítást tekintem kiindulópontnak: veterán generáció (1925–1945 között), baby boomer generáció (1946–1964 között), X generáció (1965–1979 között), Y generáció (1980–1994), Z generáció (1995–2010), alfa generáció (2010 után).
6. Guld: i. m.
7. Steigervald: i.m.
8. Uo.
9. Amíg az Y generáció esetében az internethasználat még jellemzően asztali számítógépek segítségével történt, és sok szempontból térben és időben korlátozott volt, addig a Z generáció számára ezek a korlátok fokozatosan épültek le a mobiltechnológia fejlődésével, valamint az okoseszközök megjelenésével.
10. Guld: i. m.
11. Nemes: i. m.
12. Pallavi Rao: *How Long it Took for Popular Apps to Reach 100 Million Users.* web: <https://www.visualcapitalist.com/threads-100-million-users/> (2024. 05. 23.)
13. Guld: i. m. A szerző a generációs megközelítések alapján az utóbbi négy generációt tekinti médiagenerációnak, vagyis az X Y, Z és alfa generációkat, azzal együtt, hogy ezek között a generációk között médiahasználatban még mindig jelentős különbségeket figyelhetünk meg, ahogy erre a jelen tanulmány is utal.
14. A nemzetközi terjeszkedés kapcsán egyébként Zhang Yiming, a ByteDance vezetője úgy nyilatkozott, hogy számukra ez egy kötelező lépés volt, mivel a kínai piac a világ internetfelhasználóinak mindössze egyötödét teszi ki, ők pedig érdekelték voltak a maradék négyötöd megszólításában is.
15. D. Bondy Valdovinos Kaye – Xu Chen – Jing Zeng: *The co-evolution of two Chinese mobile short video apps: Parallel platformization of Douyin and TikTok.* Mobile Media & Communication, 2020. 9(2). 229–253.
16. Dami Lee: *The popular Musical.ly app has been rebranded as TikTok.* web: <https://www.theverge.com/2018/8/2/17644260/musically-rebrand-tiktok-bytedance-douyin> (2024. 05. 22.)
17. Az aktuális statisztikák szerint a TikTok felületét 1.5 milliárd felhasználó használja legalább havi rendszerességgel. Ennél többen már csak a WhatsAppot, az Instagramot, a YouTube-ot és a Facebookot használják globálisan. *Most popular social networks worldwide as of April 2024, ranked by number of monthly active users.* web: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (2024. 05. 24.)
18. *Digital 2024: Romania.* web: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-romania> (2024. 05. 24.)
19. John M. Jordan: *The Rise of the Algorithms. How Youtube and TikTok Conquered the World.* Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 2024. 13.
20. Aparajita Bhandari – Sara Bimo: *Why's Everyone on TikTok Now? The Algorithmized Self and the Future of Self-Making on Social Media.* Social Media + Society 2022. 8(1).
21. Ben Smith: *How TikTok Reads Your Mind.* The New York Times 2021. web: <https://www.nytimes.com/2021/12/05/business/media/tiktok-algorithm.html> (2024. 05. 24.)

22. Alex Heath: *Facebook is changing its algorithm to take on TikTok, leaked memo reveals*. Web: <https://www.theverge.com/2022/6/15/23168887/facebook-discovery-engine-redesign-tiktok> (2024. 05. 22.)
23. Kyle Chayka: *Why the Internet isn't Fun Anymore*. The New Yorker 2023. web: <https://www.newyorker.com/culture/infinite-scroll/why-the-internet-isnt-fun-anymore> (2024. 05. 22.)
24. Guld: i. m. 47.
25. Aisha Malik: *TikTok tests 60-minute video uploads as it continues to take on YouTube*. Web: <https://techcrunch.com/2024/05/16/tiktok-upload-60-minute-videos/> (2024. 05. 24.)
26. Amanda Hoover: *TikTok is the New TV*. Web: <https://www.wired.com/story/tiktok-new-show-tv-takeover/> (2024. 05. 24.)
27. Adam Wagner: *Are you Maximizing the Use of Video in Your Content Marketing Strategy?* Forbes 2017. web: <https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2017/05/15/are-you-maximizing-the-use-of-video-in-your-content-marketing-strategy/?sh=764109b63584> (2024. 05. 24.)
28. *Using TikTok as a Search Engine*. web: <https://www.adobe.com/express/learn/blog/using-tiktok-as-a-search-engine> (2024. 05. 24.)
29. Katerina Eva Matsa: *More Americans are getting news on TikTok, bucking the trend seen on most other social media sites*. Pew Research Center 2023. Web: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/11/15/more-americans-are-getting-news-on-tiktok-bucking-the-trend-seen-on-most-other-social-media-sites/> (2024. 05. 24.)
30. Helen Coster: *Fewer people trust traditional media, more turn to TikTok for news, report says*. web: <https://www.reuters.com/business/media-telecom/fewer-people-trust-traditional-media-more-turn-tiktok-news-report-says-2023-06-13/> (2024. 05. 24.)
31. Sapna Maheshwari – Amanda Holpuch: *Why the U.S. is Forcing TikTok to Be Sold or Banned*. web: <https://www.nytimes.com/article/tiktok-ban.html> (2024. 05. 24.)

LOVÁSZ KRISZTINA

BANDIKA

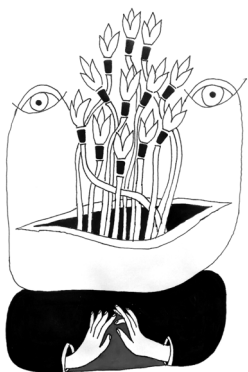
■ A kerítés két szomszédos ház kertjét választotta el egymástól, de szerintünk inkább összekötötte. Átszökni a szomszéd kertjébe, Katica néniékhez, isteni móka volt egresérlelő nyarakon. Bandáztunk a szomszéd gyerekekkel az utcán, a placcon, az udvaron, a kertben mi, lányok is rövidnadrágban. A kerítés harmadik és negyedik léce között pont át lehet fézni, amióta a negyedik lécet rögzítő alsó rozsdás szeget kioperáltuk az amúgy is korhadt fából, aztán egyszerűen félrehajtottuk, mint egy elegáns függönyt, és átkeltünk a szűk átjárón egy teljesen másik világba, ami sokkal izgalmasabb attól, hogy hogyan jutunk vissza a küldetés után. A ribizlibokor szúr, az egresbokor szúr, karcolja, karistolja csupasz lábunkat. Katica néniék most nincsenek itthon, elmentek a szőlőbe kapálni, szabad az átjárás. Az utcában minden porta egy bizonyos a logikai szabályt követ. Két ház egy udvaron, általában rokonok lakják, a házak után hátrafelé haladva: fásszín, disznóól csűr, a csűr után kert, egymás mellett, párhuzamosan, ugyanolyan méretben. A módosságot a környező dombokon elterülő szőlők mérete jelezte, az elhelyezkedés, melyiket éri jobban a nap. A kert mindenkinél azonos méretű. Minden évszakban a közösség tagjai a kertben ugyanakkor ásnak, vetnek, kapálnak, gyomlálnak, trágyáznak, ha valaki nincs jelen, egymásnak adják a hírt, hogy a legközelebbi szomszéd nézzen már rá Böske néniére, hogy mi lehet a távolmaradás oka.

A rendszerek rendezik önmagukat, és homeosztázisra törekednek – tanuljuk kémiaórán. A közösségek is így működnek, ha valamilyen gikszer, baleset következik be, de esküvő és temetés esetén azonnal beindul az utca, ami nálunk a közösség alapsejtje.

Azon a nyáron se tudtuk lerázni Bandikát, aki tőlünk balra, a harmadik szomszéd második kislánya, és akinek a feje mérete az egyetlen attribútuma. Valamilyen orvosi hiba miatt beszorult a szülőcsatornába, és sokáig nem kapott levegőt, de rossz nyelvek, azaz Piroska néni szerint azért lett „olyan”, mert az anyukája el akarta „hajtatni”, na vajon miért, teszi fel a kérdést Jolánkának, hát mert nem az urától van. Minduntalan víz gyűlt a gyerek fejébe, ami aránytalanul imbolygott gyenge kis nyakán. Bandika futott utánunk a kertbe, jött utánunk az átjárón, utolsóként és háttal kezdte meg az átkelést. Már minden része Katica néniéknél volt, a feje viszont beszorult a két léce közé. Mi is ott rekedtünk a tilosban, rángattuk, toltuk szegényt, hátha valamelyik irányba elmozdul, mit fogunk ezért kapni, Bandika üvölt, és persze apánk hallja meg, nem valami jó tündér, aki átrepítene minket a kerítésen. A szájunk szélén lefolyik a piros ribizlilé, zsebünkben a lopott egres, dermedten várjuk, hogy mi lesz, amikor Bandika feje mellett villan a fejsze, apánk szétvágja a kerítés léceit, és ölbe kapja a zokogó kisfiút.

FODOR JÁNOS

A ROMÁNIAI MAGYAR ÉRTELMISÉGI ELIT A MAGYARORSZÁGI KÉMELHÁRÍTÁS HÁLÓJÁBAN 1971–1983 KÖZÖTT

**Domokos mindig is
nyíltan vállalta
a különböző
külképviseltek
munkatársaival ápol
kapcsolatát, melyből
különös figyelmet
a magyar és az
amerikai reláció
érdemelt a román
állambiztonság részéről.**

A magyarországi kémelhárítás története a kommunizmus időszakában egy jórészt elkezdett, de a maga teljességében fel nem dolgozott témaként határozható meg. Ez részben azzal is magyarázható, hogy iratanyagának mindössze töredéke került levéltárakba. Másrészt pedig a belső elhárítás anyagaival (azaz a BM III/III-as Csoportfőnökség) ellentétben a kémelhárítás (amely a III/II-es csoportfőnökséghez és annak struktúráihoz tartozott) anyagainak dossziéi nem minden esetben összefüggő események tételes felsorolásaiból, logikus láncolataiból állnak.¹ A jelen esettanulmányban példaként megmutatkozó dossziéra is jellemző a fenti megjegyzés, ugyanis az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található ÁBTL – 3.1.2. – M-40018 jelzetű munkadossziében található mintegy 270 kategorizált tétel található a körülbelül 400 oldalnyi vegyes anyagban, amely az 1971–1983 közötti időszakot „örökíti meg”.

A jelen tanulmány elsődleges célja, hogy némi támpontot nyújtson az eddigi magyarországi kémelhárítási és információszerzési tevékenységek romániai viszonyaihoz, de egyúttal kiegészíti az eddigi szakirodalmi narratívát, miszerint a magyarországi kémelhárítás mindössze a hetvenes évek végétől kezdett információkat gyűjteni Romániáról.² Ugyanakkor szintén cél rámutatni arra, ami talán ennél is érdekesebb, hogy a magyarországi állambiztonság már a hetvenes évek elejétől gyűjtötte a romániai ma-

gyarságra vonatkozó információkat, melyeket a külügyi apparátussal együttműködve különféle módokon használt fel. Ilyen módon az esettanulmány „főszeplője” a Koltai Ervin fedőnevű titkos megbízott, a bukaresti magyar nagykövetség diplomatája. Nagyjából tizenkét éves tevékenységének eredményeként jelentéseiben beszámolt a Romániában történő politikai eseményekről, a romániai magyar értelmiség helyzetéről, illetve annak magyarországi kapcsolatairól. Az informátoron keresztül megfigyelték a román titkosszolgálat tevékenységét, melyből a külügy árnyaltabb információkhoz jutott a hagyományos hírszerzési módszereken túlmenően.

Maga a dosszié, ahogy általában lenni szokott, a véletlen folytán került a tanulmány szerzőjének látókörébe. Az elsődleges cél ugyanis az volt, hogy a budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött anyagok között felkutatassa a Domokos Gézára vonatkozó jelentéseket, feltételezván azt, hogy mivel az 1989-es időszak előtt járt Domokos Géza Magyarországon (egész pontosan 1970–1979 között két évente, azt követően pedig a rendszerváltás után),³ így vélhetően nyoma lehet megfigyelésének. Különösképp annak ismeretében, hogy a romániai viszonyok között az állambiztonsági szerv, a Szekuritáté jóvoltából megfigyelt személyként volt számontartva.⁴ Néhány jelentéktelen jelentés erejéig valóban felbukkant neve a magyar állambiztonsági iratokban, ami azonban ennél is meglepőbb volt, hogy a III/II csoportfőnökség iratai között szerepelt sűrűbben a neve, tehát leginkább a kémelhárítás foglalkozott vele. Kikérve az érintett anyagokat, gyorsan kiderült, hogy megfigyelése nem az említett magyarországi útjaihoz kapcsolódott, mint ahogyan azt korábban feltételeztem, hanem romániai környezetében. Így ennek apropóján nagyrészt rekonstruálható a magyarországi kémelhárítás tevékenysége, illetve azon információszerzési mechanizmusa, amely alapján sajátos képet alkot a romániai magyar társadalmi viszonyokról. Mivel a magyar kémelhárítás már említett titkos megbízottja több romániai magyar értelmiségivel tartotta a kapcsolatot, sőt a legtöbb információ szám szerint is többségében Bitay Ödöntől, Huszár Sándortól, Bodor Páltól stb. származott, tevékenységének minden aspektusára jelen írásban nem térek ki, hanem mindössze a Domokos Gézától származó információk elemzését kísérelem meg, elsősorban a terjedelmi korlátok betartása végett. Ugyanakkor munkamódszerem második, kiegészítő vonatkozásához tartozik, hogy a vizsgált időszak (kb. az 1970-es évek második felétől egészen 1983-ig) tekintetében megvizsgáltam Domokos Géza a Szekuritáté megfigyelései alapján összeállított követési dossziéinak azon részeit, amelyek egyrészt erre az időszakra vonatkoznak, valamint különösen azon részeket, amelyek a magyarországi külügyi kapcsolattartásra vonatkoznak.

Némileg messzebből indítva, mivel a román–magyar állambiztonsági kapcsolatok igencsak létező fogalom pár volt a kommunizmus időszakában, ennek számos periódusa, alkorszaka volt. Összességében az eddig a témában megjelent elemzések szerint a kezdetben, tehát a rendszer kiépülésének időszakától egészen az 1960-as évek végéig ez a kapcsolat különösen „intenzívnek” és kölcsönösnek bizonyult. Stefano Bottoni szerint a belügyi együttműködés speciális területet képezett az 1945 utáni magyar–román kapcsolattörténetben, azonban az 1960-as évektől egyre több és mélyebb feszültségforrás terhelte a diplomáciai és pártkapcsolatokat, aminek kevés hatása volt a belügyi szervek együttműködésére, azonban a későbbiekben ez radikálisan megváltozott.⁵ Olyannyira, hogy az 1970-es években az egykor igencsak intenzív együttműködés mindössze a közös határellenőrzés (gyakorlatilag a tiltott határátlépések monitorizálása) szintjére

redukálódott, és az évtized közepe-vege fele ez is megszűnni látszott. Ilyen módon mindez egyenesen letűkrözte a román–magyar diplomáciai viszony elhidegülését, sőt az 1980-as évek közepétől kimondottan ellenséges mivoltát is. Ugyanakkor Románia tényleges hírszerző tevékenységet folytatott Magyarországon, elsősorban politikai és katonai témaköröket érintően. Emellett Budapestre akkreditált diplomatáik találkoztak NATO-országokhoz köthető és japán diplomatákkal, akiknek tudatosan kiszivárogtattak a KGST-vel és a Varsói Szerződéssel kapcsolatos adatokat is. Nemcsak belföldön, hanem külföldön is adott munkát Románia a magyar kémelhárításnak, mivel a romániai magyar külképviseleteket fokozottan ellenőrizték (levéllenőrzés, titkos figyelés), illetve kísérletet tettek az ott dolgozók körében ügynöki pozíciók létesítésére is.⁶ A „kölcsönösség” jegyében, különösen az 1970-es évektől jelent meg az állambiztonsági iratokban „nem baráti szocialista országok” között Románia X-300-as jelzéssel, amely ellen – Ungváry Krisztián fogalmazása szerint – „mérsékeltbb hírszerzési és kémelhárítási tevékenységet” folytattak védelmi célból.⁷

A fentebb körülírt jelenség keretében értelmezhető a „Koltai Ervin” fedőnevű titkos megbízott tevékenysége is, aki magyar állampolgárságú hálózati személyként információgyűjtést végzett. Tevékenységét diplomata beosztásban végezte, többségében a bukaresti nagykövetségen. Ebben az időszakban (tehát 1971–1983) között Biczó György, Rajnai Sándor, valamint Barity Miklós szolgált beosztott nagykövetségként.⁸ A diplomata visszaemlékezések szerint Biczó György „*jóvívális tanácselnökként viselkedett a diplomáciai szolgálatban is* (bukaresti küldetése előtt szegedi városi tanácselnök volt), *rendes ember, rendes főnök volt, de nem sokat kezdeményezett,*” románul nem tudott, így mikor nem állt rendelkezésre tolmács, oroszul érintkezett a bukaresti vezetőséggel.⁹ Elődjéhez képest Rajnai Sándor profi diplomatának bizonyult, beosztottjai kiváló képességekkel rendelkező szervezőként jellemezték.¹⁰ Rajnai kinevezése komoly jelzésértékű gesztusnak számított a magyar diplomácia részéről, ugyanis a kiváló moszkvai kapcsolatokkal rendelkező külügyi hírszerzés volt főnökének¹¹ Bukarestbe küldése a két ország kapcsolatában is számos változást jelentett. Mindamellet, hogy élénkültek és minőségben javultak a bukaresti követség kulturális rendezvényei, az ő mandátuma alatt történt a kolozsvári főkonzulátus megnyitása is.

A történet harmadik szereplője pedig Domokos Géza (1928–2007), aki a romániai magyar politikai és értelmiségi élet egyik meghatározó szereplőjeként tartható számon, többek között szerkesztő, író, kiadóigazgató, műfordító és politikus volt. Szülei elszegényedett székelyföldi családból származtak. Tanulmányait a zágoni elemi iskolában kezdte, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban folytatta. 1948-ban a kolozsvári Bolyai Egyetem magyar–orosz szakára felvételizett, az első tanulmányi évet követően ösztöndíjasként Moszkvába küldték. Tanulmányait a Makszim Gorkij Irodalmi Intézetben folytathatta, ahol többek között Pausztovszkij tanítványaként diplomázott. Hazatérését követően Bukarestben telepedett le. Pályáját az *Előre* című országos lap riportereként kezdte 1954-ben. Azt követően 1956-tól a *Pionír*, 1957–1961 között az *Iffjúmunkás* című lapoknál volt főszerkesztő, 1961-től pedig az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője volt. Főszerkesztősége idején indult a kiadó Forrás, Horizont és Romániai Magyar Írók sorozata. A váltást az 1968-as események jelentették, amikor Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság nemzetiségi bizottságának elnöki tanácsadójaként részt vett a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága által rendezett értelmiségi találkozókön, ahol a kisebb-

ségi igények egyik szószólója volt. Amikor az ún. „kettős kötődés” elvével a magyarországi írók megpróbálták megfogalmazni azt a tételt és elvárást, hogy a kisebbségi magyar irodalmak a maguk kettős kötődésével (egy szomszédos szocialista országban lévő többségi nemzet felé, magyar íróként) hidat alkothassanak a magyarság és szomszédai között, Domokos az *Előrében* közölt cikkben foglalt állást a Román Kommunista Pár álláspontját hangoztatva. Vélhetően ennek is köszönhetően kaphatta kinevezését a Kriterion Könyvkiadó igazgatói posztjára, melyet a rendszerváltásig sikerült megőriznie. A rendszerhez fűződő lojalitásának alapja nem a ceaușescu román nemzeti voluntarizmus vagy a szocializmus-hoz való ragaszkodás volt. Ezek legfeljebb hivatkozási alapként szolgáltak, hanem annál inkább az 1930-as évekből örökölt kisebbségi etika, a népszolgálati eszme. A bukaresti székhellyel és kolozsvári fiókkal rendelkező kiadónál – Domokos vezetése alatt – közel 2000 cím jelent meg mintegy 21 millió példányban: magyarul, románul és a nemzetiségek nyelvén. Domokos a kiadót szellemi és kulturális műhellyé formálta. Domokos karizmatikusságának, határozott fellépésének, valamint a kiadón belül szinte minden apró részletre kiterjedő figyelmének és kompromisszumkészségének köszönhetően az 1980-as évek kulturális silányságát, valamint egyre szűkülő kiadói lehetőségeket sikerült egy viszonylag élhető mederbe terelni. A kiadó igazgatása mellett politikai szerepet is vállalt, 1969–1984 között a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának póttagja volt. Emellett elismert tagja volt a román kulturális és irodalmi köröknek. A rendszerváltás időszakában – a korábbi kiadói munkán felüli társadalomszervezői tevékenységéből származó hálózatából táplálkozva – munkatársaival látott neki a megyei szervezetek egységes érdekvédelmi szövetségbe való tömörítéséhez. Az RMDSZ – Romániai Magyar Demokrata Szövetség – megalapítása és a szervezet országos hálózatának felépítése részben az ő érdeme. A szövetség első elnöke volt 1993-as visszavonulásáig. Nyugdíjas éveit emlékiratai összeállításának szentelte, politikai tevékenységének összegzése szintén ekkor történt. Publicisztikájával, önéletrajzi munkáival a romániai magyar közösség sorsának, dilemmáinak éles, pontos, mélyreható elemzését végezte el. Hosszan tartó betegségét követő halála után kívánsága szerint Zágonban helyezték örök nyugalomra.¹²

Domokos Géza, a jelen tanulmány keretei között vizsgált időszakban, az akkoriban betöltött állása miatt is a belügyi szolgálatok szoros megfigyelése alatt állt, szekuritátés dossziéját többen kutatták, idézték.¹³ Eddigi ismereteink szerint szorosabb megfigyelése az 1960-as évek végétől kezdődhetett, a fennmaradt és kutatható anyagában található ugyan feljegyzés 1973-ból, viszont megfigyelési dossziéját mindössze 1977-ben nyitották meg.¹⁴ A „Gheorghiu” megfigyelési fedőnéven olvasható anyag mintegy 29 dossziét tartalmaz, melyből az 1–4. kötetek a vele kapcsolatos informatív anyagokat tartalmazzák, valamint az 5–34. kötetek a kiadó irodájában, valamint a lakásán történt lehallgatások lejegyzett szövegei. Tehát a megfigyelésének jelentős része TO, vagyis operatív eszközök segítségével való megfigyelése alapján keletkezett. Ennek alapján lehallgatása az 1979. augusztus 14-én az Atena utca 22-es szám alatt található első emeleti lakására beszerelt két mikrofon által történt.¹⁵ Későbbi visszaemlékezése alapján Domokos Gézának erről tudomása volt anélkül, hogy saját megfigyelési dossziéjának tartalmát ismerte volna, ahogyan az a következő részletből kiderül: „1972 februárjában költöztünk utolsó bukaresti lakásunkba, az Aleea Zoe, később strada Atena 22. alá. Eltelt jó néhány év, amikor rájöttünk, hogy valamit csinálni kellene a telefontal. Az előszobába szereltettük fel, s amikor csengett, át kellett

járnunk az egész lakáson; különösen a konyhától esett messzire, ahol Évi, amikor nem volt munkában, a legtöbbet tartózkodott. Elhatároztuk, hogy külön csengővel, telefonkészüléket tétetünk a konyhai folyosóra is. Szóltam a Scánteia Háza szerelőjének – régi ismerős volt, származására nézve görög, tudója minden szerkesztőség minden telefonjának –, hogy szerezzen nekem egy készüléket. Csekély száz lejért hozott is nemsokára. Vadonatúj, piros színűt. Emiatt, a piros telefon miatt lettünk gazdagabbak egy bizonyossággal. És szegényebbek egy illúzióval: hogy azért mégsem... – Van egy ötletem – mondta Évi. – Helyezzük az új, szebbik készüléket az előszobába, a régit meg költöztessük át a konyha mellé! Zis si fācut, mondja a román. Így tettünk. Csakhogy, amikor görög barátom a régi telefont készült leszerelni, megtalálta benne a lehallgatót. Egy ügyes kis kerek valamit. Odahívott, megmutatta. – Mit csináljak? – kérdezte alig hallhatóan, miközben tenyerét a kagylóra tapasztotta. Helyére csavarta a műanyag fedőt, gondosan a villára helyezte a kagylót, és intett, menjünk be a nappali szobába. Miután az előszobaajtót zajtalanul behúzta mögöttünk, elmondta, hogy úgy kell hagynunk a telefonkészüléket, ahogy van, és ahol van. Nem akar bajba keveredni. Megmagyarázta: az ilyen típusú mikrofonnal nemcsak telefonbeszélgetéseinket hallgatják le, de azt is, ami a közelben, tehát a nappaliban vagy az én szobámban elhangzik. – Zenét, şefule! – világosított fel. – Jó hangos zenét, betett ajtók és halkra fogott beszéd mellett. – S csontos, ravasz arcán tudálékos mosollyal, még hozzátette: – Ami a telefonbeszélgetéseket illeti..., ugye, érti? Értettem, hogyne. S különös megkönnyebbülés vett rajtam erőt. Az »azért mégsem«-ból »azért mégis« lett. Az időnként előjövő, felém kúsó gyanúból, feltételezésből pedig rám meredő bizonyosság. Érdekes, percig sem jutott eszembe, hogy kiszedem a kagylóból a mikrofont, és »kiverem a balhét«, leleplezem lakásom alkotmányellenes megsértését. Arra gondoltam, elteszem a bizonyítékot a mostaninál is nehezebb időkre, amikor – elsősorban önvédelemből – a legnagyobb hatással használhatom. Ezzel egyetértett a kezdetben eléggé megszeppent, de csakhamar megnyugodott Évi is. Nem vertem éppen dobra, de egyik-másik barátomnak, magyarnak meg románnak is, elmeséltem kalandomat az előszobai telefontal. S persze ígyekeztünk tartani az ajtóra, zenére és a hangosságra vonatkozó előírást. Nem is szólva a telefonálásra fordított figyelemről. Tettük ezt akkor is, amikor már nem volt rá – legalábbis a telefonkészülék miatt – szükség. Fél évre a történetek után ismét kihívtam a görögöt, hogy csináljon valamit a konyha mellé felszerelt csengővel, mert akadozik, megmegszakad. Együttal megkértem, vessen együttal egy pillantást az előszobai izére is. – Szívesen – vigyorgott a haver. Kicsavarta, megnézte, forgatta, a fény felé tartotta a kagylót. A mikrofon eltűnt belőle. – Ez mi? – bámultam én is a készülékre. – Pedig itt volt... – magyarázta, immár nem fojtott hangon, hanem tagoltan, jól érthetőn a sokat látott s még többet megtapasztalt görög.¹⁶ A szellemes részlet tartalmának ellenére telefonbeszélgetéseit 1989-ig lehallgatták, melynek kapcsán az állambiztonsági iratokat vizsgáló kutató számára számos dilemmát felvetve. Például, hogy miként értelmezhetőek a rögzített beszélgetések, tudva azt, hogy ezek sokszor mindkét fél lehallgatásának a tudomásával rögzültek, így egy „tudatos dezinformációt” jelenthetnek. Ugyanakkor a rögzítés módszerével kapcsolatban világos annak lejegyzéséből, hogy minősége változó, ugyanis sokszor nem értették vagy félreértették, vagy éppen félrefordították a magyar nyelvű párbeszédet. Valamint elképzelhető az is, hogy a sokszor órákat körmölő éppen beosztott ügynök bizonyos helyzeteket félreértve „se discută banalităţi cotidiane” címszóval bélyegezte.¹⁷ A jelen tanulmánynak nem célja

megválaszolni ezen kérdéseket, mindössze a felmerült forrás kapcsán mintegy módszertani fogódzóként említem a jövődöbeli hasonló típusú anyagokat kutatók számára.

Ami Domokos Géza megfigyelésének úgymond „hagyományos” részét illeti, ezzel szintén teljes mértékben tisztában volt, mivel „hivatali”, vagyis a Kriterion Könyvkiadó révén viszonylag gyakran, évente legalább kétszer ellátogattak a belügy munkatársai: „Amikor megalakult a Kriterion, eljött két belügyes, az egyik parancsnok volt,¹⁸ bemutatta a beosztottját,¹⁹ s elmondták: ők a Szekuritáté tisztjei, s időnként benéznek, szeretnének segíteni a munkában. A legjobb elkerülni, hogy az emberek és az intézmények eljussanak a hiba küszöbére, vagy ha hibát követtek el, idejében felismerjék, hogy tévúton járnak. Az ő feladatuk, a parancsnokaik elvárása szerint is, hogy segítsék a munkánkat, megóvjanak a hibák elkövetésétől. Ezt elmondták tisztelettudóan, szépen. Amikor eljöttek, nem túl gyakran, egy évben kétszer-háromszor, mindig telefonáltak előtte pár nappal, meggyeztünk, hogy fogadom-e, s akkor megkérdezték mindig, mi újság. S elmondtam azt, amit nem tudtam közölni azoknál, akik illetékesek lettek volna problémáink megoldásában. Elmondtam jó részletesen nekik, mert tudtam, hogy feljegyzést készítenek a beszélgetésről, és elküldik tájékoztatásul annak a párt- vagy állami szervezetnek vagy hatóságnak, amelyik ezekkel foglalkozik.”²⁰ Minthogy Domokos ezen információkat ismerősi köreiből is nyíltan kezelte, hasonlóképpen közölte a magyar diplomáciával, melyet feljegyzés által Koltai Ervin fedőnevű tmb. közvetített az 1983. február 1-jei találkozójukról. Domokosra jellemző óvatosság értelmében az esti órákban az egyik bukaresti parkban sétálva osztotta meg az információt a Kriterion kiadóval kapcsolatban tartó szekuritátés tisztekről. Ezek szerint „Popescu 55 év körüli, alacsony termetű, udvarias természetű, Moszkvában az ötvenes években a Maxim Gorkij irodalmi főiskolán is tanult,²¹ oroszul tud. Magyarul nem beszél. Beosztottja egy Tudor nevű – Domokos jellemzése szerint – primitív, gyenge képességű tiszt. Ritka látogatásain ügyetlen indokokkal igyekszik tájékozódni.”²² Koltai feljegyzéséből az is kiderül, hogy a Kriterion dokumentációs részlegének női munkatársát, „Helént”²³ a belügy megkísérelte beszervezni, mely esetről tanácsot kért Domokostól, hogy mitévő legyen. „Domokos azt javasolta, hogy menjen bele ebbe a munkába, mert az elutasításnak csak rossz következményei lesznek.”²⁴ Fontos kiemelni, hogy a kiadó történetében nem ez volt az egyetlen beszerzési törekvés, amelyhez Domokos javaslatát kérték. Mocanu Szemlér Judit esetében Domokos tanácsa az volt, hogy „Próbálg meg minél diszkrétebb lenni, visszafogottan nyilatkozni (...) Nem lehet durván visszautasítani, de próbálg diszkrét lenni. Neked kötelességed tudni, hogy ki, hol, mi?”²⁵ Dávid Gyula esetében, kinél szintén komoly zsarolási pozícióból közelítették, hasonlólt javasolt Domokos: „Nézd, mondd meg nekik azt, hogy a Kriterionnak van egy kapcsolata a Szekuritátéval, és te ezt a megbízást azzal a feltétellel vállalod, hogy minden jelentésednek a másodpéldányát elküldöd az igazgatódon keresztül ennek az elvtársnak.”²⁶ Mindkét esetben a beszerzés, vagy legalábbis a további jelentéstétel alóli kötelezettség elhárult, viszont ettől függetlenül – mint utóbb kiderült – volt olyan néhány olyan munkatársa a kiadónak, aki jelentett Domokos és körének tevékenységéről a Szekuritátén.²⁷

Domokos az 1983. február 1-jei séta alkalmával egy korábbi esetről is beszámolt Koltainak, egy három évvel korábbi történetet felelevenítve. 1980-ban a nemzeti színházak sepsiszentgyörgyi fesztiválján Domokos zsúrielnökként vett részt, és ezzel egy időben amerikai kongresszusi küldöttség is megfordult a

városban. Domokost a Sugás vendéglőbe ebédre invitálták, s erről az esetről, különösen az amerikaiakról érdeklődött a belbiztonság munkatársa, akit a forrás egy bizonyos Aulich Józsefként említett. Koltai lejegyzései szerint Domokos Aulichot egykori osztálytársaként említi (egyben pedig az aradi vértanú tábornok leszármazottja). Aulich neve más témakörben többször is előfordul a Koltai Ervin-dossziében, néhol Lajos, többször Józsefként, mindenik alkalommal tévesen, ugyanis Aulich Sándorról lehetett szó, aki valóban a megyei állambiztonság vezetőhelyettese volt ezredesi rangban az 1984-es leváltásáig.²⁸ Ugyanakkor nem osztálytársa, hanem mindössze két évfolyammal fiatalabb iskolástársa volt Domokosnak a Székely Mikó Kollégiumban.²⁹ Ami ennél is lényegesebb, hogy Domokos a Koltai tudomására hozott a belügyi szervek bérezésére és státusára vonatkozó információkat, amelyekről vélhetően a vele kapcsolatban álló tisztektől szerzett tudomást. Ez szerint 1982 decemberétől átlagosan 50%-kal emelték fizetésüket, ugyanakkor jelentős létszámemelés történt a belügyi és rendőri szerveknél, melyek kapcsán azt tapasztalta, hogy „*az illetékes központi pártrendezvények alkalmával (...) az illetékes ÁB-szerv jelenlevő dolgozói között rendkívül sok a fiatal frissen képzett káder.*”³⁰

Egy másik, a feljegyzés szerint jelentős eredményeket hozó találkozó Domokos és Koltai Ervin között 1979. december 14-én történt a nyugatnémet kulturális intézet fogadásán. Ez sem volt szokatlan gesztus abban az értelemben, hogy Domokos mindig is nyíltan vállalta a különböző külképviseletek munkatársaival ápoltságát, melyből különös figyelmet a magyar és az amerikai reláció érdemelt a román állambiztonság részéről. Megfigyelési dossziéjában különös hangsúlyt kapott a magyar diplomatákkal fenntartott „nem hivatalos és gyanús” minősített kapcsolata. Ezen találkozások alkalmával „megbélyegzően nyilatkozik” az állam és pártvezetés „nemzeti, veszélyes és hibás” politikájáról, a tragikus gazdasági helyzetről, sőt olyakor „alkohol befolyása alatt” egyéb rágalmakat is megfogalmazott a pártvezetéssel szemben.³¹ Megfigyelési anyagai alapján az általam vizsgált időszakban a következő „Helgához” köthető (a titkosszolgálati iratokban többnyire Helga, ritkábban Hilda fedőnévvel illették a magyar államot s ahhoz köthető képviseletet), különböző beosztású személyekkel találkozott sűrűbben: Vékás Domokos, Karikás Péter, Rajnai Sándor, Göndör Péter,³² Szuhacs (néhol Szukhacsként szerepel a dokumentumokban) Katalin, valamint Hodicska Tibor. Kényelmes lenne feltételezni, hogy bizonyára valamelyikük Koltai Ervin fedőnéven továbbította az információkat a külügy mellett a kémelhárításhoz is, esetünkben azonban a diplomataügynök kiléte irreleváns. Domokos saját visszaemlékezésében is említi ezen találkozókat, továbbá azt is, hogy vélhetően ez piszkálhatta az őt figyelő román belügyi szervek fantáziáját: „*A magyar diplomatákkal fenntartott kapcsolatról meg mit mondjak? Nagy baj, kemény felelősségrevonás lett abból, hogy előzetes jóváhagyás nélkül elfogadtam Szűts Pál nagykövet vacsorameghívását, vagy részt vettem a követség 1988. szeptember 20-i fogadásán, ahová azért mentem, hogy megköszönjem Szűrös Mátyásnak a 60. születésnapomra küldött köszöntő levelét (...). Tiszteletreméltó embereket, jó barátokat láttam elsősorban azokban a magyar diplomatákban – a Gálfalvi házaspárral együtt leggyakrabban Hodicska Tibor politikai tanácsos házában fordultunk meg –, akikkel a tiltás és ellenőrzés dacára időnként titokban összejöttünk. A természetes viselkedés, a szuverén döntés és szabad elhatározás, a szigorú korlátok közé szorítható, ám végső soron meg nem törhető emberi méltóság kinyilvánítása volt csendes lázadásunk.*”³³

Visszakanyarodva Domokos 1979. december 14-i találkozájához, Koltaival történő beszélgetése kapcsán több téma körvonalazódott: a Kriterion körül egyre inkább apadó anyagi források, erdélyi értelmiségiek magyarországi lapokban megjelenő interjúinak kedvezőtlennek értékelt hatásai, valamint a romániai általános helyzetértékelés.

Utóbbiból érdemes röviden szemlézgetni, ugyanis jól tükrözi a korszakot megfigyelő szereplő elemzői attitűdjét: *„Domokos véleménye szerint a személyi kultusz és diktatórikus módszerek erősödése és kiszélesedése várható. Megítélése szerint az RKP főtitkára súlyosan paranoiás, betegsége a kongresszuson láthatóan kifejezésre jutott, az előző időszakhoz képest fokozódott. A Pírulescu-incidens³⁴ alatt hallatlan izgalomba jött, rángatózott és önkontroll nélkül kiabált. Felesége kifejezetten tüzelte Ceaușescut. A következő hónapokban a belügyi szervek tevékenységének élénkülése, szigorítások várhatók. Domokos elmondja, hogy a Kriterionnál december első napjaiban az állambiztonsági szervek két ezredese kereste fel »baráti beszélgetésre«, amelyen egyebek között éberségre intették, jelezték, hogy a kiadó munkatársainak többsége »külföldi kapcsolatokat« tart, ezek ellenőrzésének fontosságára hívták fel figyelmét.»³⁵ A külföldi kapcsolatok tudatos leépítésének megkísérlése visszatérő motívum Domokos megfigyelése kapcsán, aminek a Koltai-anyagban is megvan a nyoma. Koltai 1974 márciusában találkozott Csíki Lászlóval – aki ekkor a Kriterion szerkesztője volt – és feleségével. A találkozóról készült feljegyzésekből kiderült, hogy Domokos Géza figyelmeztette a Csíki házaspárt, hogy *„jobban tennék, ha megszakítanák a baráti kapcsolatok fenntartását a bukaresti magyar nagykövetség egyes munkatársaival, így Karikás Péterrel és Göndörékkel, mivel – Domokos szerint – a magyar diplomatákat hozza kellemetlen, veszélyes helyzetbe.»³⁶ A Csíki házaspár visszautasította a figyelmeztetést, de ennek ellenére megosztott számos olyan esetet, amely arra világított rá, hogy Domokosnak igaza volt, továbbá valóban kiemelten figyelték a magyar diplomaták mozgásait. Egy tíz évvel későbbi incidens rávilágított arra, hogy olykor nem volt egyszerű a Romániába akkreditált magyar diplomaták élete. Koltai Ervin 1983. február 15-i jelentése szerint Sepsiszentgyörgyön Sylveszter Lajos vacsoravendége volt, Lada-típusú diplomata rendszámú kocsival. Társaival együtt a kocsiból kiszállítva egy több főből álló rendőri csoport igazoltatta. *„Erre megkérdeztem, hogy látták-e milyen rendszámú kocsival van dolguk? Igenel feleltek. Megkérdeztem, hogy mi köze van ehhez, amire elég ingerülten azt felelte, hogy nincs oka a csodálkozásra, láttuk mi a rendszámot (...) és megállítják és megvizsgálják a mi állampolgárainkat. Erre azt közöltem, hogy erről a vizsgálólátról majd én is megkérdezem a román külügyminisztériumot. Láthatóan kissé zavarba hozta, visszaadta a papírokat valamiféle mormogással, hogy nem kell idegeskedni.»³⁷ A feszültségteljes jelenet ugyan mindössze 10 percig tartott, az utasok szerint megfélemlítés volt a cél. Koltai felettesének értékelése szerint a jelentése állambiztonsági értékű információt jelentett, mivel a Szekuritáté szoros ellenőrzés alatt tartja a VI. sz. objektum (vagyis a nagykövetség) diplomata beosztású munkatársait, azok vidéki utazásait. Az igazoltató rendőr viszonyosságra utaló megjegyzése összefügghetett a budapesti román kereskedelmi kirendeltség helyettes vezetője elleni intézkedéssel.***

Domokos 1979. december 14-i politikai helyzetre vonatkozó értékelőjében szót ejt az állambiztonsági módszerek jellemzőiről: *„Domokos szerint a vezetés tudatosan terjeszti a »milliomos írók, művészek« legendáját, hogy a közhangulatot, elsősorban a munkásságot – adott esetben könnyen ellenük fordíthatóak, ma-*

nipulálják. A vezetés számára – fejtegette Domokos – az írók, értelmiségiek esetleges mozgolódásai nem jelentenek különösebb aggodalmat. A belügyi szervek mindenhatósága, állandó jelenléte stabilizáló tényező. A módszerek fő jellemzője a prevenció, egyes ügyek, események elsajátítását az állandó figyelmeztetésekkel, a részletes tájékozottság demonstrálásával hártják el. Az is kétségtelen tény, hogy a romániai személyi kultusznak nem velejárója a fizikai megtorlás és erőszak.

A fő kérdés a munkásosztály helyzete. Itt viszont megállapítható, hogy az alapvető tömegeket a paraszti életformától éppen elszakadt első generációk adják, melyeknek az urbanizálódás a viszonylag magasabb kereseti lehetőségek meghatározó jelentőségűek. A parasztság az elmúlt évtizedekben beletörődött a szövetkezetesítés adta siralmas helyzetbe, itt általános züllés figyelhető meg.

A demokratikus kezdeményezéseket vagy lehetőségeket nem tűri a kultuszos irányítású rendszer.

Az ideológiai életről Domokos azt tartja, hogy a külső hatások közül hibás lenne a kínai befolyás és módszerek itteni átvételét feltételezni. A jelenlegi kínai belső átrendeződés és átértékelés miatt különösen nem lehet ez időszerű. A román politika számára, amennyiben lehet modelltől beszélni, a példaadó nem a kínai, hanem a koreai gyakorlat.

A magyar nemzetiség közérzetét, szellemiségét a román tömegekhez képest Domokos annyiban tartja kedvezőbbnek, hogy nem süllyed el a nacionalista népbuittásban, az általánosan alacsony kulturális szinthez, mércéhez viszonyítva megőrzi és fejleszti a magyar kultúrán keresztül tudati szuverenitását. Ilyen értelemben kifejezetten elszakadásról is lehet beszélni. Hangulatilag egyébként terjed a felülemelkedettségből vagy kívülállásból fakadó ironikus magatartás. A fennmaradás és fenntartás igényének számos szép példája van. Ezek közé tartoznak a nagy sikerű, forró hangulatú Kriterion-estek is. A napokban éppen a nehezen mozduló nagyváradiak rendeztek 800 fős Kriterion-találkozót, ami áttételesen politikai fórum is volt.”³⁸ Domokos és mások hasonló jellegű elemzéseit segíthették Koltai 1983. április 18-ra datált, részletes, 12 oldalas jelentését a romániai magyarok helyzetéről. Ebben összesítve négy vonulatban összefoglalhatóan fogalmazta meg a romániai magyar személyekkel és intézményekkel szembeni „türelmetlen magatartást:”

1. Nemzetiségi érzelmeiket-tudatukat föl nem adó személyiségek általában lassú, fokozódó félreállítására tisztásokból, közszereplésből: Például Fazekas János, Huszár Sándor, Gálfalvy Zsolt, Király Károly stb.

2. Ezzel párhuzamosan és ezt előkészítő, ezek fokozódó kompromittálása, lehetetlenné tétele: Domokos Géza, Gáll Ernő, Bodor Pál stb.

3. Ostorcsapásként megfélemlítésükre – s egyúttal szélesebb rétegek megfélemlítésére – többé-kevésbé hivatalos vegzáció, házkutatás, kihallgatás, ritkábban letartóztatás: Méliusz József, *Ellenpontok* szerzői, Cs. Gyimesi Éva, Csépi Sándor.

4. Közvetlenül: a nemzetiségi megnyilvánulás intézményes kereteinek fokozatos beszűkítése.³⁹

Míndezek tanulsága alapján kijelenthető, hogy a magyarországi kémelhárítás és külügyi képviselet ugyan rendkívül dogmatikus, internacionalista politikai és szakmai neveltetésben részesült az 1950–1960-as években, melyek számára a „kisebbségi kérdés” a szakirodalom eddigi feldolgozásaival ellentétben valamivel hamarabb megjelent, mint az eddigi rögzített 1980-as évek.⁴⁰

Az meglehet, hogy a BM III/II. Csoportfőnökség Romániára vonatkozó irataiban első ízben csak 1983-ban említenek egy bukaresti kémelhárító rezidentúrát, viszont ahogy a fenti példa is bizonyítja, a romániai magyar értelmiségiek mozgásait már az 1970-es évek elejétől szorosan követték. Domokos esetében pedig a bizalmas jelentései, ha nem is követhetőek vissza részletekbe menően a román belügyi szervek által összeállított megfigyelési dossziéjában, gyakori kapcsolattartásait a diplomatákkal leginkább a külföldi útjainak megvonásával büntették.⁴¹

■ JEGYZETEK

1. Ungváry Krisztián: *A Kádár-rendszer kémelhárítása*. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus. Mélyfúrások*. Évkönyv. Budapest, 1956-os Intézet, 2009. 353–354.
2. Erről lásd: Stefano Bottoni: „Baráti együttműködés”: a magyar–román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982). *Történelmi Szemle*, 2011/2. 255.
3. Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Egy nemzetiségi könyvkiadó a diktatúra évtizedeiben (1969–1989). Beszélgetések a Kritérium munkatársaival*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2020. 369.
4. ACNSAS: DUI „Gheorghiu” (Domokos Géza) I. 203.541, vol. 1–34.
5. Stefano Bottoni: i. m. 256.
6. Mezei József: A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnöksége által foglalkoztatott hálózat és a szervezet által folytatott operatív ügyek elemző vizsgálata 1975 és 1985 között. PhD-értekezés, NKE, RTK, Bp., 2022. 202.
7. Ungváry Krisztián: i. m. 362.
8. Biczó György dr. nagykövet 1974–1978 között, Rajnai Sándor nagykövet 1978–1982 között, valamint Barity Miklós nagykövet 1982–1985 között szolgált. Lásd: Baráth Magdolna – Geceányi Lajos [szerk.]: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 126.
9. Hodicska Tibor: *Négy szemközt Ceausescuval*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014. 152.
10. Jellemzéséhez hozzátartozott az 1956-os eseményekben, valamint a Nagy Imre és társainak Snagovból történő hazaszállításában játszott ellentmondásos szerepe. Uo.
11. Rajnai Sándor (1922–1994) magyar rendőr vezérőrnagy, diplomata. 1946-tól a politikai rendőrség tisztje, 1950-től az Államvédelmi Hatósága Belső Reakció Elleni Harc osztályán a II. osztály vezetője, 1956 és 1962 között a BM Politikai Nyomozó Főosztálya vezetőjének helyettese. 1962-től 1964-ig moszkvai követségi tanácsos. 1966 júliusától a BM III. Főcsoportja vezetőjének helyettese, 1967-től a III/I-es csoportfőnökség (hírszerzés) vezetője. 1976-ban nyugállományba vonult, de 1978-tól diplomáciai szolgálatba került. 1978–1982 között bukaresti, 1982–1989 között moszkvai nagykövet. 1982-től 1989-ig az MSZMP KB tagja. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés – 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. 543.
12. Lásd: Fodor János – Novák Csaba Zoltán (szerk.): 100 év száz kiemelkedő romániai magyar személyiség. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2019. 214–217.
13. Bartha Katalin Ágnes, Kiss Ágnes, Dávid Gyula, Novák Csaba Zoltán, Lőrincz D. József, Kántor Lajos stb.
14. ACNSAS: DUI „Gheorghiu” (Domokos Géza) I. 203.541, vol. 1–34.
15. ACNSAS: i. m. vol. 2., 265.f.
16. Domokos Géza: Domokos Géza: *Esély II. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 1997. 139–141.
17. Fordítás: mindennapi banalitásokról fecsegnek
18. Stelian Popescu parancsnokról van szó. Lásd: Bartha Katalin Ágnes: i. m. 346.
19. Szemlér Judit őt „Tovarásul Tudorként” ismerte. Uo. 147.
20. Bányai Éva: *Sikertörténetek kudarcokkal*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006. 158.
21. Ugyanitt tanult és diplomázott Domokos is 1949–1954 között.
22. ÁBTL – 3.1.2. – M-40018, „Koltai Ervin”. 326.f.
23. Diatcu Elenáról (Schmidt Helén) van szó, aki a dokumentációs és a gazdasági osztályon dolgozott, a kiadó olvasótalálkozóinak szervezője volt, valamint a kisebbek nyelvek (ukrán, szlovák, zsidó, török, tatár, lipován stb.) szerkesztését menedzselte. Bartha Katalin Ágnes: i. m. 21.
24. ÁBTL: i. m. 327.f.
25. Bartha Katalin Ágnes: i. m. 147.

26. Tekei Erika (szerk.): *Kriterion 50+. Interjúkötet a Kriterion Könyvkiadó több mint 50 éves történetéről*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022. 67.
27. Különböző források Gabriel Gafiát nevesítették, azonban H. Szabó Gyulának az a benyomása, hogy Domokos tudhatott róla. Bartha Katalin Ágnes: i. m. 65.
28. Erdélyi Magyar Hírügynökség 1984/64 sz. jelentése. web: <https://emh.adatbank.ro/jelentesek/1984B.pdf> (2024. 05. 04.)
29. A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium Gimnáziumának és Leányközépiskolájának évkönyve az 1943/44. tanévről., 21.
30. ÁBTL: i. m. 326.f.
31. ACNSAS: DUI „Gheorghiu” (Domokos Géza) I 203.541, vol. 1., 398.f.
32. Göndör Péter magyar diplomata. A bukaresti nagykövetség kultúrattaséja (1980), 1983-tól az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa, 1996-tól a hágai követség tanácsosa, 2006 óta a Magyar Köztársaság strasbourgi Európa Tanács melletti állandó képviselőnek tagja. Földes: i. m. 522.
33. Kihagyás tőlem. Domokos Géza: i. m. 163–164.
34. Pîrvulescu, Constantin (1895–1992) román politikus. Az RKP egyik alapítója. 1960-ban kizárták a pártból. Később rehabilitálták, de vezető tisztségbe már nem került. Az 1979-es pártkongresszuson felszólalt Ceaușescu újraválasztása ellen. 1989-ben „a hatok” nyílt levelének egyik aláírójaként bírálta a Ceaușescu-rezsim politikáját. Földes: i. m. 542.
35. ÁBTL: i. m. 239–240.f.
36. ÁBTL: i. m. 242–243. f.
37. ÁBTL: i. m. 330–331. f.
38. ÁBTL: i. m. 242–243. f.
39. Uo.
40. Erről lásd: Stefano Bottoni: i. m. 255.
41. Míg az 1970-es évek végével bezárólag járhatott kétszer is az Egyesület Államokban, kétévente Magyarországon stb., addig 1979-től nem engedélyezték szakmai vonatkozású kiutazásait.

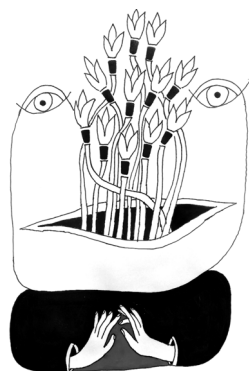

KISS ÁGNES

A „MAGYAR ÉRDEK” ÉS INFORMÁLIS ÉRDEKKÉPVISELET A CEAUȘESCU-KORSZAK MÁSODIK FELÉBEN

A romániai államszocialista intézményi berendezkedés érdekképviseleti struktúrái a hetvenes évek folyamán kiüresedtek.¹ Eredményesen működő intézmények hiányában a magyar kisebbség képviseletét a magyar kulturális elit és egyes magyar származású pártkáderek vállalták fel, azok, akik a formális szerepkörükön túllépve közéleti feladatok teljesítésére is elszánták magukat.² Az érdekképviselet feladatát úgy látták el, hogy ötvözték hivatalos funkcióikat és személyes kapcsolataikat.³ A közéleti szerepvállalással kapcsolatos közösségi normákból és mindennapi gyakorlatokból kialakult az érdekképviseletnek egy sajátos alakzata, amit a szakirodalom alapján „informális-individuális alkudozási modellnek”⁴ is nevezhetünk. Ebben a konstrukcióban a magyarság képviselői formális meghatalmazás nélkül, a párhuzamosan betöltött vezető pozícióikat és informális kapcsolathálójukat kiaknázva, egyezkedéssel igyekeztek megoldani a közösségi problémákat. Újabb és újabb tárgyalásokkal, beadványokkal, ismeretségi szálak húzogatásával próbáltak enyhíteni a rendszerszintű etnikai diszkrimináción, kommunikáció, amely a korabeli hatalmi viszonyok között többnyire egyenlőtlen felek között zajlott. Ezekre a szolgáltatásokra épült a magyar kulturális és politikai elit egyes tagjainak mint a magyarság vezetőinek a legitimitása.

A tanulmány célja ennek az informális érdekképviseleti rendnek a jellemzése. Tekintve,

Akik a „tárgyalást”, „megnyerést”, „csendes és kitartó munkát” preferálták, azok a szamizdatot felesleges provokációnak és a kisebbségi léthelyzetben tárgyalással elért eredmények és kapcsolatok aláásásának tartották.

hogy a kutatás tárgya nem valamely formális intézmény működése, hanem az informális érdekképviselése, a vizsgálat fókuszát személyekre, véleményekre, mindennapi tevékenységekre és határhelyzetekben megnyilvánuló attitűdökre összpontosítottam. Forrásként elsősorban Domokos Géza megfigyelési dossziéját használtam, aki – barátai és ellenségei szerint egyaránt – a magyar kulturális élet és kisebbségi érdekképviselő kulcsszereplőjének számított a hetvenes-nyolcvanas években.

A tanulmány első felében az informális érdekképviselő iratlan szabályairól és szabályszerűségeiről lesz szó. A második felében olyan helyzeteket szemléltetek, amelyekben többé-kevésbé élesen megkérdőjeleződött az érdekképviselői rend legitimitása. A kihívó fél nézeteiben és a válaszreakciókban tisztán tükröződtek a rend jellemzői, így példaként is szolgálnak az első részben foglaltakhoz.

A kisebbségi érdekképviselő rendje

■ Az egyéni érdekképviselőre és kijárásokra épülő képviselői modellt a „hatvannyolcas generáció” közismert személyei testesítik meg, azok, akik Ceaușescu társadalmi csoportokkal való kiegyezéspolitikája folytán kerültek vezető pozíciókba 1968-tól kezdődően.⁵ A modell működését többek közt Fazekas János, pályája csúcán miniszterelnök-helyettes, és Király Károly, a Kovászna megyei pártbizottság első titkára, illetve a hatvanas-hetvenes évek fordulóján megalakuló bukaresti magyar intézmények vezetőinek tevékenysége példázza. Így Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, Bodor Pál, a román televízió magyar adásának főszerkesztője, Huszár Sándor és Gálfalvi Zsolt, *A Hét* főszerkesztője és főszerkesztő-helyettese. Hivatali munkakörükben is a mozgástér maximális kihasználása volt jellemző rájuk; ők azok, akik a politikai és gazdasági megszorítások ellenében informális utakat is bejárva „elmentek a falig”.⁶ A „magyar érdekek képviselőinek” köréhez tartozott a bukaresti és erdélyi városok kulturális elitjének számos tagja, zömében írók és sajtósok: Szász János, Méliusz József, Demény Lajos, Sütő András, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Kányádi Sándor stb.⁷

Domokos Géza egyrészt a „nemzetiségi könyvkiadásra” szakosított kiadó igazgatója volt, másrészt – a korszak párhuzamos és egymással összefonódó igazgatási struktúráira jellemző módon – a Romániai Írók Szövetségének vezetője tagja és a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának póttagja. Többszörös intézményi beágyazottságnak, kiterjedt magyar és román kapcsolati hálójának, mobilitásának és tettekesységének köszönhetően a magyar kulturális világ első számú vezetőjének számított, és ettől a szerepkörtől szétválaszthatatlan módon a magyar kisebbségi érdekképviselő kulcsszereplőjének is.⁸ A Szekuritáté jelentései szerint „a romániai magyar nemzetiségűek érdekének »védelmezője«ként tetszeleg, akiről azt állítja, hogy nincsenek egyenlő jogaik a többi román állampolgárral”.⁹ Ugyanez az intézmény rögzítette Domokos álláspontját, mi szerint azért „vonult vissza” a Kriterionhoz, hogy „túl sok mese nélkül és a törvény adta kereteket kihasználva még inkább hozzájárulhasson a magyarügy szolgálatához”;¹⁰ a „funkciójával visszaélve” a törvényes előírásoknak és a párt politikáinak ellentmondó tartalmakat publikál; intenzív kapcsolatot ápol számottevő, hasonló érdeklődésű magyar nemzetiségű értelmiségivel, valamint hogy „nem hivatalos kapcsolatokat tart fenn Romániában akkreditált magyar diplomatákkal, akiket arról biztosított, hogy rendületlenül harcolni fog a romániai »magyar ügy« érdekében.”¹¹ Domokos önmagát is a romániai magyar kisebbségi

ség képviselőjének tartotta, és a Szekuritáté jellemzése tökéletesen összecseng önképével, tetteinek magyarázatával.¹²

A közéleti szerepvállalást irányító közösségi norma – ami visszaköszön a Szekuritáté irataiból idézett mondatokban is – a „népszolgálat” volt, pontosabban ennek egyik alakzata. A hetvenes években felélesztett „népszolgálat” ethosznak már nem volt spirituális tartalma, ahogyan azt eredetileg a két világháború között kigondolták és gyakorolták.¹³ Ekkor már „tágabb értelemben közéleti, szűkebb értelemben (értelmiségi) szerep, attitűd, amelynek kiindulópontja az erdélyi magyarság iránt érzett hűség”.¹⁴ A „népszolgálat” a nép nevelésén és felemelésén túl, konkrét ügyintézés, politikai napirend alakítását, döntéshozatalba való beleszólást is magában foglalt.

Ebben a felfogásban a vezető funkciójának két összetevője volt: a hivatali felelősségei, valamint a romániai magyarság iránti felelősség, az erkölcsi parancs pedig úgy szólt, hogy a hivatali funkciót ki kell használni a közösség javára.¹⁵ Az igazi vezető – legyen ő gyárigazgató, főszerkesztő, államtitkár vagy egyetemi tanár – foglalkozik a közösség ügyeivel, bátor és áldozatot vállal. Vállalja ugyanis annak a kockázatát, hogy a közösség érdekében végzett munka a (vezetői) állásába, a karrierjébe kerülhet. Helyzetfelmérése realista, eljárása diplomatikus, óvatos, a hivatalos irányvonallal való szembeszegülésével bajt nem zúdit a közösségre. Az íratlan szabályok megsértését közösségi szankciókkal sújtották: az érdemteleneket kipletykálták, „leírták”, kiközösítették. Aki a magas hivatali beosztásával nem élt a kisebbségi közösség javára, azt megalkuvónak, gyávának, önzőnek, elvtelen törtetőnek, haszonlesőnek, árulónak tartották. Ezek az elvárások – magánbeszélgetésekben nyilván – a közösség irányából is megfogalmazódott a vezetők irányába,¹⁶ és a vezetők önvizsgálatában¹⁷ is felbukkantak.

Az érdekképviselet struktúráját, a „tagsággal” folytatott kommunikációt és a döntéshozatalt különböző fokú informális jellemezte. Az érdekképviselet struktúráját a magyar elit informális hálózata képezte. A hálózat magában foglalta az országosan (el)ismert kulturális elitet, a párthierarchia, államigazgatás, szakmai szervezetek és tömegszervezetek¹⁸ vezető pozícióit elfoglaló magyarokat, valamint a helyi értelmiségieket. A hálózat csomópontjait a kiemelkedően aktív tevékenységet folytató magyar intézmények képezték, például a Kriterion kiadó vagy a *Korunk*, illetve a helyi irodalmi, művelődési vagy alkotókörök.¹⁹ Lehetőséget találkozásra és információcserére egyrészt a személyes kapcsolatok adtak, másrészt pedig az említett intézmények által hivatalos engedéllyel szervezett kulturális események: Kriterion-napok, a Korunk Galéria rendezvényei, könyvbemutatók, író-olvasó találkozók és a helyi „körök” rendszeres rendezvényei, amelyeken írókat, művészeket, kutatókat és a magyar kulturális élet vezéregyéniségeit látták vendégül. Kiemelkedően fontos rendezvény volt a sepsiszentgyörgyi nemzetiségi színházi kollokvium (1978, 1980) és a gyergyószárhegyi író-tábor (1980), amelyeknek az intézményesülését pontosan a fórumjellegük miatt a hatóságok ellehetetlenítették.²⁰ Az esemény tematikájától teljesen függetlenül intenzív információcsere zajlott sajtóélettel, oktatással, nyelvhasználattal, kihelezésekkel, ellátással, helyi vezetési stílussal stb. kapcsolatos problémákról. Domokos kifejezetten proaktív volt ezeknek a problémáknak a feltérképezésében.²¹ A probléma intézésével megbízott személyek továbbították az ügyet a hálózat „kompetens” személyeinek, vagy maguk hozakodtak elő vele a „megfelelő helyzetben” a probléma „megfelelő keretezésével”.

Az informális érdekképviselési modell részét képezte tehát egy sor íratlan szabály is, amelynek – a modell működtetői szerint – teljesülnie kellett az eredményes kijárási érdekében. Ilyen szabály volt a szűk körű megbeszélés szükségessége a közvetítő(k) személyéről és az alkalmas körülmények megállapításáról (ki, kinek, mikor, hogyan tárja fel a magyar sérelmeket), illetve a hatalom által diktált feltételek, mi szerint a megbeszélés zárt ajtók mögött zajlik, a problémafelvetés a „pártnyilvánosság” keretei között marad, kifelé pedig meg kell őrizni a társadalmi rend és nyugalom látszatát.²² A tiltakozás és kérelmezés szóban és személyes levélben is megtörténhetett, de formális eszközökkel is éltek, leggyakrabban meghallgatásért folyamodtak, vagy beadvánnyal fordultak az illetékesnek ítélt fórumokhoz.²³ Ezek gyakorlatában világosan megmutatkoztak a felsorolt szabályok.²⁴ További fontos jellemzőjük, hogy nem kérdőjelezték meg a kommunista ideológiát és a gazdasági-politikai rendszer legitimitását, és a hivatalosan propagált elvek alapján kérték számon a politikai hatalmon az elvárható eredményeket és igazgatási módszereket.²⁵ Bíráló hangnemből azonban a romániai sajtónyilvánosságban nem eshetett szó róluk. A nyilvános konfliktusok és krízishelyzetek nemcsak a hatalom elképzeléseivel, hanem a magyar érdekképviselési stratégiáival is inkompatibilisek voltak. A krízishelyzetek ugyanis feszült légkört, az állambiztonsági szolgálatok aktivizálódását és a pártvezetők bizalmatlanságát idézték elő.²⁶

A nyilvános csatornákon keresztül – sajtóban, tévéműsorban, kulturális rendezvényeken, színházi és szépirodalmi művekben stb. – a hivatalos állásponttal szembemenő üzeneteket vagy nagyon precízen adagolva, vagy pedig kódolva közölték, jelenség, amire „áthallásos beszéd”, „kettős beszéd” vagy ambivalens diskurzus néven is szoktak hivatkozni.²⁷ A romániai magyar elit koncepciójában alapvetően a határfeszítő nyilvános kommunikáció, az ambivalens diskurzus és a kijárási képtetés az ellenállást a politikai hatalom asszimiláló, etnikai szempontból homogenizáló törekvéseivel szemben. Viták leginkább abból adódtak, hogy meddig lehet, meddig ajánlatos elmenni a nyilvános kritikával, és ki ki a szubjektív helyzetfelmérése alapján foglalt állást konkrét kérdésekben. Domokos például nem egyezett bele, hogy a *Korunk* közölje a magyar tannyelvű oktatás problémáival kapcsolatos nézeteit, amit egy *Korunk*-keresztal-beszélgetésen fejtett ki.²⁸ A Szekuritáté által kifülest érve az volt, hogy a kritika úgy is értelmezhető lenne, hogy a magyarok panaszkodni és cselet szólni ültek össze.²⁹ Nem sokkal később bátran vállalta a gyergyószárhegyi írók tábor megbeszéléseinek közlését ugyanebben a lapban, ami magyar berkekben óriási elismerést, román viszonylatban pedig ugyanakkora botrányt keltett.³⁰

A nyilvánosság szigorú ellenőrzése miatt sem a „probléma”, sem a „megoldás” vagy a megoldási alternatívák sem képezték széles körű vita tárgyát. Így a „magyarügy”, a „magyar érdek” is meglehetősen homályos fogalom volt, azt viszont magától értetődőnek tekintette majdnem mindenki, hogy a magyar kulturális elit és egyes magyar pártkáderek azt „szolgálják”, a mindenkori cél pedig a magyar intézmények megőrzése.³¹ A közösségi normákkal és érdekképviselési gyakorlatokkal kapcsolatos ismeretek informális hálózatokon, magánbeszélgetések útján terjedtek, és az íratlan szabályokhoz való igazodás révén az előzőekben vázolt informális-individuális modell vált a kisebbségi érdekképviselési rendszerévé a romániai magyar közösségben.

■ Néha kételyek is megfogalmazódtak a bevett gyakorlatokkal szemben, de a történet úgy alakult, hogy jelentős változást nem okozott a modell működésében. A felvetett problémákban és válaszreakciókban viszont élesen körvonalazódnak az érdekképviseleti rend működési elvei.

1983 júniusában Domokos Géza a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör meghívottja volt. Irodalom és közélet volt a rendezvény címe, a beszélgetést Varga Gábor, a kör vezetője (foglalkozása szerint mérnök) irányította. A beszélgetés során szó esett oktatásról, emigrációról, a magyar értelmiség jövőjéről és a közöség aktuális helyzetéről is, különös tekintettel a Lánchránjan-ügyre.³² Az oktatásról a találkozó előtt és után is szó esett, Domokos beszámolója szerint „mérnök, munkás, tanár, újságíró panasolta fel a megye magyar nyelvű közoktatásának (...) állapotát.”³³ Az elhangzottak alapján levelet írt Fűrő Gyulának, a tanügyminisztérium kisebbségi oktatásért felelős államtitkárának. Kiemelte, hogy a panaszosok szerint a szűkülő iskolahálózat nincs összhangban az RKP nemzetiségi politikáival, és arra számít, hogy Fűrő a tanügyminisztérium vezetőségének tudomására hozza a hiányosságokat. Az utóiratban megjegyzi: „Azért írtam magánlevelet – és magyar nyelven –, hogy ne az legyen, mindegyre memóriumokat küldözgetünk. Ha szükségesnek tartja, megismétlem mindezt hivatalos beadványban is.”

Ami a Lánchránjan-ügyet illeti, Varga Gábor rákérdezett, hogy érezheti-e magát biztonságban a romániai magyar kisebbség, ha ilyen jellegű támadások érik. Erre Domokos Géza beszámolt a viharos írószövetségi vitákról, és Lánchránjan könyvét elítélő román írók támogatásáról. Arra a kérdésre, hogy miért nem jelenik meg minderről semmi a sajtóban, Domokos azt válaszolta, hogy „szükségtelen, az ügyet le kell már egyszer zárni. A tettek a fontosak, nem a publikálás.”³⁴ A feljelentő szerint az irodalmi kör rendezvényén 90–100 személy vett részt, akiket „lenyűgözött Domokos Géza őszintesége és a tárgyalt problémák”, és – folytathatjuk – akik megerősödhetnek abban a hitükben, hogy a nyilvánosságot mellőző, informális megoldással élő politizálás az érdekképviselet megfelelő módja.³⁵

Az informális érdekképviseleti modell értékeivel, működési elveivel való azonosulás határhelyzetekben mutatkozott meg igazán, akkor, amikor a rend érvényessége alapjaiban megkérdőjeleződött. Ilyen helyzetet teremtettek a kisebbségvédelmi célú disszidens akciók, amelyeket tekinthetünk radikális szemléletű érdekképviseleti módozatnak.

1982 nyarán a Szabad Európa rádióból mindenki értesülhetett arról, hogy egy rendszerellenes tartalmú, magyar nyelvű politikai lapot szerkesztenek Romániában, a címe *Ellenpontok*. A jelen írás szempontjából az a fontos, hogy a szamizdat lap egy teljesen más érdekképviseleti koncepciót képviselt.³⁶ Az *Ellenpontok* szerkesztői a „pártnyilvánosság” helyett a valódi nyilvánosságot választották, a kvázi ellenzéki ambivalens diskurzus helyett pedig világosan rendszerellenes álláspont és a cenzúrázatlan kommunikáció mellett tették le a voksukat. A román hatóságok helyett a nemzetközi fórumokhoz fordultak, és a marxista-leninista elvek és a szocialista jogrend helyett a nemzetközi jogi normákat és intézményeket támogatták. Leszögezték, hogy az aktuális politikai és gazdasági rendszerben semmilyen probléma nem megoldható, éppen ezért nem is tárgyalnak a román kormánnyal, hanem kifelé fordulnak, és a nemzetközi porondra viszik a romániai magyarok ügyét, a romániai magyar elitnek pedig azt üzenték,

hogy bár méltánylandó az informális játszmaik mögött rejlő jó szándék, ezt a védekezési stratégiát eredménytelennek tartják.³⁷ Úgy gondolták, hogy a romániai magyarok érdekét a rejtett „kérések” helyett csakis a nyílt „követelés” szolgálja, biztonságát és megmaradását pedig az „elvszerű követelés szabadsága” szavatolja.³⁸ Az érvényben levő érdekképviseleti modellt hűbéri viszonyként jellemezték, és e gyakorlat követőit a „hűbéri viszonyulás híveinek és fenntartóinak” titulálták.³⁹

Az individuális-informális modell hívei köreiben nagy felzúdulást keltett a kihívó politikai program és érdekképviseleti koncepció.⁴⁰ Akik a „tárgyalást”, „megnyerést”, „csendes és kitartó munkát” preferálták, azok a szamizdatot felesleges provokációnak és a kisebbségi léthelyzetben tárgyalással elért eredmények és kapcsolatok aláásásának tartották.⁴¹ Úgy gondolták, hogy a pozitív hozadéka nem lehet jelentős, ugyanakkor aránytalanul nagy bajt kavart: emberi sorsokat és intézményeket sodor veszélybe, haragot és gyanakvását vált ki a hatóságokból, a megtorlás pedig intézményi korlátozásokat, jogok megnyirbálását is magában foglalhatja. A radikális fellépés tehát csakis a kisebbség helyzetének a romlását eredményezheti. Az *Ellenpontok*kal kapcsolatosan az aggodalom tárgyaként az 1977-ben létrehozott kolozsvári magyar konzulátus és a kolozsvári egyetem magyar tanszéke vetődött fel, a dilemma pedig úgy tétéleződött: szolidaritás az ellenpontosokkal és a szimpatizánsaikkal vagy az intézmények védelme.⁴² A meghurcolt disszidensekkel szolidaritás vállalókat, például Cs. Gyimesi Évát megpróbálták eltántorítani,⁴³ a „jó irányba való befolyásolást” később Doina Corneával kapcsolatban is tapasztalhatta: a Corneával való szövetkezés ügymond „nem használ a magyarügynék”, sőt „a magyar tanszék létét fenyegeti”.⁴⁴ „Ha valaki mondana vagy tenne valamit, menten felhívják a figyelmét, hogy »elveszítjük az ügy szolgáltatának lehetőségét.«” – panaszkodott Cs. Gyimesi Éva a közvéleményt uraló akadékoskodására, elítélő álláspontra.⁴⁵

Domokos Géza Bodor Pállal és Fejes Gyulával (MNMT-titkár) folytatott beszélgetéseiben súlyos gondnak minősítette az *Ellenpontok* szamizdat felbukkanását, ami „nagyon meg fogja nehezíteni az életet”.⁴⁶ Politikai meggyőződését így foglalta össze: „Ez (az »Ellenpontok« folyóirattal kapcsolatos) helyzet a jövőre nézve aggaszt engem!... Nem tudom, mit mondjak. Tudomásom szerint nekünk itt van egy szabályunk, hogy csillapítsuk a kedélyeket, és nem az, hogy jobban felkavarjuk! Tulajdonképpen ez az egyik jellegzetessége az itteni politizálásnak...”⁴⁷

Más alkalmakkor is kifejtette, hogy semmiféle radikális disszidens tevékenységgel nem értett egyet.⁴⁸ A kulturális és politikai életben már jelentősen beszűkült a mozgásteret, amikor 1987-ben Csoóri Sándor Keszthelyi Gyula közvetítésével megpróbálta bevonni őt egy Nyugat-Európában tartandó, a román államot leleplező sajtótájékoztatóba. Domokos határozottan ellene volt a tervnek és a hasonló disszidens akcióknak. Mi több, a beszélgetés folyamán felmerülő valamennyi személyről (Fazekas János, Király Károly, Balogh Edgár, Csíky Boldizsár) azt állította, hogy teljesen alkalmatlan lenne a romániai magyarok helyzetének bemutatására, gesztus, amivel egyértelműen a terv elfojtását célozta. A Szekuritáté informátora szerint „...Domokos egyből azt válaszolta, hogy továbbítsa Csoórinak, vagy annak, aki ezt az egészet kitalálta, hogy ez örütség, határozottan elutasítja, és azt javasolja, hogy azonnal hagyjanak fel hasonló terveket. Mivel nemcsak a kivándorlást utasítja el, de a belső disszidens módszereket, a belső ellenállást vagy a külső ellenállást az emigrációban, még a romániai nemzetiségek érdeké-

ben történőt is, még akkor is, ha jelenleg politikai vákuumban, teljes elszigeteltségben él, bizalmatlan, mondhatni ellenséges légkörben!”⁴⁹

Az *Ellenpontokkal* és más disszidens tevékenységekkel kapcsolatos attitűdöket a Szekuritáté is szorosan nyomon követte. A támogatást elfojtani igyekezett, de az ellenséges közegben sem tétlenkedett, hanem kiaknáta, tovább korbácsolta az indulatokat, és az államhatalom számára kedvező érveléseket igyekezett érvényre juttatni. „Nem a magyarügyért, hanem önös érdekből (például anyagi haszonért, emigrálás érdekében, feltűnősködésből) teszi”, „árt a magyar ügynek”, „a Szekuritáté ügynöke”, „veszélynek teszi ki a rokonait és ismerőseit” – visszatérő motívumok, amelyeket a Szekuritáté az informátorain keresztül magyar berkekből begyűjtött, majd célzottan, szintén az informátorai segítségével szórt belföldön és külföldön egyaránt.⁵⁰

Következtetések

■ A tanulmány a Ceaușescu-korszak második felére jellemző kisebbségi érdekképviselet működését tárta fel. Számba vette a közéleti szerepvállalásra vonatkozó legfontosabb íratlan szabályokat, elvárásokat, és ismertette a formális és informális elemek egyvelegéből építkező érdekképviselet struktúráját és folyamatát. Az informális érdekképviseleti modell működtetői és hívei a román hatalom beolvasztó politikáival szembeni ellenállás kontextusában értelmezték tetteiket. A második részben vázolt történetek, határhelyzetek megvilágítják az érdekképviseleti rend elemeit: a kapcsolati tőke fontosságát, kulisszamunkát, tárgyalást, az „intézmények védelmét” és a „magyar érdek” jelentéstartalmát. Abban az érrendszerben, hogy az aktív ellenállás mindezeket veszélyezteti, és így a helyzet romlásához vezethet, az elkerülhetetlen következtetés az, hogy a radikális érdekképviseleti megoldások, a disszidens akciók nem szolgálják a magyar érdeket. Ez az értelmezés nemcsak az érdekképviselet feladatát ellátó magyar intézmények vezetőinek kedvezett, hanem történetesen a román államhatalomnak is, és a Szekuritáté aktívan hozzájárult a terjesztéséhez és megerősödéséhez.

■ JEGYZETEK

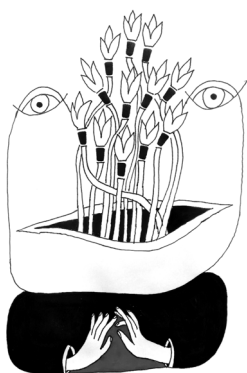
1. Lásd például az 1968-ban létrehozott Szocialista Egység Frontjába tagozódó nemzetiségi tanácsok sorsát, köztük a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (MNNDT) működését. A korszakról lásd Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében*. In: Uő. (szerk.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2017. 11–122.
2. Bárdi Nándor – Kiss Tamás: *Minority Political Agency in Historical Perspective: Periodization and Key Problems*. In: Kiss Tamás et al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania*. Palgrave Macmillan, 2018. 58.; Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: *Unequal Accommodation: An Institutional Analysis of Ethnic Claim-Making and Bargaining*. In: Kiss Tamás et al. (eds.): i. m. 96–98.; Novák: i. m.
3. Uo.
4. Az elnevezés eredete a *model of informal-individual bargaining*, megalkotói szerint ez jellemezte a romániai magyar elit érdekképviseleti stratégiáját közvetlenül a rendszerváltás után, és működésének alapelvei a szocialista időszakból öröklődtek át. Kiss–Toró–Székely: i. m. 96.
5. A „hatvannyolcasok” pályájáról lásd Novák: i. m. 72–86.
6. Bartha Katalin Ágnes: *Egy nemzetiségi könyvkiadó a diktatúra évtizedeiben (1969–1989). Beszélgetések a Kriterion munkatársaival*. Polis – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár., 2020; Kiss Ágnes: *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1949–1989)*. Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2022. 151–152.
7. Novák: i. m.
8. Kapcsolathálójáról, élénk szakmai életéről és közéleti tevékenységéről a 32 kötetes követési dossziéja is tanúskodik. Lásd a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára

- (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității), Bukarest, DUI „Gheorghiu” I. 203541 (a továbbiakban DUI I 203541), 1–32. kötet. Domokos aggodalmait a Kriterion éléről történő leváltásával és KB-póttagságának megszűnésével kapcsolatosan lásd *Notă informativă* (28.10.1984). DUI I 203541. 2. köt. 287.
9. *Notă* (s. d.). DUI I 203541. 1. köt., 3.
10. *Notă* (29.05.1981). DUI I 203541. 1. köt. 394.
11. *Notă* (s. d.). DUI I 203541. 1. köt. 3.
12. Bányai Éva: „Pár percen múltott”. Beszélgetés Domokos Gézával. In: Uő: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti értelmiségiekkel*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság. Kvár., 2006. 133–164.
13. Lőrincz D. József: *Népszolgálat*. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozásai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 288–322.
14. I. m. 311.
15. Lőrincz D. József: *Informális politika a szocializmusban. Domokos Géza társadalomépítő tevékenysége*. Konferencia-előadás, *Kisebbségek Romániában 1945 után*. Marosvásárhely, 2018. október 26–27.
16. Kolozsvári értelmiségi körökben nevesítve, két csoportba sorolták azokat magyarokat, „akiknek szavuk lehetne” vezetői tisztségük vagy hírnevük alapján: 1) akik érdeklődnek a magyar kisebbség sorsa iránt, illetve 2) a „konformisták”, akik „félelemből vagy tudatlanságból” nem járulnak hozzá a magyar kisebbség gondjainak megoldásához. *Notă* (25.05.1979). DUI I 203541. 1. köt. 152–153v.; *Notă privind analiza cazului „Gheorghiu”* (27. 09. 1979). DUI I 203541. 1. köt. 196–200.; *Notă* (25. 01. 1980). DUI I 203541. 1. köt. 341–348.
- Cseresnyés Gyula (színházrendező) és Halász Anna (újságíró) beszélgetésében Domokos Géza egyénisége úgy emelkedik ki a vezető tisztséget viselő többi magyar közül, mint karakteres, bátor, realista vezető, aki a funkcióját „a többség szolgálatára használja”, és az ügy érdekében nem fél elveszíteni azt. *Notă* (13. 10. 1980). DUI I 203541. 1. köt. 243–244v.
17. Az RKP nagy veteránjai által Ceaușescuhoz intézett nyílt levél, a „hatok levele” (1989) kapcsán Domokos megállapította, hogy nem nyugdíjasként, hanem tisztviselésük idején kellett volna felszólalniuk. Szerinte úgy „helyes és becsületes”, ha az ember a funkcióját kockáztatva nevezi nevén a dolgokat. (*Raport* [22.04.1989]. DUI I 203541. 4. köt. 92.) Domokos lesújtó véleményét a köpönyegforgató karrieristákról, köztük Hajdú Győzőről, „akik a magyarok nevében beszélnek ugyan, de nem ismerik el őket képviselőként” lásd *uo.*; *Raport* (1984). DUI I 203541. 3. köt. 5v.
18. Például az MNDD.
19. A hetvenes években működő romániai magyar irodalmi és művelődési körökről és az általuk betöltött különféle funkciókról lásd Zelei Miklós: *Felzárkózás önmagunkhoz. Marosvásárhelyi beszélgetés Gálfalvi Györggyel*. Mozgó Világ 1973. 3. sz. 121–128.
20. A szászhegyi „Román–magyar és magyar–román fordítói napok” lelkes résztvevői szerint az esemény „a magyar érdekeket” szolgálta, és a hasonló jellegű, hivatalos rendezvények leple alatt szervezett alkalmak megfelelő keretet szolgáltatnak a kisebbségi problémák megbeszélésére. Domokosról azt beszélték, hogy intelligens, bátor, jó diplomata, aki az írótalálkozó alkalmával is sikeresen érvényesítette akaratát a pártvezetéssel szemben. (*Notă* [05. 09. 1980]. DUI I 203541. 1. köt. 238.; *Notă* [30. 10. 1980]. DUI I 203541. 1. köt. 233–233v.)
21. *Notă* (31. 10. 1987) DUI I 203541. 3. köt. 181.
22. A „pártnyilvánosság” fogalmat Nováktól kölcsönöztem. Novák: i. m
23. Domokos Géza észrevétele szerint 1984-ben már évek óta nem fogadta a párt csúcsvezetése meghallgatásra a „nemzetiségek képviselőit”. *Notă informativă* (28. 10. 1984). DUI I 203541. 2. köt. 287.
24. Gálfalvi Zsolt, Szász János és Bodor Pál egy Ceaușescuhoz intézett, „kollektív meghallgatást” kérő levél megfogalmazása felől dönt, amelyet mindenki aláír, majd mindenki – „4 vagy 14 személy, ahányan lesznek” felkészül a megbeszélésre. *Notă* (10. 10. 1980). DUI I 203541. 1. köt. 241–241v.
- Domokos Géza, Szász János és Gálfalvi Zsolt egy panaszbeadvány megszerkesztéséről dönt, amihez Horváth Andor is csatlakozik. A beadvány témája: magyar nyelvű tankönyvek hiánya, magyar nyelvű hivatalos irodalom hiánya, a közélet és véleménynyilvánítás szabadságának hiánya. Annak érdekében, hogy szavuk „minél fennebb érjen”, úgy döntenek, hogy írásban és kollektíven kell fellépni, mindenkinek alá kell írnia, és a soron következő MNDD-ülésem kell felvetni, mert úgy nem írószövetségi, hanem nemzetiségitanács-ügyként közvetítik tovább. *Notă* (30. 10. 1984). DUI I 203541. 2. köt. 316–316v., 328.
25. Novák: i. m. 78–79.

26. Lásd Domokos véleményét Constantin Pîrvulescu Ceauşescu-ellenes felszólalásával (1979) kapcsolatban. *Notă informativă* (15. 12. 1979). DUI I 203541. 1. köt. 175.
27. Lásd a Szekuritáté feljegyzését arról, ahogyan Domokos és Gálfalvi Zsolt az erdélyi magyar értelmiségi életet hitelesen megjelenítő tévéműsor koncepcióját dolgozza ki „metaforikus” elemekre építve. *Notă* (05. 02. 1982). DUI I 203541. 2. köt. 132–132v.
28. *A szóértés előfeltételeiről*. Korunk 1980. 1–2 sz. 41–62.
29. *Raport* (08. 03. 1980). DUI I 203541. 1. köt. 263–263v.
30. Kántor Lajos: *Szárhegy: jelképből fórum*. *Az első Kriterion-tábor után*. Korunk 1980. 9. sz. 638–653.; *Notă* (30. 10. 1980). DUI I 203541. 1. köt. 245–247.
31. Bárdi-Kiss: i. m. 58.
32. Az 1982 tavaszán megjelent *Cuvânt despre Transilvania* (Ion Lăncrănjan) által generált feszültség.
33. „Tisztelt Fűró elvtárs!” (11. 06. 1983), másolat. DUI I 203541. 2. köt. 176–179.
34. *Notă informativă* (20.06.1983). DUI I 203541. 2. köt. 182v.
35. Uo.
36. Kiss Ágnes: *Romániai magyar szamizdat folyóirat a nyolcvanas években. Feltételek, megvalósítások, fogadtatás*. Regio 2023. 3 sz. 82–115.
37. *Az Ellenpontok szerkesztőségének Programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében*. Ellenpontok 1982. 8 sz. 10.
38. Uo.
39. Uo.
40. Kiss: i. m.
41. Lásd Fodor Sándor, Kányádi Sándor, Beke György, Gáll Ernő, Balogh Edgár visszaemlékezését. Molnár János: *Az egyetlen*. *Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. Agapé Kft., Szeged, 1993. 303–307., 312.
42. Molnár: i. m. 305–306.
43. Molnár: i. m. 303.
44. Cs. Gyimesi, Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Korunk – Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009. 73.
45. *Notă* (30. 08. 1989). DUI „Elena” I 071983. 4. köt. 181.
46. *Tabel-listă convorbiri 1982, Discuție interceptată* (24. 11. 1982), *Discuție interceptată* (21. 11. 1982), *Discuție interceptată* (17. 11. 1982). DUI I 203541. 9. köt. 37–38, 73–74., 77v., 78–78v.
47. *Notă* (04.12.1982). DUI I 203541. 2. köt. 121.
48. *Notă informativă* (28. 10. 1984). DUI I 203541. 2. köt. 282.; *Notă-extras* (07. 09. 1987). DUI I 203541. 3 köt. 173–174v.
49. *Notă-extras* (07. 09. 1987). DUI I 203541. 3. köt. 173v.
50. Lásd Balla Zsófia – Egyed Péter – Domokos Géza (1986. szeptember 2.) beszélgetése lehallgatási átíratának margóján kézírással, románul: „kompromittáláshoz nagyon jó”, „felhasználni a kompromittáláshoz”. DUI I 203541 3. köt. 118., 119. Helyzetjelentés D.U.I. „Sabău” ügyben (1987. szeptember 29.). DUI I 071983. 4. köt. 21–30. Cs. Gyimesi Éva is kapott a Szekuritátétól olyan tartalmú levelet, mi szerint tetteivel „kárt és szenvedést okoz a magyar nemzetiségnek”. *Notă* (21. 06. 1989) DUI I 071983. 4. köt.101.; *Raport* (19. 07. 1989). DUI I 071983. 4. köt. 224–226.

SZÁSZ ISTVÁN SZILÁRD

ERDÉLYI NAPILAPOK A FACEBOOKON – AZ AKTÍV OLVASÓTÁBOROK HÁLÓZATAI

A Facebook-felhasználók a hírfolyamot görgetve elsősorban az ott megjelenő tartalmakkal kerülnek kapcsolatba, és nem az azokat megosztó emberekkel, így a társadalmi háló eltolódik egy reprezentációs háló irányába.

Sajtótörténeti adalékokat készíteni Facebook-adatok alapján igencsak szokatlan vállalkozás, most én mégis valami hasonlóval próbálkozom. Az összes erdélyi magyar nyelvű napilap félévnyi Facebook-tevékenységét vizsgálom, különös tekintettel a közösségi oldalon aktív olvasótábor átfedéseire. Megvizsgálom az egyes szerkesztőségek Facebookon alkalmazott megosztási stratégiáit, a bejegyzésekre reagáló olvasótáborok sajátosságait. Kísérlet tesz az azon hálózati megfigyelésem lehetséges magyarázatára, miszerint az egyes újságok Facebook-oldaláról származó reprezentációs hálók (hogyan melyik felhasználó melyik bejegyzésre reagál; a fogalmat később részletesebben kifejtem) egymásra vetítése, egyetlen nagy hálózatként való megjelenítése egész jó megközelítéssel tükrözi a napilapok településeinek térbeli elhelyezkedését.

Sajtótörténeti jelentőségű attól lesz jelen kutatás, hogy 2017. január 1-je és június 30-a közötti Facebook-adatokat vizsgál. Az akkor létező tizennégy erdélyi magyar napilapból tizenkettőnek volt releváns Facebook-jelenléte, viszont a tanulmány írásának időpontjában, 2024 májusában ezekből már mindössze hat napilap működik (ezek közül ötnek volt értelmezhető Facebook-jelenléte a vizsgált időszakban). Nemcsak nyolc napilap vált időközben sajtótörténetivé, hanem azóta a Facebook-oldalaik sem elérhetők már, így azokat jelen pillanatban már nem lehet kutatni. De ha elérhetők lennének,

akkor sem lehetne olyan részletes adatokat kapni róluk kutatóként, mert a Facebook időközben jelentősen szigorította az adatokhoz való hozzáférés mértékét. A most bemutatásra kerülő adatokat doktori dolgozatom írása közben, 2017. július–augusztusában gyűjtöttem össze, amelyek időközben sajtótörténeti kordokumentumokká váltak.

A napilapok kiválasztásánál a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE) adatbázisát használtam, amelyben tizenhét erdélyi napilapot és szerkesztőséget neveztek meg az adatgyűjtés időpontjában. A gyűjtemény ekkor azt jelezte, hogy ebből az *Új Magyar Szó* országos napilap nyomtatott változata megszűnt, internetes változata a Maszol.ro weboldalon érhető el, valamint a *Szatmári Magyar Hírlap* is szüneteltette megjelenését.² Az *Új Magyar Szó* 2012 júniusától tehát az online térbe költözött, a *Szatmári Magyar Hírlap* pedig anyagi gondok miatt 2014 júliusában megszűnt.³ A Krónika országos napilapnak a kolozsvári mellett egy fiókszerkesztősége volt Marosvásárhelyen is, azonban a két szerkesztőség ellenére ezeket egységesen kezeltem. Így az adatgyűjtés számára tizennégy tanulmányozandó erdélyi magyar napilap maradt: *Bihari Napló* (Nagyvárad), *Csíki Hírlap* (Csíkszereda), *Gyergyói Hírlap* (Gyergyószentmiklós), *Hargita Népe* (Csíkszereda), *Háromszék* (Sepsiszentgyörgy), *Krónika* (Kolozsvár), *Népújság* (Marosvásárhely), *Nyugati Jelen* (Arad), *Reggeli Újság* (Nagyvárad), *Szabadság* (Kolozsvár), *Szatmári Friss Újság* (Szatmárnémeti), *Székely Hírmondó* (Kézdivásárhely), *Udvarhelyi Híradó* (Székelyudvarhely), *Vásárhelyi Hírlap* (Marosvásárhely). Ezek az erdélyi magyar nyelvű napilapok működtek 2017-ben, az adatgyűjtés idejében.

Vizsgálati periódusnak tehát 2017 első fél évét választottam januártól júniusig, hogy megfelelő mennyiségű adat álljon a rendelkezésre. A jelzett periódusban a *Reggeli Újság*nak és a *Népújság*nak irreleváns Facebook-jelenléte volt. (A *Reggeli Újság* 2018 elején megszűnt,⁴ a marosvásárhelyi *Népújság* a 2024-ben még működő hat erdélyi magyar nyelvű napilap egyike, de ma is nagyon kevés bejegyzést tesznek közzé Facebook-oldalukon.) Ezek értelmében végül a megmaradó tizenkét napilap Facebook-oldalán fellelhető adatok összegyűjtése mellett döntöttem 2017-ben.

A Facebookról származó adatokat a Netvizz nevű applikációval gyűjtöttem össze 2017 július–augusztusában.⁵ A letöltött adatbázis a vizsgált Facebook-oldalakon közzétett bejegyzéseket, az azokra érkezett hozzászólásokat, az interakciós bipartit hálózatot (ki melyik bejegyzésre reagált), az oldal országonkénti követőinek a számát és a napi statisztikákat tartalmazza.

A vizsgált tizenkét napilap közül ma már csak öt működik, hetet bezártak. A megyei lapokból a csíkszeredai *Hargita Népe*, a sepsiszentgyörgyi *Háromszék*, a nagyváradai *Bihari Napló* jelenik meg, illetve a két nagyobb régiót lefedő, több megyében terjesztett aradi szerkesztésű *Nyugati Jelen* és a kolozsvári székhelyű *Szabadság* napilap. Ahogy írtam korábban, ezenkívül még a marosvásárhelyi *Népújság* jelenik meg, annak viszont elhanyagolható a Facebookon a jelenléte. A fennmaradt lapok „mindegyike az előző rendszerből örökölt”.⁶

Az 1990-ben alapított Udvarhelyi Híradó Kiadó Kft.-ben többségi tulajdont szerzett 2011-ben a magyarországi Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány, amelyik jelentős mértékben támogatta a kiadó működését, ami azonban 2017 novemberében, nem sokkal a vizsgálati időszakot követően csődvédelem alá került. 2018 elején előbb a Príma Press Kft., majd az Erdélyi MédiaTér Egyesülethez került a kiadó. A médiaholding több lapot, rádiót és tévécsatornát is felváv-

sárolt. A *Csiki Hírlapot*, a *Gyergyói Hírlapot*, a *Vásárhelyi Hírlapot* és az *Udvarhelyi Híradót Székelyhon* címmel egy napilapba tömörítették. A cég a *Krónikát*, 2022 augusztusában pedig a *Székely Hírmondót* is felvásárolta. A korábban hat önálló napilapot magába olvasztó médiaholding 2022. október 19-én szolgálati közleményben jelezte, hogy a következő évtől a nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel felfüggeszti az egyesülethez tartozó nyomtatott lapok kiadását, terjesztését. Ezzel szinte egy időben, 2022. augusztus 31-én a *Szatmári Friss Újság* kiadója is bejelentette, hogy gazdasági okok miatt 54 éves fennállását követően megszűnteti a lap nyomtatott változatát.⁷

Miközben az erdélyi magyar médiapiac jelentős átalakuláson ment át, a Facebookon is jelentős változások történtek.

Beszűkülő online kutatási terep

■ A Facebook közösségi oldalon számtalan információ és adat elérhető, azonban a Facebook hiperlinkelt struktúrája ellenáll a szisztematikus elemzésnek, nehéz az adatok közötti összetett keresés. A Facebook algoritmusai nem hozzáférhető, „nagyreszt zárt a társadalomtudósok, hálózatkutatók előtt, a teljes képet a kapcsolatrendszerekről és felhasználók közti interakcióról ők külső szemlélőként nem láthatják”.⁸ A Facebook pedig a Cambridge Analytica adatbotrányt követően 2018 elején jelentősen korlátozta a felhasználói adatokhoz való hozzáférést.¹⁰ Miközben a Cambridge Analytica-botrány során legalább 87 millió felhasználó adataihoz fértek hozzá,¹¹ amiket mikrocélzásra használtak egy politikai kampány során – ami miatt az adatokhoz való hozzáférés még körülményesebbé vált –, addig maga a Facebook naponta ad el adatokat pszichológiai profilok formájában cégek számára: ez a bevételeinek a forrása. A Facebooknak vélhetően nem a felhasználói adatok védelme volt az elsődleges célja a szigorítással, hanem az, hogy a felhasználói adatokhoz ne férjen hozzá ingyenesen harmadik fél.¹²

A Facebook-hírfolyam algoritmusai szűri a tartalmakat olyan módon, hogy a felhasználókat minél hosszabb ideig tartsa a közösségi oldalon. Mivel egy felhasználó barátai és az általa lájkolt oldalak, követett csoportok sokkal több tartalmat állítanak elő naponta, mint amit meg tudna nézni, ezért minden felhasználó hírfolyama egyedi szűrőbuborékká válik, miközben az algoritmus kapuőri szerepet kap.¹³ A médiára David Manning White alkalmazta először a Kurt Lewintól származó *kapuőr* fogalmat (gate keeper),¹⁴ eszerint a közelmúltig a hivatalos újságírók és szerkesztők töltötték be az „információk kapuőrének” szerepét, ők döntöttek el, hogy a számtalan esemény közül egy adott nap mi kerül be a tudósításokba. Bár a közösségi oldalak egyre fontosabb tartalomelosztó felületekké váltak, rendszerint technológiai cégeként és nem médiavállalatként tekintenek magukra.¹⁵ Ettől függetlenül olyan kapuőrszerepet töltenek be, amit korábban a szerkesztőségek, kiadók, műsorszolgáltatók láttak el.¹⁶

A Facebook algoritmusai a korábbi tevékenységek, a digitális lábnyom alapján azokat a tartalmakat jeleníti meg leghamarabb, amelyeket úgy ítél meg, hogy a leginkább megfelelnek a felhasználó ízlés- és gondolatvilágának. Doktori dolgozatomban, illetve az abból készült kötetben¹⁷ a reprezentációk terjedésének ket-tőshálózat-modelljét elkészítve a *reprezentációs szűrőbuborék* kifejezést javasoltam a Facebook algoritmusának működési elvére, ugyanis az „dönti el”, hogy milyen nyilvános reprezentációk jelenjenek meg a felhasználó számára. A vizsgált

adatbázis kialakulásában a napilapok szerkesztőségének megosztási stratégiáin, a választott témák népszerűségén és azok tálalási módján túl a reprezentációs szűrőbuborékként működő Facebook-algoritmus jelentős mértékben befolyásolta a végül létrejött adathalmazt.

A kettőshálózat-moddell a reprezentációk terjedését modelleztem, ami során Dan Sperber nyomán a reprezentációk mentális és nyilvános változatát különböztettem meg. Sperber szerint az információfeldolgozó szempontjából belső vagy mentális reprezentációkról beszélhetünk például a vélekedések, preferenciák, emlékek esetében, míg a külső reprezentációkat az információfeldolgozó mint bementeket képes feldolgozni – pl. képek, szövegek, megnyilatkozások, jelzések, jelen kutatásban: Facebook-bejegyzések –, ezek a nyilvános reprezentációk.¹⁸

A kettőshálózat-moddell szerint a mentális és nyilvános reprezentációk terjedését két egymásba ágyazott, egymásra ható hálózat szerkezete – a mentális és a reprezentációs hálózat struktúrája – határozza meg, a modellt ezt vizsgálja és írja le a hálózatkutatás eszköztára felhasználásával. A mentális háló vagy pontosabban mentálisreprezentáció-hálózat megközelítésem szerint az, amit általánosan az ember elméjének tartunk, az ember agyában és idegrendszerében eltárolt mentális reprezentációk hálózata, amely a neurális hálózatban kódolja az emlékeket, a korábbi tapasztalatok függvényében kihat az érzékelésre, de képes a meglévő reprezentációk alapján modellálni a jövőbeli történéseket, és ez felel a cselekvési akciótervek kidolgozásáért is. A reprezentációs háló olyan bipartit vagy páros hálózat, amelyben a csomópontok egyik csoportját a nyilvános reprezentációk, a másik csoportját a nyilvános reprezentációkkal kapcsolatba kerülő személyek alkotják. A bipartit hálózat pontjai két különálló halmazra oszthatók fel úgy, hogy a hálózat minden éle a két halmazban található csomópontokat köti össze egymással.¹⁹

A Facebook reprezentációs szűrőhatásának eredményeként a reprezentációterjedés egy olyan szociotechnikai hibridje jön létre,²⁰ ami során a tényleges társadalmi hálózat eltolódik egy reprezentációs háló irányába, amelyben aktív, formáló erővel bír a Facebook hírfolyam-összeállító algoritmus.²¹ A reprezentációs háló előtérbe kerülésével sok esetben háttérbe kerül a bejegyzéseket megosztó személy vagy intézmény, és maga a nyilvános reprezentációként értelmezett bejegyzés válik fontossá a felhasználó számára.

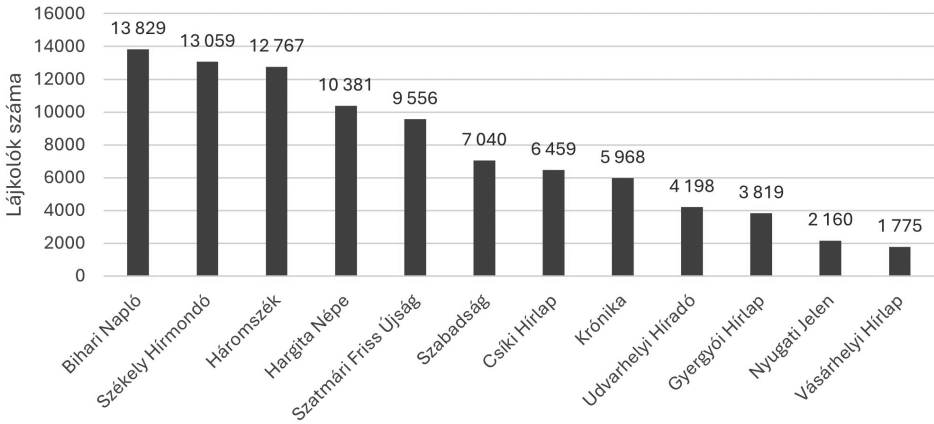
Hogy 2017 első fél évében az erdélyi magyar napilapok milyen stratégiákat követtek, hogy áthatoljanak a Facebook reprezentációs szűrőbuborékján, és minél nagyobb olvasóközönséget érjenek el, a következőkben bemutatom az adatbázisra épülő eredményeimet.

Eltérő szerkesztőségi stratégiák

■ Az, hogy egy Facebook-bejegyzésre hány lájk, komment és megosztás érkezik, jelentős mértékben függ az adott oldal követőinek a számától. 2017. augusztus 7-én az erdélyi napilapok lájkolóinak a számát az 1. ábra mutatja be (kivételt képez a *Szabadság* és a *Krónika*, amelyek a 2017. július 13-i állapotot mutatják, mert azokat korábban töltöttem le – ez feltehetően nem befolyásolja jelentős mértékben az ábra pontosságát, a kialakult rangsort). A legtöbb, 13 829 oldallájkolóval a *Bihari Napló* rendelkezett, de szorosan a nyomában volt a *Széky Hírmondó* 13 059, a *Háromszék* pedig 12 767 lájkolóval. A sort a *Gyergyói Hírlap*, a *Nyugati Jelen* és a *Vásárhelyi Hírlap* zárta 3839, 2160, illetve 1775

lájkolóval, amelyek többszörösen elmaradnak a legnépszerűbb napilapok Facebook-oldalainak követői számától. A kialakult rangsorra nem látok kézenfekvő magyarázatot, feltehetően több szempont együttese határozza meg, hogy egy-egy napilap hány követővel rendelkezik: mióta használja a közösségi oldalt, milyen rendszeresen posztolnak az oldalon, mekkora a nyomtatott lap olvasóinak a tábora, milyen tartalmakat osztanak meg, stb.

Az erdélyi napilapok Facebook-oldalait lájkolók száma

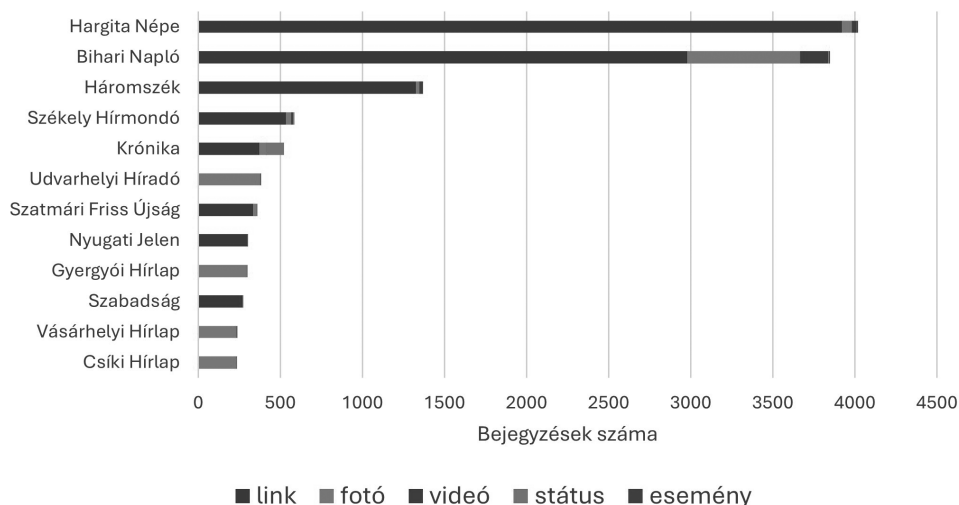

1. ábra

A különböző szerkesztőségek eltérő módon használták a Facebookot a vizsgált időszakban. Két napilap, a *Hargita Népe* és a *Bihari Napló* kitűnik a többiek közül, ugyanis a kutatott fél évben a csíkszeredai lap 4020, a nagyváradi újság pedig 3848 bejegyzést tett közzé, ami több mint tízszeresen felülmúlja a hét legkevesebbet posztoló napilapot, amelyek 233 és 383 közötti bejegyzést tettek közzé ugyanabban az időszakban (lásd: 2. ábra). A dobogóra még a *Háromszék* napilap fért fel, ami 1370 bejegyzést tett közzé. A *Székely Hírmondó* 585 bejegyzéssel a negyedik, a *Krónika* 523 bejegyzéssel az ötödik ebben az összehasonlításban.

A bejegyzéstípusok kiválasztásának stratégiai fontossága van, mert egyfelől a Facebook algoritmusa eltérő mértékben jeleníti meg a különböző típusú bejegyzéseket a felhasználók számára, másfelől eltérő információt hordoznak, és más hatást váltanak ki az olvasókból. Az Udvarhelyi Híradó Kiadó Kft.-hez tartozó napilapok, az *Udvarhelyi Híradó*, a *Gyergyói Hírlap*, a *Vásárhelyi Hírlap* és a *Csíki Hírlap* szerkesztősége elsősorban képeket osztott meg (lásd: 2. ábra) egy-egy 400-500 karakter terjedelmű felvezető szöveggel, amelyek mintegy beharangozták a következő lapszámokban megjelenő témákat, de nem tartalmazták magukat a cikkeket. A bejegyzéseket rendszerint három #hashtaggal látták el, amelyek közül az egyik az esetek többségében az adott napilap neve volt, a másik két hashtag a téma kulcsszavait tartalmazta. A bejegyzések nem vezettek saját honlapra, az említett napilapok a Facebookot reklám- és marketingfelületnek tekintették, ahol bemutatták a nyilvánosság előtt a legfrissebb lapszám egyes témáit. Ezzel felcsigázták a potenciális olvasókat, de a teljes tartalmat csak a megvásárolt újságokban találták meg az olvasók.

Az erdélyi napilapok Facebook-oldalain 2017 első fél évében megosztott bejegyzések száma és típusa

2. ábra

Ezzel szemben a többi napilap a linktípusú bejegyzést használta a legtöbb alkalommal, amelyek az esetek túlnyomó többségében az adott napilap online felületére vezettek át, ahol a lap cikkeiből olvashattak (lásd: 2. ábra). Míg tehát az Udvarhelyi Híradó Kiadó Kft. napilapjainak Facebook-oldalait kizárólag csaliként használták, addig a többi erdélyi napilap szerkesztősége a honlapjukon megjelenő cikkeket osztott meg, ezzel mintegy ingyen hozzáférhetővé téve saját tartalmaikat, akár konkurenciát teremtve saját nyomtatott napilapjuk számára.

A *Krónika* mintegy a bejegyzéseinek ötödét, összesen 107 bejegyzést státusként osztott meg 500-600 karakter terjedelmű szöveg formájában, amit az Udvarhelyi Híradó Kiadó Kft. megoldásához hasonlóan hashtagekkel látott el, és szintén a nyomtatott lapból villantotta fel a fontos témákat.

Bár a két legtöbbet posztoló napilap közül a *Hargita Népe* a 3921 linktípusú bejegyzés mellett 60 fotót, 29 videót és még 3 státust és 7 eseményt is megosztott, de a *Bihari Napló* arányaiban sokkal inkább kihasználta a különböző típusú bejegyzések nyújtotta lehetőségeket. A *Bihari Napló* a 2980 linktípusú poszt mellett 686 fotót és 172 videót, illetve 5-5 státust és eseményt is megosztott.

A *Bihari Napló* adatait alapul véve, mivel ott volt a legtöbb, legváltozatosabb típusú bejegyzés, az látszik, hogy míg egy link a váradi napilap Facebook-oldalán átlagosan 9,5 interakciót kapott (hangulatjelek, megosztások, kommentek formájában), a képek 40-et, a videók pedig 91-et. Ezen adatok szerint a képek megközelítőleg négyszeresen, a videók közel tízszeresen nagyobb közösségi aktivitást érnek el, mint a linkek. Ez azért bír nagy jelentőséggel, mert a választott bejegyzéstípus keretek közé szorítja az elérhető közönséget a bejegyzéstípus függvényében.

Legnépszerűbb tartalmak

■ Miközben a teljes adatbázisban a linktípusú bejegyzések több mint 80 százalékot tesznek ki, a képek 16 százalékot, a videók pedig a 2 százalékot sem érik el (1,76 százalék), addig a legtöbb interakciót kiváltó 10 bejegyzés közül 7 videó volt, és mindegyiket a *Bihari Napló* osztotta meg. Ezek közül kettő: a fél év során az erdélyi napilapok Facebook-oldalain legtöbb, összesen 3878 interakciót kiváltó bejegyzés, valamint a rangsor kilencedik helyén álló bejegyzés (627 interakció) a nagyváradi állomásra érkező, a csíksomlyói búcsúra tartó zarándokvonathoz kapcsolódott. A második (3359 interakció) és negyedik (1565 interakció) legnépszerűbb tartalmak a nagyváradi március 15-i ünnepségről szóltak, illetve az ötödik (1328 interakció) és a tizedik (575 interakció) Szent László-ereklyés zarándoklathoz kapcsolódtak. A rangsor nyolcadik helyéhez volt elég 640 interakcióval az a *Bihari Napló*-videó, ami a januári hidegben a Körösben úszkáló hattyúkat mutatta be.

A *Bihari Napló* dominanciáján túl az *Udvarhelyi Híradó* képtípusú Facebook-bejegyzése 1653 interakcióval a harmadik helyet érte el, ami szintén a dermesztő hideghez kapcsolódott, csak ebben az esetben nem hattyúk úszkáltak, hanem mínusz tizenöt Celsius-fokos hidegben került az utcára egy tizenhat éves diáklány a Székelyudvarhelyi Református Diákotthonból, mert megszegte a bentlakás belső rendszabályzatát. A top tízes listára a *Vásárhelyi Hírlap* is egy fotótípusú bejegyzéssel került fel a hetedik helyre 685 interakcióval, ami egy Bölöni Lászlóval készült interjút harangozott be. Mindösszesen egy linktípusú bejegyzés került fel a ranglistára: a *Szatmári Friss Újság* március 15-i ünnepségről szóló írása a hatodik helyet tudta megszerezni 964 interakcióval.

Az erdélyi napilapok féléves Facebook-megosztásai közül azok értek el a legtöbb interakciót, amelyek nagyon sok embert megmozgató, érzelmileg is jelentős eseményekhez – csíksomlyói búcsú, március 15., Szent László-ereklyés zarándoklat – kapcsolódtak (hét bejegyzés). Egy bejegyzés egy közfelháborodást kiváltó eseményről adott hírt (udvarhelyi bentlakásos történet), egy másik pedig egy közismert emberrel készült interjút harangozott be (Bölöni László-interjú). A hattyús videó feltehetően a cukiságfaktornak köszönhetően került fel a ranglistára a legnépszerűbb bejegyzések közé.

Olvasói hálózatok

■ A Facebook-felhasználók a hírfolyamot görgetve elsősorban az ott megjelenő tartalmakkal kerülnek kapcsolatba, és nem az azokat megosztó emberekkel, így a társadalmi háló eltolódik egy reprezentációs háló irányába. Különösen igaz ez a sajtótermékek Facebook-oldalainak megosztásai esetében, ugyanis ott még jobban „kikopik” a tartalmat megosztó személy, és maga a tartalom válik fontossá.²²

2017 első fél évében a vizsgált tizenkét erdélyi napilap Facebook-oldalán összesen 32 970 egyedi Facebook-azonosítóval rendelkező profilról kapcsolódtak lájkok vagy kommentek formájában a megosztott bejegyzésekhez (összesen 12 428 bejegyzés). A közel harmincháromezer felhasználó ebben az esetben tehát nem az olvasói számot, hanem a bejegyzésekre reagálók számát jelenti, akik kimondott a napilapok Facebook-oldalán fejtettek ki tevékenységet. Nincsenek benne a bejegyzéseket megosztó személyek, illetve az ezeken a megosztásokon reagáló személyek sem. Korábbi kutatásom – ami a hírek és álhírek terjedését

vizsgálta a Facebook közösségi oldalon – eredményei azt mutatták, hogy a bejegyzésekben megosztott linkek összességében megközelítőleg kétszer akkora interakciószámot értek el, mint a híroldalak Facebook-oldalainak ugyanazon linkeket megosztó bejegyzései.²³ Amennyiben hasonló eredményt értek el a napilapok megosztásai is a Facebookon, akkor megközelítőleg összesen hatvan-hetvenezer ember reagált az erdélyi napilapok Facebook-bejegyzéseire és az azokban megosztott linkekre a teljes Facebookon (tehát nem csak a napilapok Facebook-oldalán).

A napilapok Facebook-oldalán reagáló személyek jelentős hányada, közel 94 százaléka összesen egyetlen napilap Facebook-oldalán reagált, 1805 felhasználó (kb. 5,5 százalék) két Facebook-oldalon, 200 felhasználó három oldalon, 40 négy oldalon, 11 öt oldalon, 2 hat oldalon, 2 hét oldalon és 1 felhasználó nyolc napilap Facebook-oldalán reagált. Amennyiben minden napilap teljesen elkülönülő olvasótáborral rendelkezne (vagy ami még fontosabb itt, lájkoló és kommentáló felhasználókkal), akkor értelemszerűen a reprezentációs hálózataik, amelyek a megosztott bejegyzések és az azokra reagáló felhasználók bipartit hálózatait tartalmazza, teljesen elkülönülnének egymástól. Mivel azonban több mint kétezer ember több napilap Facebook-oldalán is kifejt tevékenységet, így a különálló reprezentációs hálózatokat összekapcsolják egymással és egy összefüggő hálózat jön létre. A hálózat legnagyobb komponenséhez nem kapcsolódnak azok a bejegyzések, amelyekre egyetlen személy sem reagált, illetve azok sem, amelyekre ugyan reagáltak, de ezek közül egyetlen személy sem volt, aki más tartalomra is reagált volna.

A tizenkét napilap Facebook-oldalainak féléves reprezentációs hálózata összesen 45 398 csomópontot (32 970 felhasználó + 12 428 bejegyzés) és 130 726 kapcsolatot tartalmaz, vagyis a felhasználók ennyiszor reagáltak legalább egy alkalommal a bejegyzéseknél (ez a szám nem mutatja azt, ha egy személy egy bejegyzésnél többször is reagált, azt az élek súlya tartalmazza a hálózatban, amit most nem összegeztem). A reprezentációs hálózat legnagyobb komponense 43 442 csomópontot (az összes 95,69 százaléka) és 130 641 kapcsolatot (az összes él 99,93 százaléka) tartalmaz, itt tehát nem jelennek meg a lájkolókkal vagy kommentálókkal nem rendelkező bejegyzések, illetve azok, amelyeknek egyedi lájkolói és kommentálói vannak (lásd 3. ábra).

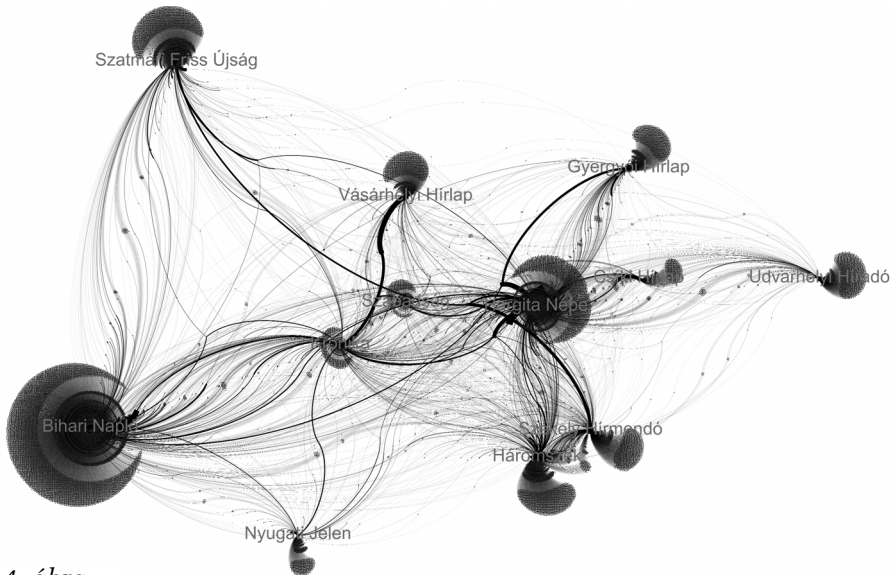

3. ábra

A 3. ábra jól mutatja a viszonylag elkülönülő, mégis néhány kapcsolaton keresztül egymással kapcsolatba kerülő klasztereket. A bipartit reprezentációs hálózat felhasználóit egységesen sötétkék színnel jelöltem, a bejegyzéseket jelölő csomópontokat pedig a Facebook-oldalak szerint színeztem. Ugyanakkor az élek is a bejegyzések színét örökölték, amelyre illeszkednek, hogy jobban látszódjon, ha egy felhasználó viszonylag „távol” van egy napilap Facebook-oldalának bejegyzéseitől (mert mondjuk egy másik településen él, és az ottani napilapot követi inkább figyelemmel), de lájkolt vagy kommentált az adott Facebook-oldalon.

A hálózat vizualizációjához a Gephi hálózatelemző program ForceAtlas2 nevű megjelenítő algoritmusát alkalmaztam, amelyik a csomópontokat úgy helyezi el a térben, hogy a hálózatok töltött részecskékhez hasonlóan taszítják egymást, míg az élek rugóként vonzzák a csomópontjaikat, így egyfajta gravitációs erőhöz hasonló módon alakul ki a hálózat elrendezése.²⁴ Szembetűnő, hogy a hálózat elrendezése viszonylag pontosan követi a napilapok szerkesztőségének földrajzi elhelyezkedését, egymáshoz való térbeli viszonyát. A ForceAtlas2 nevű elrendező algoritmus többszöri lefuttatásával a csomópontok kezdeti véletlen elhelyezkedése folytán nem mindig követi a hálózat a földrajzi helyzetet (pl. az aradi lap kerül „felülre” és a szatmári „lentre”, vagy a gyergyói lap a csíkitól „délebbre”, a sepsiszentgyörgyi és a kézdivásárhelyi pedig „északabbra”), azonban néhány transzformációval, tükrözéssel rendszerint a 3. ábra hálózatához hasonló ábrát kapunk.

Korábbi empirikus eredmények arra utalnak, hogy a fizikai közelség kihatással van a virtuális társadalmi kapcsolatok formálására és fenntartására is. Magyarországi iWiW-adatokat felhasználva vizsgálták az online kapcsolatok és a földrajzi távolság közötti összefüggést, amiben szintén azt találták, hogy „az emberek kisebb valószínűséggel hoznak létre távoli online kapcsolatokat, mint közeliakat”.²⁵

4. ábra

kesztőség is található, mert egyfelől a szerkesztők, újságírók ott jutnak a legtöbb információhoz, másfelől az olvasók többsége is a településről kerül ki. Ugyanakkor a település közelében található települések, a terjesztési régió hírei is bekeverülnek az újságba, és a többi olvasó is ebből a szélesebb körből kerül ki. Ezzel egy időben viszont egy-egy hír szélesebb célközönséghez is eljut, és a más napilapok által lefedett régió településeiről is elér olvasókat, amelyek lájkolhatják, kommentálhatják az adott Facebook-bejegyzést. Egy hasonlaltal élve azt gondolom, hogy ahhoz hasonlítható a hírek terjedése a napilapok esetében, ahogy a vízbe dobott kavics (jelen esetben egy hír) víz hullámokat gerjeszt, és ahogy egyre távolabb kerülünk a középponttól, annál kisebb fodrokat kelt. Az egymás közelében vízbe dobott kavicsok hullámai átfedik egymást, akárcsak a napilapok olvasói és lájkolói: minél távolabb találhatók az adott napilap településétől, annál kisebb a valószínűsége az interakciónak.

Hogy valamelyest egyszerűsítsem a 3. ábra hálózatát, a napilapok Facebook-oldalain közzétett bejegyzéseket reprezentáló csomópontokat egyetlen, a napilapot jelölő csomóponttal helyettesítettem. Ennek eredményeként szintén egy bipartit hálózatot kaptam, ebben az esetben azonban a csomópontok egyik csoportját a felhasználók képezték, a másik csoport viszont a több mint tizenkétezer bejegyzésről tizenkét napilapot jelölő csomópontokra egyszerűsödött. A 4. ábra hálózata jól tükrözi, ahogy az egyes napilapok Facebook-oldalai köré tömörülnek a csak az adott oldalon reagáló felhasználók, míg azok a felhasználók, akik több napilapnál is lájkoltak, azok összekötik a hálózat egyes klasztereit. A hálózat felidézi az előbb leírt, vízbe dobott kavicsok nyomán fodrozódó vízhez hasonlított reprezentációterjedést, miközben vizuálisan láthatóvá teszi, hogy az egyes napilapok milyen közös aktív olvasótáborral rendelkeznek.

Összegzés

■ Tanulmányomban tizenkét erdélyi magyar nyelvű napilap Facebook-oldalain fellelhető félévnyi adathalmazt vizsgáltam (két, akkor még működő napilapnak nem volt releváns Facebook-jelenléte). A 2017 első fél évét összegyűjtő adathalmaz időközben sajtótörténeti jelentőségre tett szert, mert az eltelt hét év alatt a tizennégy napilapból mindössze hat maradt fenn 2024 májusára.

2017-ben az akkor még az Udvarhelyi Híradó Kiadó Kft.-hez tartozó újságok a Facebookot marketingfelületként használták, és az újságokban megjelenő fontosabb témákat harangozták be egy fénykép kíséretében. A többi napilap többnyire a saját honlapjáról osztott meg linkeket, ezáltal a teljes tartalmat népszerűsítve a közösségi oldalon. A különböző típusú bejegyzések elérései közötti különbséget a *Bihari Napló* használta ki a legsikeresebben, hiszen a vizsgált fél év során a legtöbb interakciót kiváltó bejegyzések tízes listájára hét videómegosztással is felkerült, mindezt annak ellenére, hogy a teljes adathalmazban eleményező volt a videótípusú bejegyzések aránya. A *Bihari Napló* kiugró sikere hátterében két magyarázó elvet vélek felfedezni: egyrészt a videók átlagosan többszörösen felülmúlják a linkek és fotók elérését és interakciószámát, másrészt olyan témákat mutattak be ezek a videók, amelyek nagy embertömeget érintenek, és érzelmileg fontos szerepet töltenek be az életükben: csíksomlyói búcsú, március 15., Szent László-zarándoklat.

Elkészítettem a napilapok Facebook-oldalának reprezentációs hálóját, amelyben a mintegy harmincháromezer felhasználót jelölő csomópontot kapcsoltam

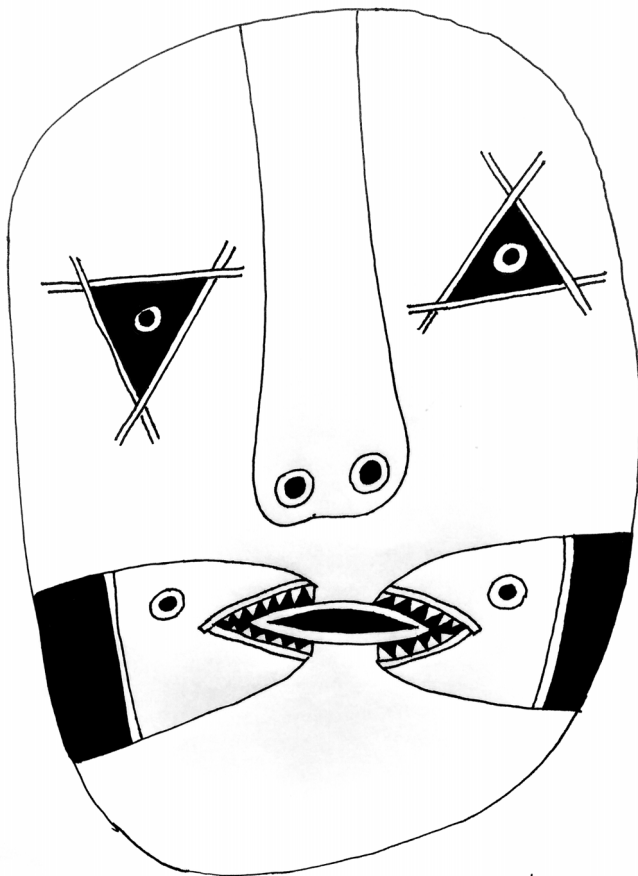
össze a fél év során megosztott tizenkétezer bejegyzést jelölő csomóponttal. Az így kialakult hálózat jól tükrözte a napilapok szerkesztőségének földrajzi elhelyezkedését. Erre egy lehetséges magyarázat meglátásom szerint az, hogy az egyes Facebook-felhasználók nemcsak a településükön elérhető napilap híreit lájkolják vagy szólnak hozzá, hanem olykor egy-egy téma a napilap környezetében levő települések potenciális olvasóinak nagyobb sugarát is eléri, így a felhasználók a szomszédos régiók napilapjainak a híreit is lájkolják néha. A földrajzi távolsággal csökken ennek a valószínűsége.

Az előbbi megfigyelés másik következménye amellet, hogy a sajtótermékek olvasóinak a társadalmi szintű összefüggéseit feltárhatjuk, hogy az egyes felhasználókra lebontva megtudható a lájkjaik és a kommentjeik alapján, hogy milyen témák foglalkoztatják, hogy azok milyen érzelmeket (lásd hangulatjelek) és gondolatokat (lásd kommentek) váltanak ki belőlük. És akár még az is megbeszélhető az adatokból, hogy mely településen élnek, még ha az nem is nyilvános a közösségi oldalukon.

■ JEGYZETEK

1. Erdély alatt tanulmányomban a jelenkori Erdélyt értem, beleértve a történelmi Erdélyt, a Partiumot és a Bánságot is.
2. <http://mure.ro/statikus/mediacimtar> (2017. 11. 29.)
3. Sarány Orsolya: *Láttelel az erdélyi magyar nyomtatott sajtó aktuális állapotáról*. Médiakutató 2023. 2. sz. 59–76. web: https://mediakutato.hu/cikk/2023_02_nyar/05_erdelyi_magyar_nyomtatott_sajtó_allapota.pdf (2024. 05. 20.)
4. I. m. 67.
5. 2019 augusztusában megszűnt a Netvizz hozzáférése a Facebook adataihoz, így a közösségi-média-kutatókat fontos eszköztől fosztották meg. Bernhard Rieder: *Studying Facebook via data extraction: the Netvizz application*. In: *Proceedings of the 5th Annual ACM Web Science Conference*. ACM, New York, 2013. 346–355.
6. Sarány: i. m. 68.
7. Sarány: i. m. 60., 66–67.
8. Tófalvy Tamás: *Minden egyben Tibi atyától Kasza Tiborig. Felhasználói szokások és fogyasztási mintázatok a Facebook által dominált magyar digitális tartalom-ökoszisztémában*. Médiakutató 2018. 1. sz. 51–65. web: https://mediakutato.hu/cikk/2018_01_tavasz/04_minden_egyben_tibi_atyatol_kasza_tiborig.pdf (2018. 11. 02.)
9. Szűts Zoltán – Yoo Jinil: *Big Data, az információs társadalom új paradigmája*. Információs Társadalom 2016. 1. sz. 8–28. web: <http://dx.doi.org/10.22503/infars.XVI.2016.1.1> (2017. 04. 24.)
10. Sabrina Maaß – Jil Wortelker – Armin Rott: *Evaluating the regulation of social media: An empirical study of the German NetzDG and Facebook*. Telecommunications Policy 2024. 5. sz. 102719. web: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0308596124000168> (letöltve: 2024. 05. 24.); Tommaso Venturini – Richard Rogers: *“API-Based Research” or How can Digital Sociology and Journalism Studies Learn from the Facebook and Cambridge Analytica Data Breach*. Digital Journalism 2019. 4. sz. 532–540. web: <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1591927> (2020. 04. 19.)
11. Bányász Péter: *A közösségi média szerepe a választásokban*. Nemzetbiztonsági Szemle 2019. 1. sz. 85–105. web: https://www.researchgate.net/publication/333817228_A_kozossegi_media_szerepe_a_valasztasokbanThe_Role_of_Social_Media_in_Elections (2020. 04. 20.)
12. Candace L. White – Brandon Boatwright: *Social media ethics in the data economy: Issues of social responsibility for using Facebook for public relations*. Public Relations Review 2020. 5. sz. 101980. web: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0363811120301077> (2024. 05. 24.)
13. I. m.
14. David Manning White: *The “Gate Keeper”: A Case Study in the Selection of News*. Journalism Quarterly 1950. 4. sz. 383–390. web: <http://www.aejmc.org/home/wp-content/uploads/2012/09/Journalism-Quarterly-1950-White-383-90.pdf> (2018. 11. 02.)
15. Tófalvy: i. m. 52–53.
16. Paul Resnick – Aviv Ovadya – Garlin Gilchrist: *Iffy Quotient: A Platform Health Metric for Misinformation*. Center for Social Media Responsibility, University of Michigan, 2018.

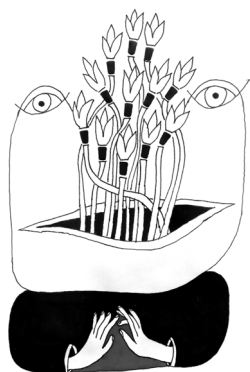
17. Szász István Szilárd: *A Facebook hálójában. Hírek és álhírek a közösségi oldalon*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2022.
18. Dan Sperber: *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Osiris, Budapest, 2001. 51, 88.
19. Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya*. Libri Kiadó, h. n. 2016. 70–71.
20. Ennek egy aspektusát lásd: Taina Bucher: *The Friendship Assemblage: Investigating Programmed Sociality on Facebook*. *Television & New Media* 2013. 6. sz. 479–493. web: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1527476412452800> (2020. 06. 10.)
21. Szász 2022: i. m. 100.
22. Szász István Szilárd: *Hogyan formálja át a Facebook a reprezentációk terjedésének hálózatát?* *Korunk* 2021. 7. sz. 21–30. web: https://drive.google.com/file/d/133YHr95_mqYMDJrNiLafgCB0O6sk6Jie/view (2024. 06. 01.)
23. Szász 2022: i. m. 234–239.
24. Mathieu Jacomy – Tommaso Venturini – Sebastien Heymann – Mathieu Bastian: *ForceAtlas2, a Continuous Graph Layout Algorithm for Handy Network Visualization Designed for the Gephi Software*. *PLOS ONE* 2014. 6. sz. e98679. web: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0098679> (2024. 06. 01.)
25. Lengyel Balázs – Varga Attila – Ságvári Bence – Jakobi Ákos – Kertész János: *Az iWiW földrajza*. *Területi Statisztika* 2016. 1. sz. 30–45. web: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2016/01/tss60103.pdf> (2017. 06. 29.)

= (— — — — —)
2022

DEÁK ENIKŐ

A ROMÁNIAI SZOCIÁLIS ELLÁTÁS HÁLÓZATÁNAK KIÉPÍTÉSE

**...a hosszú várólisták,
a bonyolult igénylési
folyamatok és az
adminisztratív terhek
gyakran megnehezítik
az kedvezményezettek
számára, hogy
hozzáférjenek
a szükséges szociális
szolgáltatásokhoz.**

Társadalmunkban a szociális gondoskodás iránti szükségletet a szociális intézményrendszer látja el. Ennek célja a szociális segítségnyújtás, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok védelme, a szociális védőháló kiépítése és működtetése, valamint a társadalmi kirekesztődés és leszakadás megelőzése. A szociális gondoskodás komplex módon, nemre, korra, fogyatékosagra, nemzetiségre, vallási hovatartozásra tekintet nélkül egyéni szükségletekhez igazodó segítségnyújtás, melynek mértékét és fajtáját mindenkor a segítségre szoruló egyén egészségi, szociális és mentális állapota határozza meg.¹

A szociális gondoskodás a szociális munka alapvető része. A szociális munkás így embereket és rendszereket aktivizál, amely arra irányul, hogy támogassa az embereket a kihívások leküzdésében, és elősegítse a társadalmi igazságosságot és a közösségi jólétet.

A szociális gondoskodás az állam feladata. Az elmúlt években az Európai Unió politikáinak és rendeleteinek hatása az egészségügyi és szociális szolgáltatások nyújtására folyamatosan nőtt. Vannak olyan országok, amelyek szinte teljes mértékben a szociális szolgáltatások magánszolgáltatásaira szorítkoznak, és vannak olyanok, amelyek nagymértékben az állami szektorra támaszkodnak. A legtöbb országban a szociális szolgáltatások nyújtása során a köz- és a magánszféra keveredik. Ez hazánkban is hasonlóan működik.

Romániában a nem kormányzati szervezetek az elmúlt 35 évben aktív szerepet játszottak a szociális szolgáltatások piacán, betöltve a hiányt vagy kiegészítve az állam által nyújtott szolgáltatásokat. Az ágazat fejlődése főként nemzetközi intézmények és adományozók támogatásával történt. Így 2010-ben elérték az országosan akkreditált szociális szolgáltatások 50%-át. Ez az arány napjainkban is hasonló. A jelenleg bejegyzett 4109 szociális intézmény közül 1813 a magán-szektorban található.²

Jelen írás a romániai szociális segélyezési rendszer történelmi és társadalmi kontextusát kívánja feltárni, melyek meghatározzák a szakma jelenlegi helyét és szerepét. Nyilvánvaló, hogy a szakma hosszú fejlődési utat tett meg az utóbbi több mint három évtizedben, amióta gyakorlatilag újjászületett, de sok szervezési gond vár még megoldásra. A romániai szociálpolitika még mindig keresi identitását, és talán az a kijelentés is helytálló, miszerint a szociális munka folytatja a diktatúra utáni újjáépítését. A továbbiakban a romániai szociális ellátás eddig megélt főbb változásait és történéseinek sorát vesszük szemügyre, kiemelve a szociális munka és szociális munkások szerepét ebben.

A romániai szociális ellátás hálózatának történelmi kontextusa

■ A szociális munka egyik sajátossága a rendszerszemléletű megközelítés. A rendszerszemléletű szociális munka elve alapján az egyén és az ő környezete kölcsönhatásban vannak egymással, azaz a rendszerben feedback-mechanismusok működnek. Amikor a romániai szociális gondozás hálózatának kiépítéséről beszélünk szintén a rendszerszemléletű megközelítést segítségül hívva elmondhatjuk, hogy hasonlóképpen elengedhetetlen a romániai szociális munka elemzésekor a történelmi tapasztalatok, az országspecifikus kultúra, valamint a sajátos nemzeti törvénykezés tanulmányozása is. A szakma követi a társadalomban zajló változásokat, hiszen a szociális intézmények naponta tapasztalják a nehézségek és az igények változását.

Amint fentebb említettük, a romániai szociális munka rendszerét 1989 után kezdték fokozatosan újjáépíteni, azonban a szociális segítségnyújtás megalakulását jóval korábban datálhatjuk. A szociális munka Romániában nagy hagyománnyal rendelkezik. Mint máshol a világon, Romániában is a hátrányos helyzetűek megsegítésére irányuló első kezdeményezések az egyházi szeretetszolgálatban találhatók. A történelmi aspektusokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a háború alatti virágzó időszakot követően, amely az első szociális munka-iskola létrehozásában csúcsonodott ki, a kommunista rendszer betiltotta a szociális munka oktatását és a szakmát. A kommunizmus 1989 decemberében bekövetkezett bukása után a szociális munkával foglalkozó karokat gyorsan (1990-ben) újraalapították, és megkezdődött a (hosszú) újjáépítési folyamat.

Az utóbbi évtized(ek)ben több romániai szerző is foglalkozott a szociális munka helyi eredetének a feltárásával. Buzducea³ a romániai szociális munka fejlődését elemezve a jelenkorban három szakaszt különböztet meg: a fejlődési szakaszt (az első világháború után), a kommunista szakaszt (1945–1989), amikor a szociális munkát lerombolták, és a kommunizmus utáni újjáépítési szakaszt (1990-től napjainkig). Lamburu⁴ a romániai szociális munka történetének négy szakaszát azonosítja: az első: 1800–1920 között, amikor a szociális munka rendszerének szerkezeti alapjait létrehozták; a második: 1920–1945 között, amikor az intézményi struktúra kiforrott és diverzifikálódott; a harmadik: 1945–1989, a

szociális munka rendszerének hanyatlása; a negyedik: 1989 után a szociális munka rendszerének átszervezése és modernizálása. A két perspektívát összekapcsolva még hozzátehetjük a modern kor előtti korszakot, amikor a szociális munka főként jótékonsági tevékenységként, az egyház által, de az állami hatóságok növekvő szerepvállalásával folyt. A továbbiakban a romániai szociális gondozás rendszerének szakaszait vesszük górcső alá, megvilágítva azon aspektusait, melyek a szociális munka létrejöttéhez járultak hozzá.

Az első szakasz jellemzői: vallásos jótékonyág, kezdeti évek

■ A romániai szociális munka mélyen gyökerezik a 13–14. századi jótékonyági korszakban. A 13. században a keresztény vallás hatására a kolostorok mellett létrejöttek a szegények szociális segélyezésének első formái, amelyeket „beteggondozóknak” neveztek el. A 14. században a szegények támogatását a fejedelem attribútumaként említik, aki megkövetelte az uraktól/nemesektől, hogy járuljanak hozzá ehhez a jótékonyági munkához.

1295-ben Erdélyben bejegyezték az első szegényintézetet.⁵ 1365-ben Câmpulung Muscel közelében pedig létrehozta egy falut a rászoruló és/vagy betegek (pl. vakok, rokkantak, testi fogyatékkal élők) számára, és a helyiek mentesültek a fejedelmi udvarnak (Radu Negru fejedelem) fizetendő adó alól. Ugyanezt a falut a 17. században (1639) Matei Basarab uralkodása idején is említik.⁶ A 16. században is születtek a szociális rendszer kialakulását előmozdító szabályozások: például a szegénykártya (engedély) lehetővé tette a koldulást a rokkantak számára; a munkaképes szegények csak akkor kaptak segítséget, ha bizonyítani tudták, hogy a munkából származó jövedelmük nem elegendő, így a koldulás tilos volt. A kora újkori időszakban a város modernizációjával és iparosodásával együtt létrejöttek az első szociális intézmények, például az árvaházak, idősek és betegek otthonai. Fontos volt a szociális segélyezettek ellenőrzése, 1686-ban a bukaresti dékánál (klerikális) elérhető volt a városháza költségvetéséből pénzt kapó szegények listája.⁷ A 18. században a kolostorok és kórházak mellett egyre több szociális segélyintézményt hoztak létre. A 18. század végén (1775) Alexandru Ipsilanti herceg létrehozta a jótékonyági/szegénypénztárcát, ugyanebben az évben a gyermekvédelemről szóló törvényt is előterjesztették.⁸ A következő években több intézményt hoztak létre a rászoruló gyermekek/árvák, a tizenéves anyák, az idősek, a betegek és a szegények számára.⁹ A bukaresti városháza szociális segélyszolgálatát 1881-ben alakult meg, elsődleges feladatául az árvák és eltűnt gyermekek védelmét, valamint nevelőszülőkhöz történő elhelyezését tűzve ki.¹⁰

A második szakasz jellemzői: a szociális munka fejlődése

■ A két világháború közötti időszakban jótékonyági és emberbaráti szervezetek alakultak, és a román állam nagyobb felelősséget kezdett vállalni a szociális szolgáltatások nyújtásáért. Az 1918-as események után, amikor Erdély Románia részévé vált, jelentős átalakítások történtek a szociális szolgáltatások terén, de számos meglévő intézmény és szabályozás is megmaradt, és adaptálódott az új körülményekhez. Az új román állam integrálta, átalakította és részben továbbfejlesztette az addig működő rendszereket, hogy megfeleljenek az új állami és nemzeti célkitűzéseknek. Az Osztrák–Magyar Monarchia szociális rendszere bizonyos szempontból fejlettebb volt, mint az újonnan kialakuló román szociális

rendszer az 1918 utáni időszakban. Az Osztrák–Magyar Monarchia az 19. század végén és a 20. század elején Európa egyik fejlettebb állama volt, és ennek megfelelően szociális rendszere is előrehaladott volt. Például az Osztrák–Magyar Monarchia területén számos árvaház és gondozóintézmény működött, amelyek célja a rászorulókat, árvákat és időseket támogatása volt. Ezek az intézmények állami és egyházi támogatással működtek, és fontos szerepet játszottak a szociális ellátásban. Továbbá aktív jótékonyági és civil szervezetek működtek, amelyek különböző szociális szolgáltatásokat nyújtottak, például ételmezesi programokat, lakhatási támogatást és oktatási lehetőségeket a szegények számára.¹¹ Az új román állam igyekezett kiterjeszteni a szociális ellátásokat, de az erőforrások korlátozottsága és a háború utáni újjáépítés prioritásai miatt ez lassan haladt.

1920-ban létrehozták a Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Minisztériumot, beleértve a Szociális Segélyezési Osztályt, amelynek megyei és helyi (községi/falu) szintű képviselői voltak. Csak Bukarestben 1920 körül mintegy 13 000 koldust és csavargót jegyeztek.¹² A szociális segélyintézmények első, 1936-os országos szintű összeírása mindössze 50 állami intézményt tárt fel, amelyek nagy többsége (30) magánintézmény volt.¹³ 1941-ben megtervezték a bukaresti szociális segélyben részesülők első adatbázisát a céllal, hogy javítsák a szociális munka beavatkozásainak hatékonyságát.¹⁴

Az Ilona hercegnőről elnevezett szociálismunka-iskola 1929-es létrehozása egy újabb lépés volt a két világháború közötti időszak szociális munkájának fejlődésében. 1943-ban egy új törvény a szociális segélyezési tevékenységet a Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Minisztériumon belül három osztályra szervezte: szociális segélyezés, családvédelem, valamint anya- és gyermekvédelem.¹⁵

A harmadik szakasz jellemzői: a diktatúra korszaka, a leépítés

■ A második világháború után létrehozott új rendszer ideológiája meghirdette az egyenlőséget. A szociális munkának így marginális szerepe volt. A kommunista rendszer alatt a szociális segélyezést szigorúan az állam ellenőrizte, és a szociális szolgáltatásokat egy központosított rendszerbe integrálták. Nagy szociális intézményeket hoztak létre, mint például az állami menedékházakat és árvaházakat. Lassan a jól (vagy legalábbis valamennyire jól) kiépített szociálismunka-rendszert lebontották, átszervezték, és a hatásköröket megosztották a különböző osztályok és minisztériumok között. A szociális munka oktatásának megszüntetése (1952-ben egyetemi szinten, majd 1969-ben teljesen) volt a végső lépés a szakma felszámolásában. A szakemberek helyébe köztisztviselők léptek, akik adminisztratív tevékenységeket végeztek, és úrlapokat töltöttek ki bizonyos sürgősségi ellátásokhoz. Az életszínvonal romlása az 1980-as években megteremtette az előfeltételeket az 1989 decemberében kitört népfelkeléshez.

A negyedik szakasz jellemzői: a posztkommunista korszak, az újjáépítés

■ A kommunista rendszer bukása után Románia nehéz átmeneti időszakon ment keresztül, és a szociális jóléti rendszer szintén jelentős változások sorát élte meg. A nemzetközi médiában sugárzott képek a megalázó körülmények között intézetekben/óvodákban élő gyerekekkel megdöbbentőek voltak, feltárva az addig ismeretlen valóságot. Becslések szerint 1990-ben több mint 100 000 gyer-

mek volt bentlakásos intézményekben.¹⁶ Tekintettel erre a helyzetre és a képzett személyzet hiányára (bár a kommunista időszakból, az oktatás betiltása előtt még volt néhány diplomás szociális munkás), az 1989 utáni első években a munka nagy része humanitárius és jótékonyági munka volt (mint a kezdeti időkben). A forradalom utáni első évtizedben a gyermekvédelem a közvélemény napirendjének élén állt. A nemzetközi szervek (pl. az Európai Unió, az Európai Bizottság, az Európai Parlament, az Unicef, az Usaid, a Világbank stb.) külső nyomásának köszönhetően és jelentős finanszírozással (pl. Phare, Usaid, World learning stb.) a gyermekvédelmi rendszer az elmúlt 35 évben jelentősen javult.¹⁷

A szociális juttatások terén talán hamarabb mozdult az állam. Az első intézkedés a fogyatékkal élőkre vonatkozott (1992-ben elfogadták az első törvényt a fogyatékkal élők védelméről), viszont a szociális jólétről/minimumjövödelemről szóló törvényt csak 1995-ben adták ki a Világbank támogatásával.¹⁸

A 2000-es években a szociális reformok korát éltük. Ebben az időszakban fontos újítások zajlottak a szociális segélyezési rendszerben, a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítására és a közösségfejlesztés támogatására összpontosítva. Mondhatjuk, hogy rendszerszintű átszervezések kezdetét jelentette ez az időszak. A szociális szolgáltatói rendszer mai arcának és törvényes keretének, fontosabb jellemzőinek kialakulása a 2000-es évek eredménye.

A szociális ellátórendszer első kerettörvénye, amely átlátható formában próbálta összefoglalni az egyre jobban elburjánzó szociális juttatási és szolgáltatási törvénykezések rendelkezéseit, 2001-ben jelent meg 705-ös számmal, és viszonylag rövid ideig volt érvényben, hiszen ezt érvénytelenítette a 2006-ban 47-es számmal megjelenő új kerettörvény. Ezt újabb kerettörvény követte 2011-ben, amely jelenleg is érvényben van, és amelyből kirajzolhatóak a romániai szociális ellátási rendszer elvei, célcsoportjai, és fontosabb intézkedéstípusai.

A szociális segítségnyújtásról szóló első törvény (2001/705. sz. törvény) tehát egy jó szándékú nyilatkozat volt, amelyet 2006-ban (2006/47. sz. törvény), majd 2011-ben (2011/292. sz. törvény) kiegészítettek. Jelenleg a romániai nemzeti szociális segítségnyújtási rendszer szervezésének, működésének és finanszírozásának általános kereteit a 2011/292. sz. szociális segítségnyújtási törvény szabályozza, valamint a szociális szolgáltatások minőségbiztosításának nyomon követését és ellenőrzését a 2012/197. sz. törvény szabályozza. A 2011/292. sz. törvény rendelkezik az állami és helyi hatóságok szerepéről és felelősségeiről a szociális szolgáltatások nyújtásában és irányításában, továbbá a törvény előírja a személyre szabott megközelítést, amely azt jelenti, hogy a szociális szolgáltatásokat az egyén speciális szükségleteihez igazítják. Fontos részét képezi a törvénykezés azon része is, amelyben a szociális jogok védelméről értekeznek, beleértve a gyermekek, idősek és fogyatékkal élők jogainak védelmét. A szociális munkásoknak részletekbe menően ismerniük kell a jogszabályokat, hiszen az ő feladatuk az ellátási igények felmérése, a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés segítése, valamint a klienseknek a jogi lehetőségekkel kapcsolatos tájékoztatása és támogatása. Ezek és a későbbi jogszabályok is mind hozzájárultak a szociális segélyezés újrapozicionálásához.

A 2004/466. sz. törvény megjelenése szintén fontos pillanatot jelentett a szociális segélyezés területén, mivel szabályozta a szociális munkások jogait és kötelezettségeit, a szakma gyakorlásának feltételeit és etikai elveit, valamint a Romániai Szociális Munkások Országos Kollégiumának (CNASR) létrehozását mint közérdekű, autonóm és független szakmai szervezetet, amelynek feladata

a szociális munkás szakma érdekeinek képviselője nemzeti és nemzetközi szinten. A CNASR megalakulását követően a nemzeti tanács jóváhagyta a szociális munkás szakma etikai kódexét (2007/1. sz.), amelyet a Hivatalos Közlönyben tették közzé, és 2008. március 6-án lépett hatályba.

Lassan megérkezve a jelenbe, láthatjuk, hogy a szociális háló kinőtte magát, és igyekezett a felmerülő igényeknek megfelelni. A folyamat azonban nem ért véget. Számos olyan területe van, ahol a szociális ellátórendszer hiányosságokkal küzd. Ezek közül talán mindannyiunk számára a leglátványosabb az alacsony költségvetés és az erőforrások hiánya. Emellett pedig a hosszú várólisták, a bonyolult igénylési folyamatok és az adminisztratív terhek gyakran megnehezítik az kedvezményezettek számára, hogy hozzáférjenek a szükséges szociális szolgáltatásokhoz.

2023 végéig mintegy 12 740 szociális munkás szerepelt a szociális munkások nemzeti nyilvántartásában (lásd a Romániai Szociális Munkások Országos Kollégiumának honlapján: Cnasr.ro). Ezek a szakemberek a szociális munkát képviselve igyekeznek a szociális háló hasznos és értékes láncszemei lenni. A hivatás gyakorlása és tanulása nem mindig volt könnyű a szociális munkások számára. A következőkben a szakma kialakulásának főbb aspektusait tárjuk fel.

A romániai szociálismunka-oktatás megalakulása

■ A szociális munkások képzése már 1929–1952 között is jelen volt, mégis, a szociálismunkás-képzés Romániában az 1990-es évek elején kezdődött, miután a rendszerváltás után elindultak az új oktatási kezdeményezések és a szakmai specializációk szélesebb körű elterjedése. A szakma modern története tehát az elmúlt harmincnégy évet jelenti. Ez alatt az időszak alatt a szociális munka Romániában az alárendelt státuszról más szakmákkal (jellemzően szociológia, pszichológia vagy gyógypedagógia) összehasonlítva némileg egyenrangúvá fejlődött. Jelenleg a szociális munka oktatása akadémiai szférában zajlik, de volt példa a középiskola utáni oktatásra vagy a műszaki tanulmányokra is. Az Országos Szociális Munka Kollégium megjelenése mérföldkő volt a professzionalizációban, amelyet különböző jogszabályi intézkedések is támogattak.

A Keresztény Nők Szövetségének támogatásával jött létre a szociális munka egyetemi szintű oktatása. 1929-ben megjelenik az Ilona Hercegnő Szociálismunka-iskola, ahogy azt korábban is említettük, amely gyakorlatilag az első szociálismunka-iskola tantervét mutatta be. A tanári kar szociológusokból, orvosokból és történészekből állt. 1952-ig a szociális munkások képzése egyetemi szinten folyt, 1952-től 1969-ig a tanulmányi időt három évre csökkentették. 1969-től 1989-ig a szociálismunkás-képzést betiltották, mivel a szocialista megközelítés a szociális munkásoknak nem látta szerepét a társadalomban. Úgy vélték, hogy az általuk nyújtott tevékenységek a kapitalista/nyugati társadalmak hibáival (pl. szegénység, munkanélküliség) foglalkoznak, amelyek egy szocialista társadalomban nem találhatók meg.¹⁹

A szociális munka oktatása egyetemi szinten 1990 elején indult újra, amikor Bukarestben és Kolozsváron, majd más egyetemeken, is létrehozták a szociális munka tanszékeket a szociológiai és szociális munka karokon belül. A szociális munkások első generációja 1994-ben szerzett diplomát (4 éves tanulmányok). A más nyugati szociálismunka-iskolákkal való együttműködés hozzájárult a szociális munka oktatásának megalapozásához és professzionalizálásához ebben az

időszakban.²⁰ Szintén a nemzetközi szervezetek jelentősen hozzájárultak az első szociális szolgáltatások kialakításához az 1990-es években, gyakran a szakértelem vagy a legjobb gyakorlatok átadásával. A szociális munka képzési programmal rendelkező egyetemek száma 2006-ban 24-re emelkedett,²¹ 2011-ben pedig 23-ra csökkent, amely állami, magán- és egyházi alapú fakultásokat foglal magába. A szociális munka mesterképzések országszerte elérhetőek különböző szakterületeken (például mentálhigiéne a szociális munkában, tanácsadás a szociális szolgáltatások területén, a kábítószer-használat megelőzése és leküzdése, irányítás és felügyelet a gyermek- és családvédelemben, a szociális munka értékközpontú megközelítése, szociális segítségnyújtás a kiszolgáltatott csoportoknak, intervenciós politikák és stratégiák stb.), és pár éve már a doktori tanulmányokat is saját tudományterületen lehet folytatni. Minden alapképzési programban fél-évente és minden tanulmányi év végén felügyelt terepgyakorlatot végeznek a hallgatók szociális intézményekben. Nincsenek összesített adatok a végzett szociális munkások teljes számáról országos szinten, bár már 30 generációról van szó. A romániai szociálmunka-iskolák országos szövetsége 2010-ben jött létre a főbb egyetemek (Bukarest, Kolozsvár, Jászvásár és Temesvár) szociálmunka-tanárainak támogatásával.

Az 1990-ben újraindított egyetemi szintű szociálmunka-oktatás az átmenei időszak alatt folyamatosan fejlődött, és talán mostanra érett be. A szociális munkások feladata igencsak összetett a diploma megszerzése után. A szociális szolgáltatások szakembereinek fel kell készíteniük a kiszolgáltatott embereket, elő kell mozdítaniuk a döntéshozatalban való részvételüket, és be kell vonniuk az intézményeket a családok és közösségek támogatásába.

A romániai szociális háló kihívásai. Kitekintés.

■ A rendszerváltás óta eltelt időszakban a szociális ellátórendszer lényegi fejlődési folyamaton ment keresztül. A szociálpolitika történései mellett az intézményrendszerek átalakulása, a szakemberek szemléletének változása és a folyamatos szakmai kihívások folyamatos megpróbáltatások elé helyezték a szociális ellátásban és törvénykezésben dolgozó szakemberek munkáját.

A kelet-közép-európai országoknak az elmúlt évtizedekben hasonló kihívásokkal kellett szembenézniük ezen a területen, így Románia is a folyamatos megpróbáltatások mellett igyekezett lépést tartani a rendszerszintű változásokkal. Az egyik legjelentősebb változás talán a gazdasági és politikai átmenetnek a hatásaiban volt tetten érhető. A rendszerváltás során Románia a diktatúra időszakának tervgazdaságától a piaczgazdaság felé irányult. Ez a változás gazdasági instabilitáshoz és munkanélküliséghez vezetett, ami jelentős hatással volt az emberek szociális jólétére és szükségleteire. A rendszerváltás után a szociális ellátórendszernek át kellett fel kellett épülnie, hogy alkalmazkodjon az új gazdasági és társadalmi realitásokhoz. Mindezek mellett pedig az erőforrások hiánya és a társadalmi egyenlőtlenségek, a stratégiai és intézményi változások hiánya mind nehezítette a szociális ellátórendszer hatékony működését.

Az átmeneti évek társadalmi-gazdasági nehézségei egyéb korábbi kommunista országokhoz hasonlóan a szociális munka szolgáltatásainak és általában a jóléti politikáknak az átalakítására is rányomták bélyegüket. A romániai szociálpolitika, ahogy utaltunk is már rá, még mindig keresi identitását, de a szociális

munkában lényeges előrelépések történtek a szolgáltatások, a szociális munka oktatásának minősége vagy akár a szakma elismerése terén egyaránt.

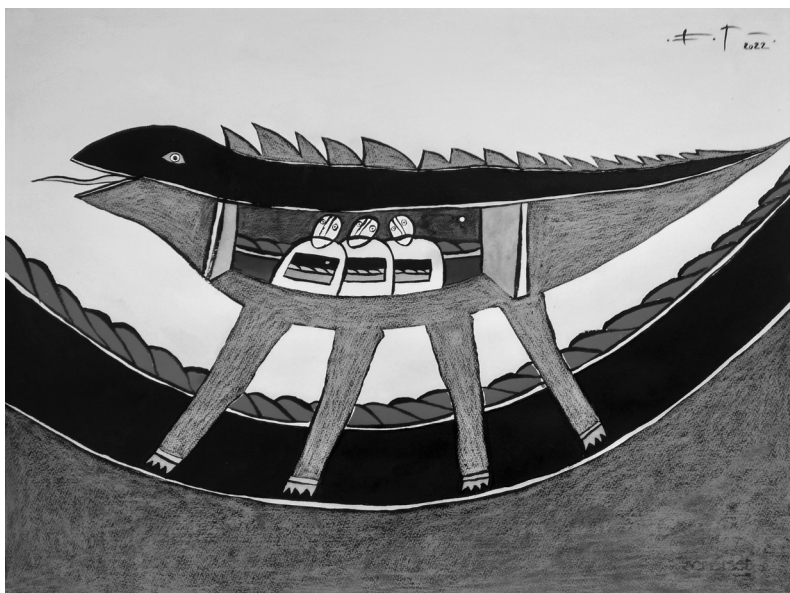
Kétségtelen, hogy a szakmai hosszú fejlődési utat tett meg az utóbbi több, mint három évtizedben, amióta gyakorlatilag újjászületett, de sok szervezési gond vár még megoldásra. A szolgáltatások minősége, a szociális munka oktatásának minősége és a szociális munka szakma elismerése terén jelentős fejlődések történtek, bár van még mit javítani (pl. bizonyos célcsoportnak nyújtott szolgáltatások terén, bizonyítékokon alapuló gyakorlat és politikák terén, megfelelő bérezés a szociális munkások részére). Látható, hogy a szociális szolgáltatások gyakran alulfinanszírozottak és alulfejlettek. Ennek eredményeként a szolgáltatások minősége és elérhetősége nem tudja kielégíteni a kedvezményezettek szükségleteit. Egy másik hiányossága a rendszernek talán a hiányzó prevenciós és korai intervenciós intézkedésekben rejlik. A rendszer túl nagy hangsúlyt fektet az akut problémák kezelésére, és kevés figyelmet fordít a hosszú távú megelőzésre és a korai beavatkozásra. Az intervenció elengedhetetlen, hiszen a későbbi krízishelyzetek kialakulását is megelőzhetnénk ezzel. Például egy családban a feszültségek vagy kommunikációs problémák esetén a korai intervenció célja lehet a kapcsolatok javítása és a konfliktusok megelőzése, hogy elkerüljük a későbbi krízishelyzeteket. Vagy ott vannak például az ifjúsági drogprevenciós programok, amelyek informálhatják a fiatalokat a kábítószerekkel kapcsolatos veszélyekről és a helyes döntéshozatal fontosságáról. Ezek és az ehhez hasonló intézkedések hozzájárulhatnának ahhoz, hogy a szociális ellátórendszer ne csak az akut problémákra reagáljon, hanem elősegítse és támogassa a problémák megelőzését is.

A szociális ellátórendszeren belül a szociális munka jelenléte és profeszionalizálódása jelentősen hozzájárult annak hatékony működéséhez. A szociális munka az értékek, elméletek és a gyakorlat egymással szorosan összekapcsolódó rendszere. A szakemberek kompetenciái alátámasztják a hálóban betöltött fontos szerepüket. A szociális munkások feladata, hogy képessé tegyék az embereket lehetőségeik minél teljesebb kiaknázására, javítsák az életszínvonalukat, és megelőzzék, valamint kezeljék a hibás működést, a devianciát. A szociális munkások tehát támogatást és tanácsadást nyújtanak az embereknek olyan élethelyzetekben, amelyekben szükségük van segítségre és iránymutatásra. Ez lehet pénzügyi tanácsadás, családi problémák megoldása, egészségügyi vagy pszichológiai segítségnyújtás stb. Szintén a szakemberek azok, akik segítenek a kedvezményezetteknek a szükségleteinek és erőforrásainak értékelésében, valamint az ellátási terv kidolgozásában és végrehajtásában. Ők segítenek a klienseknek a céljaik megfogalmazásában és a megfelelő lépések megtételében ezek eléréséhez. Emellett szoros kapcsolatot tartanak a kedvezményezettekkel, más szakemberekkel és az ellátórendszer egyéb résztvevőivel, hogy biztosítsák a szükséges segítség és erőforrások összehangolását és koordinációját.

A további fejlődési irányok meghatározása és a minőségi szolgáltatások biztosítása ezután is a szociális ellátórendszer feladata marad. Ezen belül pedig a szociális munkások, szociális szakemberek szerepe is óriási, hiszen a rendszer adta lehetőségekkel a klienseik számára a lehető legmegfelelőbb megoldásokat kell biztosítaniuk. A szociális munkások ebben értelemben a változás előmozdítói a társadalom, az egyén, a család és a szűkebb közösség életében. Ez mindig is kihívás marad a szociális ellátórendszeren belül, de az eddig megtett lépések bizakodással töltik el a rendszer résztvevőit, a jövőbe való tekintést illetően.

■ JEGYZETEK

1. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
2. <https://serviciisociale.ro/statistici>
3. Buzducea, Doru: *Sisteme moderne de asistență socială. Tendințe globale și practici locale*. Polirom, Iași, 2009.
4. Lambru, Mihaela: *Asistența socială în România. Două secole de evoluție instituțională*. In: Livadă-Cadeschi, Ligia. (coord.): *Sărăcie și asistență socială în spațiul românesc (sec. XVIII-XX)*, New Europe College, Relink, 2002. 61–81.
5. Uo.
6. Buzducea: i.m. 115.
7. Uo. 116.
8. Livadă-Cadeschi, Ligia: *Sărăcii din Țările Române la începuturile timpurilor moderne*. In: Livadă-Cadeschi Ligia (coord.): i. m. 11–60.
9. Mănoiu, Florica – Epureanu, Viorica: *Asistența socială în România*. All, Buc., 1996.
10. Livadă-Cadeschi, Ligia: *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*. Nemira, Buc., 2001.
11. Mark Cornwall: *The Last Years of Austria-Hungary: A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*. University of Exeter Press, 2002. 228.
12. Mănoiu: i. m. 9.
13. Lambru: i. m. 67.
14. Uo. 68.
15. Uo. 71.
16. Zamfir, Elena: *Sistemul serviciilor de asistență socială în România*. In: Zamfir C. (coord.): *Politici sociale în România: 1990–1998*. Expert, Buc., 1999. 233–268.
17. Lazăr, Florin: *Statul bunăstării din România în căutarea identității*. Calitatea Vieții, 2000/1–4. 7–37.
18. Zamfir: i. m.
19. Uo.
20. T. Walsh – W.H. Griffith – M. McColgan – J. Ross: *Trans-national curriculum development: reflecting on experiences in Romania*. Social Work Education 2005. 24 (1). 19–36. K. Crawford – J. Walker – M. Granescu: *Perspectives on social care practice in Romania: Supporting the development of professional learning and practice*. British Journal of Social Work 2006/3. 485–498.
21. Zamfir, Elena: *Dezvoltarea sistemului de asistenta sociala: un proces istoric dificil*. In: Zamfir C., Stoica L.: *O noua provocare: dezvoltarea socială*. Polirom, Iași, 2006. 197–216.

BALÁZS K. ATTILA

LACI

■ Laci a bátyám. Négy évvel idősebb nálam. Kinyitja a hűtőt, vaját szed elő, egy üveg dzsemet. Bevágja a vaskos, nagy fémajtót, rám vigyorog. Rövidnadrág van rajta, pipa-szárlábai vannak neki is, mint nekem. Az asztalhoz megy, kenni kezd egy szelet kenyeret. Csak akkor látszik rajtad, hogy ettél, ha leeszed magad – viccelnek vele az emberek. Mozogj, mozogj, mintha élnél – nevet rám. Igyekezz, mert mindjárt elül a szél! Kezembe nyomja a megkent kenyeret. Modellezni megyünk. Ide járunk ki, egy közeli domboldalra, ha olyan az idő. A garázsból nyíló kis műhelyben szereli össze a repülőgépeket Laci. Fülét eltakaró félhosszú haja van, kissé világosabb, mint az enyém. Sörénye lobog a szélben, amint felfele kapaszkodunk a keleti lejtőn, kezünkben a két modellel. A lejtőszélben röptetünk. Szeretünk mindent, ami repül. Például nagyapánk galambjaiért is odavagyunk. Modellezésben én még kezdő vagyok, többször odaverem a gépemet, míg le nem szakad valami róla, s azzal az én napomnak befellegzett. Ő nyugodt, kimért mozdulatokkal vezeti az övét a lejtő felett, éles kanyarokat vesz, hogy benne maradjon az emelőtérben. Egy picit hátraengedi a könnyű szerkezetet a lejtő mögé, szembeszélben lelassítja, maga fele irányítja, majd egy elegáns mozdulattal elkapja a levegőben. Így szállnak le a profik. Ne törődj, öcskös, fog az menni, mondja, és a vállamra csap. Megyünk aztán befele, és már nem is tudom, miről beszélgetünk. Nem is fontos. Csak az fontos, hogy Laci itt van. Lacival éljük a testvéri létezés közhelyeit. Én még csak nyolc vagyok, árulkodós kis köcsög. Valahogy mindig kibuggyan a számon, hogy például Laci a haverokkal energiatalt ivott. Kettőt is. Hogy az egyiküknél cigi is volt. Hogy bemászott decemberben fogadásból a folyóba. Meghajigálták krumplival a szomszéd nénit. S a többi. Néha még ki is kap miattam, de ő mégsem haragszik rám, valahogy hisz abban, hogy elnövöm ezeket a dolgokat. Inkább cipel magával mindenhova. Lacival együtt kelek, együtt jövök be kajálni, és együtt csatangolok az áttetsző nyárban sötétedésig. Lacival a szobánk is közös.

Laci ott van akkor is, amikor apám arcon vág, mert tőrkésemmel összefarigcsáltam a gyümölcsfák kérgét. Leinti apámat, mondva, hogy ő majd vigyáz, többet ne forduljon elő. Nyugodtan visszaadhatja a tőrkésemet. Laci ott van, mikor megmérgezik a kutyámat, s én ott zokogok a véres hányadéktól izsamós kutyaólnak háttal, a ház falának dőlve, és nem tudok helyrejönni. Hogyhogy nincs többet. Hogyhogy nem szalad elém, ha meghallja csattanni a kaput. Hogyhogy elégetjük az ólját mindenestől, a kedvenc rongyával és fekhelyével együtt. Hogyhogy gödröt ásunk a kert végében a fenyőfák alá. Megölel, pedig nem szokása. Laci. Azt mondja, gyerünk le a folyóra horgászni. Azt mondja, gyerünk át a napközikerbe focizni. Azt mondja, gyerünk, reptessünk repülőgépet. Menjünk el moziba, fagyizni. Gyerünk, el innen, minél messzebb.

Ilyen lehetett volna Laci, a testvérem. Lehetett volna, ha az orvosok nem annyira ügyetlenek, és nem törik darabokra a fejét még a születés előterében. Szerettem volna akkor én is őt megölelni. Pedig nem szokásom. Az ölelés. Amikor véresen, összetörve hevert a golycsokon, mint az orvosi műhiba iskolapéldája. Élt, azaz haldoklott három órát ebben az istenverte, közömbös árnyékvilágban.

TATA

„...igenis felelősek vagyunk és maradunk az előttünk járók tetteiért mindaddig, amíg el nem mondjuk a történetüket. A gyermekeinknek, az iskolákban, abban a szűkebb és tágabb közösségben, amelyben élünk, a családunknak. [...] mindaddig, amíg a történelem közös történeté nem válik számunkra...”

(VISKY ANDRÁS)

■ Tata. Ez azt jelenti, gyerek vagyok, még csak nem is kamasz, még ez az, ami jelentéssé, még nem nagyapa, nem Elek bácsi, nem a beszélgetőtárs, a tudós, a közéleti személy, azaz: nem a másé, még egészen a mienk, az enyém. Az a Tata, aki még mesélt, akiből spontán, saját akaratából – vagy Mama kérésére? – még előjöttek a fogság történetei, az a régmúlt, ami összekötötte a majdani ezredvéget a század közepével, a gyerekkorom sötét nyolcvanas éveit az ő sötét negyvenes éveivel, melybe húszas-harmincas évekbeli fejjel, de személyiségében egészen régi, egyszerre felvilágosult és romantikus háttérrel, majd egy tragikus fiatalság kemény, konok túlélési reflexével, mégis derűjével, mégis kitartásával, mégis tudatosságával, maga alakította helyfoglalásával és életvitelével belelépett. Ezek a legrégebbi emlékek. Vonatút a fogság felé, elosztó-gyűjtőtábor valahol Moldvában, további vonatút, tábor, majd az Ural: nyilvántartási szám i/92551, Magnyitogorszk hadifogolytábor, Cseljabinszki régió, Oroszországi SZSZSZK / L-257.

Pár konkrétum, amit később nekem már kelletlenül idézett fel, amikor fiatal felnőtt fejjel kérdeztem, rögzítés reményében. Fogolytársak, akik dohányra cserélték ételadagjukat, éhezők, akik gépolajas kukoricadarát ettek – és behaltak. Majd rettentő hidegek, (esetenként opcionális, de csak annál rosszabb) kényszermunka, éhezés, káposztaleves, vérhas, további halottak. A mítoszok, melyeket már jórészt nagyanyám mondott el: ahogy titokban kúsztak az örök tűzhelyéhez, szemet lopni a vérhas gyógyítására. Tébécés megbetegedése, egy – szintén fogoly? – orvos (vagy az NKVD?), aki mindössze egy év fogság után hazaküldte. Hónapig tartó hazaút menlevéllel, akadozó vonatokon, megérkezés apja, anyja, bátyja nélküli otthonába, szélsőséges szegénysége és súlyos betegsége. Újabb orvos, aki az éppen megjelent antibiotikummal, légmellel kigyógyította. Diáksága és hamarosan nagyanyámmal való kapcsolata. (Klárika, maga itt tudná hagyni Erdélyt?) Életre szóló fizikai fegyelme, a hidegvizes mosdás, a reggeli-esti torna, déli séta, koplalások, diéták, rövid, de szent déli alvás, minden hétvégén tizenöt-húsz kilométer gyaloglás (elmegyek járn) és persze a rendszeres munka – hajnaltól délig és kora délutántól estig.

Az írógép csattogása mindennap, éveken, évtizedeken keresztül (Seidel és Neumann Erika M, 1936-os modell. Nem tudom, hova lett). A sátorlap, a bakancs, zsír a bakancsra, a mogyoróbot, a narancssárga csehszlovák sátor és az alumíniumdoboz-készlet – a túrázó járuléka –, a valaha divatos, nyugatias ruhák, kalapok, autók – a Töfi, a Skoda, a Piroska – az úriemberéi. A régi állóóra, a festmények, kucsma, özönvíz előtti lámpás rádió, lemezjátszó és lemezek, *Sylvia* (a *Csárdáskirálynő* címe románul, de magyar szöveggel), kristálypoharak és karácsony a polgári oldalon, de lábszíz, páca, pánkó, hajdúkása, sóbafótt, tordai sós és tordai szőlő (ma is megvan!), tordai pecsenye a népi oldalon. A könyvek, a plakettek, a milliónyi apró műtárgy, a cigarettatartó bádogszelence, melyet ezüstnek meséltek, a papír-

vágó kés, melyet tisztának, az örökké élettel teli Mikó-kert (az „erdő”) az ablak alatt, garázsok, fák, virágok és varjak a hideg, huzatos, sohasem záródó ablakkeret mögött. Az ötvenes, hatvanas évek visszamaradt, kissé már megkopott tárgyai, dizájnja, esztétikája.

A Lakás! A Lakás! Talán azért kellett elvesznie, hogy emlékeimben megmaradhasson? Gyermekkorom elvarázsolt kastélya, melyet felszámoltak. A kicsiny tér, mely nagynak tűnt akkor, majd egyszerre zsugorodott és fejlődött, ahogy nőttem. Titkok helye, végtelen zezugok, kicsinyen belül még kicsinyebbek. Nagyanyám szobája óriásinak tűnt, felnőttkoromban már egészen kicsinek, de nagyapámé már akkor szűk volt, talpalatnyi hely, szűk sáv az ágy, íróasztal, fotelek, dohányzóasztal (használaton kívül) és a könyvespolcok között, az ágy fejénél a szürke tárcsás telefon (Kolozsvár, 16573). A történelmi kötetek, francia forradalom, felvilágosodás, Napóleon, Kőrösi-mappák, végeérhetetlen Téka-sorozat, a Brehm, színes képekkel. A könyvek, a könyvek kérge a rengeteg könyvespolcon, rajtuk helyenként képek részleteivel, könyvsorok és könyvrakások, a fotelek és az eltorlaszolt balkonkijárat előtt is könyvek, később könyvek az előszobában, a mennyezet alatt, körben a falakon, könyvek.

Amikor náluk laktam, néha korábban is, majd folyamatosan ötödikes koromtól – miért is? a családi gondok vagy a központi iskolába íratás céljából? –, második otthonomra találtam. Megvoltak még a korábbi, örömteli, működő családi élet nyomai: egymás becenéven szólítása – Maci, Cádi, Mókus és Cicus –, a lányok gyerekkori könyvei, játéka, néhány fénykép, a fiatal házások egykori tárgyai, a fény, a hangulat. Játék öt-hat-hét évesen, szeretet, nevetés, öröm. Fiatalos öregség az első unokával, legényes, közvetlen. Majd merevebb, súlyosabb korszak, folyamatos feszültség közte és apám között. Saját, valószínűleg máshonnan jövő feszültsége, amelyben látható módon nyomasztotta az új helyzetet, ugyanis én, az újabb gyerek a háztartásban. A fegyelemre szoktatás elvetélt kísérletei. A reggeli hideg víz (meg kell edződnie, fiam!). A feleség türelmes engedelmissége a férfiúi autoritással szemben.

A freudi szuperegót a mai napig az ő arcával képzelem el.

A reggeli kávék hatalmas gázkályhán főzve, összel-télen villanyradiátor, a bádogfazékban vízmelegítés, kamillatea. Kicsiny, meztelen polgári kultúra egy nagyon sötét, hideg, polgáriatlan korban, meghúzódva egy földszinti lakásban, és hétvégente a természetben – a névtelen menedékben. De kinyilvánítva is, sőt nagy-nagy tiszteletet parancsolóan és ugyanakkor személyes varázssal: az ízlést, úriemberséget és annak hatását nem lehet hatalmi szóval megváltoztatni.

Ennek meghosszabbításaképpen a befolyása, a kapcsolatai: amikor iskolába írtak, és a közbenjárására már az első félóra sorakozó után rögtön egy másikba, közelebb esőbe. Amikor szüleim Nagybányára kerültek, de rövidesen áthelyezték őket Kolozsvárra. Amikor apám külföldön keresett pénzt visszatarították, és ügyvéd kellett. Amikor anyám megbetegedett, és bejárás kellett a kórházakba.

De nemcsak kapcsolatok, hanem közvetlen részvétel és gondviselés is: amikor igazi bőr focilabdát vett születésnapomra, és elemista osztálytársaimmal együtt elvitt focizni egy igazi focipályára, sőt egyszer egy – igen lankadt – igazi meccsre. Amikor beíratott dzsúdózni, ki nem hagyva az edzővel való férfias eszmecserét. Amikor felnőttként megosztott velem pár férfititkot, örömtelit és szomorút egyaránt. Az igazi gazdagság érzete, hogy van valaki, aki a háttérből gondol rád, és minőségileg mást, jobbat lát bele az életedbe. Sőt ennek jelét is adja. Ahogyan engem is mintegy örökbe fogadott. Ahogyan felnőttkori döntéseimet, bár elveivel ellenkeztek, elfogadta. Ahogyan anyámat védte.

Máig is tartó ismertsége, a szakmában, az olvasóközönség körében, a leköszönő egyetemi személyzet között, annak akár Bukarestig elérő visszhangja: magának köze van Csetri Elekhez? Netán a fia? Ó, a Csetri Elek unokája! Domnul Csetri! Sőt

doamna Csetri! A fiam pedig, Lőrinc Elek: a dédunokája! Vicces félreértés folytán ráadásul egy ízben: talán Kőrösi rokona?

Nomen est omen. De: milyen is ez? Legtöbbször őszintén kedves, kellemes megtiszteltetésérzés, hiszen nyilván nem akárkiről és általában nem akárkitől jön a felismerés, a mögötte sejlő jelentés. Néha pedig a ki nem érdemelt, zavarba hozó tisztelet és a meg nem ugorható magas lécz. Talán a közbeeső generáció számára még kevésbé volt megugorható – bár a tiszta tízes lányok kitétek magukért. Igyekeztek folytatni a Csetri-örökséget, határozottságot, világos ítéletet, kritikus szókimondást. Annyira, hogy Bori még Eleknek is vissza-visszaszólt, igaz, csak mélyen bizalmas viszonyukon belül. Klári ellenben befele fordította ezt a szókimondást, csak magában élt fenntartással, ítélettel, találó megfogalmazással.

A Csetri-szívósság: legyűrhetetlen. A Csetri-szemek – szürkék, az egyik legritkább színárnyalat. A Csetri-fogak – nagyok, sárgák, erősek. Sok-sok mesebeli Csetri-vonás.

Halála előtt pár évvel – a végsőig tökéletesen önmaga maradt, akár Mózes („nem homályosodott meg a szeme, és nem fogyott el az ereje” – 5Móz 34,7), legfönnebb picit lelassult az utolsó egy-két évben, családi tragédiák és néhány túlélte infarktus súlya alatt – megosztotta velem akkori, alkonyati, fő életdilemmáját. Ötvenhatban őt utasították, hogy szóljon a tanuló ifjúságnak: nehogy mozgolódni merjenek.

Szólt.

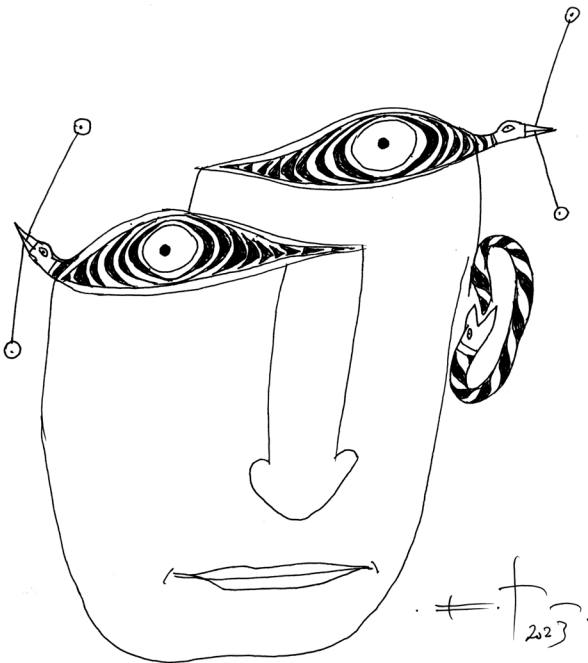
Szemembe nézve most kimondta: nem tudja, jól tette-e.

De még ugyanabban a nézésben meg is válaszolta: nem lett volna esély semmire. Józan, felelős döntés volt. Megbékélt.

Nagyon megtisztelt, hogy nekem mondta el.

Mínusz tizenöt fokos hidegben ment el utoljára kirándulni, a legszebb halálba. Temetésén egyszerre sütött a Nap, és hullott a hó.

Telegdi-Csetri Áron

MIHÁLY MELINDA

AZ ERDÉLYI NEMZETI TÖRTÉNETI MÚZEUM KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI KÖTÁRA

Gyűjteménytörténet

■ Az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum középkori és kora újkori kőtára az intézmény elődje, az Erdélyi Múzeum-Egylet Érem- és Régiségtárának szerves részeként alakult ki, majd fejlődött a Kárpát-medence egyik leggazdagabb, mára megközelítőleg 600 faragványt számláló középkori kőfaragvány-gyűjteményévé. Az Erdélyi Múzeum-Egylet 1859-ben alakult az Erdélyi Nemzeti Múzeummal együtt, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum mintájára szerveztek meg. Az új kolozsvári intézmény hat alapgyűjteményből, a Könyvtárból, a Levéltárból, az Érem- és Régiségtárból, a Képtárból, a Néprajzi Gyűjteményből, az Ásványtárból és a Növénytárból tevődött össze.

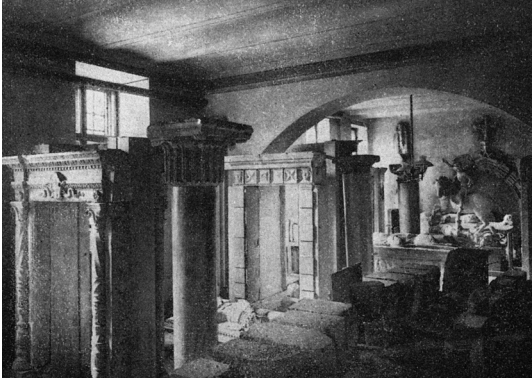
Bár kezdetben nehézkesen indult a középkori és kora újkori faragványok gyűjtése, a város modernizálásának és terjeszkedésének következtében az 1840-es évektől elkezdődött a középkori városfalak és tornyok, majd a század végétől régi lakóházak bontása, melynek következtében egy szisztematikus gyűjtőmunka vette kezdetét. Ebben a folyamatban kiemelt szerep jutott Pósta Bélának, az Érem- és Régiségtár igazgatójának, Kelemen Lajos művészettörténésznek,¹ valamint Pákei Lajos építésznek is, aki különös figyelmet fordított Kolozsvár 16–17. századi reneszánsz műemlékeire.² Ez a mozgalom a Wolphard–Kakas-ház 1894-es, részleges lebontását követően beszerzett faragványok összegyűjtésével kezdődött, melynek eredményeként egy minőségében és mennyiségében is lenyűgöző gyűjtemény jött létre.³

Pósta Béla volt az első az Érem- és Régiségtár igazgatói közül, aki felmérte a középkori és kora újkori építészeti emlékek jelentőségét is. A kőtár Pósta Béla igazgatósága idején kezdett egyértelműen elkülönülni az Érem- és Régiségtár többi gyűjteményétől. Pósta Béla az egyetem új, 1902 felépített központi épületének alagsorában elsőként rendezte be a múzeum első restaurátor-műhelyét és első kiállításait, melyeket négyteremnyi, különálló egységbe szerveztek, eképpen a római és a középkori kőtár a félföldszinten kapott helyet. A kiállítások megnyitására 1903. május 29-én, a tanévzáró napján került sor. Szintén Pósta Bélának köszönhető az első kiállításvezető megjelentetése, valamint szakképzett személyzet alkalmazása is.⁴

A közép- és kora újkori kőtár faragványai az alagsor kevésbé megvilágított, észak felőli, félföldszinti helyiségében kaptak helyet. Helyszűke miatt több faragványt az udvaron voltak kénytelenek felállítani.⁵

Pósta kiállítási koncepciója a párizsi Musée Trocadéro rendszerét követte, melyekben az alapkiállítást eredeti nagyságú gipszmásolatokkal egészítették ki.⁶ Ugyanez a tendencia jellemezte ekkor a főváros valamennyi jelentősebb múzeumát is. Pósta Béla a középkori kőtárban Erdély közép- és kora újkori építészeti és szobrászati emlékeinek minél teljesebb bemutatására törekedett, így az egységes kép kialakítása érdekében a felállított köemlékeket a hiányzó alkotások gipszmásolataival próbálta meg kiegészíteni.⁷ A nemzeti múzeumhoz hasonlóan Pósta a múzeum állandó gipszöntőjének alkalmazásáról is gondoskodott.⁸

A kőfaragványok elhelyezésében Pósta szintén a nemzeti múzeumot követte. A középkori kőtár egyes faragványait eredeti funkciójuk, elhelyezésük rekonstru-

Az ókori, a középkori és a kora újkori kőtár a Ferenc József Tudományegyetem alagsorában 1907-ben (Pósta Béla: *Kőemlékek felállítása az Erd. Nemz. Muz. Érem- és Régiségtárában*, Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest. 1907. 3–4. sz. 144.)

álásával állította fel.⁹ A korszerű kiállítástechnikai módszerekkel létrehozott kiállításokat ma talán csak tanulmányi raktáraknak tekinthetnénk, viszont a korszakban ez is modernnek számított, akkor, amikor Magyarországon hasonlókkal csak a Szépművészeti Múzeum rendelkezett még.¹⁰

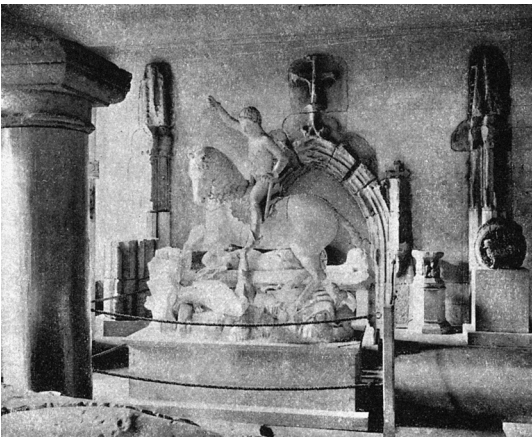
A kiállítások megnyitása után néhány évvel a gyűjtemények gyors növekedése miatt a helyiségek túlszűfolttá váltak, így 1909-ben a középkori és kora újkori kőtárnak be kellett zárnia kapuit a látogatók előtt.¹¹

A múzeum új épületének megépítését sürgető számtalan elutasított kérés után Pósta feladta álmát, hogy az összes gyűjteményt egy épületben mutassa be, és 1912–1913 között a Bástya utca¹² 2. szám alatti bérházat, valamint a Ferenc József út¹³ egyik épületének második emeletét sikerült kibérelnie. Az egyetem főépületében berendezett régi kiállítások megtartásával megkezdődött a gyűjtemények raktározásának és részleges kiállításának megszervezése az új épületekben.¹⁴

A Bástya utca 2. szám alatti épületben az új kiállítások a Pósta által képzett régészek, Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton, valamint a tanulmányait éppen befejező fiatal Létay Balázs részvételével rendezték. A négy régész munkáját Pósta további diákjai, Ferenczi Sándor és Herepei János segítették. A középkori és kora újkori kőtárat Kolozsvári Szeszák Ferenc szobrászművész alakította ki.¹⁵

Az egész csapat két évet dolgozott az új kiállításokon a Bástya utcai épületben, ahol a középkori és kora újkori kőtár 1913-ban nyílt meg.¹⁶

Az új kiállítások berendezése végett pár olyan változtatást hajtottak végre az épületen, mely szükséges volt az optimális kiállítóterek kialakítása végett: az ud-

Az ókori, a középkori és a kora újkori kőtár a Ferenc József Tudományegyetem alagsorában 1907-ben (Pósta Béla: *Kőemlékek felállítása az Erd. Nemz. Muz. Érem- és Régiségtárában*, Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest. 1907. 3–4. sz. 144.)

varra és a lépcsőházba vezető kapualjat az udvar felől ajtóval zárták le, így a zárt térré alakított kapualjat szintén kiállítótérként használhatták. A kapualj falai mentén római kori epigráfiai emlékeket sorakoztattak fel. A gangtól jobbra nyíló első teremben a vajdahunyadi Árpád-kori sírleletet, majd a többi teremben azokat az 15–18. századi építészeti faragványokat és síremlékeket állították ki, amelyeket helyszűke miatt nem lehetett az egyetemi kiállítóterben bemutatni. A földszint három termében állították fel a faragványokat, mert több posztamensre nem volt pénzkeret.¹⁷

Pósta távlati terve a két középkori és kora újkori kőtár új múzeumi épületben való egyesítése volt, ami csak részben valósult meg halála után, az 1930-as években, amikor a két lapidáriumot egyesítették, de a Bástya utcai épületben, amelyet ő csak ideiglenes székhelynek tekintett, és amely a mai napig a múzeum székhelye maradt.

Pósta nemcsak a műtárgyak begyűjtéséről, hanem azok állagmegóvásáról és restaurálásáról is gondoskodott. 1913-ban a Bástya utcai épületben kőrestauráló műhelyt alakított ki (*kőemlék-konzerváló és szobrászati laboratórium*), ahol Kolozsvári Szeszák Ferenc májustól szeptemberig díjtalanul állt a múzeum rendelkezésére.¹⁸

Az első világháború félbeszakította az új kiállítások létrehozásának munkálatait. 1916-ban, Románia hadüzenetét követően az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek nagy részét Budapestre menekítették. Bár nincsenek arra vonatkozó információink, hogy milyen típusú darabokat evakuáltak, feltételezzük, hogy ezek a biztonsági intézkedések nem érintették a múzeum kőtárait.¹⁹

A középkori és kora újkori kőtár a Bástya utcai székhelyén, 1937-ben (Mihail Macrea: *Institutul de Studii Clasice. O scurtă prezentare a activității și a colecțiilor sale*. *Gazeta Ilustrată*. 1937. VI. évf. 9–10. sz. 118.)

A háború befejezése után a frontról visszatért alkalmazottak folytatták a kiállítások újjászervezését és újjáépítését. A hatalmváltás új korszakot hozott az egyesület életében. 1919 januárjában az igazgatótanács felszólította Pósta Bélát, hogy a magyar állami vagyon román állam általi átvétele esetén köteles lesz az egyesület gyűjteményeit megvédeni a román állammal szemben, ezért tekintettel arra, hogy azok nem állami, hanem egyesületi tulajdonban vannak, kisajátításuk törvénytelen.²⁰

Ebben a zaklatott időszakban, 1919. április 16-án Pósta elhunyt, így egykori tanítványát, Buday Árpádot bízták meg ideiglenesen a két nagy intézmény irányításával, az ő feladata volt az Érem- és Régiségtár átadása a román hatóságoknak.²¹

A hatalmváltást követően az Érem- és Régiségtár irányítását Pósta egyik kedvelt tanítványa, Roska Márton régész, míg a tárak felügyeletét az újonnan létrehozott Román Régészeti és Numizmatikai Intézet (Institutului de Arheologie și Numismatică) látta el. 1929-ben az intézmény helyét a Klasszikatodományi Intézet (Institutul de Studii Clasice) vette át, míg maga a múzeum a Régiségek Múzeuma (Muzeul de Antichități) néven működött tovább. 1929–1932 között megépült a Bástya utcai múzeum új, északi szárnya, ezt követően szállították át a két kőtár anyagát az egyetem alagsorából a Bástya utcába. Ekkor állították fel a római kőtár emlékeit az új szárny a földszinti csarnokterébe, a középkori és a kora újkori kőtár

rat pedig a régi épületszárny földszinti helyiségeibe, ahol tíz teremben, a kapualjban és az udvaron helyezték el őket, Ferenczi Sándor és Duka Péter közreműködésével. A kevésbé látványos és töredékes faragványok a pincében lévő raktárakba kerültek. Ferenczi és Duka kiállítása a Pósta Béla három évtizeddel korábbi elképzeléseit és Pákei Lajos rekonstrukciós rajzait követte, céljuk a kronologikus, vagy tematikus rendezéstől eltekintve szintén az átfogó kép kialakítása, valamint az egykori belső terek hangulatának visszaadása volt.²²

1936-ban a román állam a Pákei-villát megvásárolta és helyreállíttatta az egyetem pszichológiai intézete számára. Az ebbe az épületbe még Pákei építész által összegyűjtött, mozdítható reneszánsz faragványokat, az egykori Hensler-ház és a Henczel-ház kapuzatait ekkor szállították át a múzeumba.

Észak-Erdély visszacsatolása után a kolozsvári múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum fiókmúzeumává, a munkatársai annak alkalmazottaivá váltak. Az új rendszerben új kolléga, a Budapestről Kolozsvárra költözött Entz Géza vállalta fel a kőtár rendezését és további gyarapítását.

1944 októberétől a régiségtárat újra a Román Egyetem Klasszikatudományok Intézete kezelte. A következő évtől ismét elkezdődhetett a kőtár rendezése Entz Géza irányításával. A kőtár általa megtervezett, új kiállításában az áttekinthetőséget,

A középkori és kora újkori kőtár 1941-ben (Zempléni Múzeum, Szerencs, Képeslapok, leltári szám: 0152596)

a kronológiát, a közös provenienciájú darabok egységes csoportosítását, valamint a szakmai szempontok alapján végzett válogatást, a kiállításra kevésbé alkalmas anyagok raktári elhelyezését tartotta szem előtt. Ekkor a faragványok kronológiáját követve az első négy teremben középkori, a többi hat teremben reneszánsz emlékeket állítottak ki, az empire és barokk emlékeket az utolsó három teremben helyezték el. A kisebb faragványokat a falazatba illesztették. Entz Géza csoportosította elsőként az azonos provenienciájú emlékeket, így a kolozsvári egykori domonkos kolostor, a Wolphard–Kakas-ház, a Bácsi–Münich-ház, a Bogner–Gellyén-ház és a Henczel-ház faragványait. A kiállított faragványokat magyarázó fényképekkel egészítették ki.²³

1949-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületet föloszlatták, a múzeum igazgatását a Kolozsvári Akadémiai Fiók felügyelete alá rendelték, tárait és kiállításait zárolták. Gyűjteményeit, főként az ókori anyagot és a római kőtárat kizárólag csak az egyetem használta oktatás céljára.²⁴

Entz Géza még az utolsó pillanatban, 1949–1950 között fölmérte a kőtár valamennyi emlékét, de a gyűjtemény katalógusának publikálására már nem kerülhetett sor.²⁵ Munkaszereződését 1950-ben nem hosszabbították meg, így végleg visszatért Budapestre.²⁶

1963. január 1-jén megalakult a Művelődési és Művészeti Minisztérium alá rendelt Kolozsvári Történeti Múzeum, melynek igazgatója Constantin Daicoviciu régész lett. Az intézmény létrejötte után a római és középkori kőtár azonnal megnyitotta kapuit.

1970. március 20-án jött létre a bukaresti Nemzeti Történeti Múzeum, melynek gyűjteményeit az ország múzeumainak, könyvtárainak és levéltárainak anyagából szándékoztak kialakítani,²⁷ ennek eredményeként 1974. május 21-én a Kolozsvári Történeti Múzeum is 608 múzeumi műtárgyat volt kénytelen átadni. A középkori és kora újkori kőtárból 18 faragványt, az erdélyi román kori, gótikus és reneszánsz építészet reprezentatív emlékeit adták át az új múzeumnak.²⁸

Az 1989. évi decemberi események után a múzeum kiállításait bezárták, és mindössze 1993–1994-ben nyitották meg újra minimális változtatásokkal. A középkori és kora újkori kőtár változatlanul nyitva maradt, viszont 1994-ben a múzeum igazgatósága jóváhagyta a Asklepyos Alapítvány kérését, melynek értelmében a segítségével foglalkozó alapítvány beköltözhetett a kiállítás első két helyiségébe. Ugyanezen év második felében, a múzeum Toplița utcai restaurátorlaboratóriumának felszámolását követően ideiglenes megoldásként a múzeum farestaurátori műhelye a kőtár utolsó öt helyiségében rendezkedett be, ami hosszú évekre lehetetlenné tette a gyűjtemény megnyitását.

Az utóbbi években a kőtár újból átrendezésen esett át. A 2016 és 2023 között zajlott munkálatok célja a harminc éve zárva tartott kőanyag tisztítása, restaurálása mellett a faragványok egyértelműen körülhatárolható kronologikus és tematikus csoportok szerinti bemutatását és hozzájuk kapcsolódó magyarázó pannók elhelyezését célozta meg. Az új kiállítási koncepció számos olyan elemet megtartott a régi, Entz-féle elrendezésből, mely meghatározta a korábbi kiállítás hangulatát, és mely beépíthető volt az új koncepcióba. Ennek értelmében az új kiállításban a kapualj továbbra is a kiállítótér része maradt, valamint eredeti helyén maradt az összes falazással rekonstruált faragvány, mely stabil pontként meghatározta a jelenlegi kiállítás rendszerét is. Az új kiállítás továbbá megőrizte az egymásba nyíló, enfilade jellegű teremsor átjáróiban felállított kapuzatok bemutatási módját, mely már évtizedekkel korábban is meghatározta a kőtár képét, így a teremsor az egymást követő kapuzatok sorát is jelenti. Az enfilade végében, újításként, a középtengelyben kiemelt műtárgy vonzza a látogató tekintetét a gótikus és reneszánsz kapuzatokon keresztül a világi barokk szobrászat egyik erdélyi remekműve, a bonchidai kastély szoborsorozatának egyik alakja felé.

A kiállítás ismertetése

■ A középkori és kora újkori kőtár kiállításának ismertetését három nagyobb tematikus csoport, az épületdíszítő faragványok, a síremlékek és a gipszmásolatok köré szerveztük, ezen belül tárgyaltuk kronologikus sorrendben a kőtár jelentősebb faragványait, illetve egy-egy jelentősebb emlékhöz kapcsolódó faragványcsoportjait.

Síremlékek

■ A kőtárban felállított, főként az egykori Kolozs, Maros-Torda vármegyék területről származó síremlékek Erdély gazdag síremlékszobrászatát mutatják be, a gótikától az empire stílusig, az egyszerű sírfeliratoktól, sírkőlapoktól a nemesség köreiből elterjedt szarkofágokig.

A kőtár egyik legkorábbi sírkőlapja Apafi Mihály emlékét őrzi. Az 1470-es évek elejére keltezhető emlék a marosvásárhelyi egykori ferences templomból származik és Kelemen Lajos révén került a Múzeum-Egylet Régiséggyűjtőjébe. A töredékes, mély faragású sírkőlapot gótikus minuszkulás feliratos keret szegélyezi, belső mezéjében az Apafi család sugarak között kardot ábrázoló címere látható, melyet plasztikus cafrangok öveznek.²⁹

A Farkas utcai református templom 20. század eleji helyreállítása során tizenkét sírkőlap került a múzeum kőtárába.³⁰ A templom legkorábbi, gótikus síremléke Mikola Ferenc és János sírkőlapja.³¹ A gótikus minuszkulás köriratos kerettel

szegélyezett, álló téglalap alakú sírkőlap belső mezejének középrészét az elhunytak címere tölti ki, melyet erősen stilizált növényi motívumok vesznek körül. Bár felépítésében és megmunkálásában a lapos faragású sírkőlap a gótikus síremlékek jellegzetes példája, érdekessége a korai reneszánsz stílusjegyek megjelenésében rejlik. A köriratos keret sarkait egy-egy bazsarózsára emlékeztető, reneszánsz rozetta tölti ki, keretének részsűjét szintén jellegzetesen reneszánsz motívum, az asztragal sor emeli ki. A Mikola-sírkőlap korai, 1471-es keltezése arra utal, hogy korábbi lehet a templomnál, és más helyről, valószínűleg az óvári templomból hozhatták át. Mivel Mikola Ferenchez köthető az óvári domonkos templom helyreállítása és a kolostor megépíttetése, melyre 1442-ben, királyi kiváltságlevélben kapott engedélyt, valószínű, hogy szintén itt kaphatott nyughelyet.

A Farkas utcai templomból származó többi síremlék többnyire a helyi reneszánsz kőfaragó műhely funerális munkáinak egy-egy jellegzetes példája. A sírkőlapok nagy része álló téglalap alakú, keretükben vagy belső, mélyített mezejükben az elhunyt címere, a mesterségére utaló jelvény, vagy egy-egy szimbolikus ábrázolás, valamint a mező többi kétharmadában, az elhunyt emlékező felirat található. Kivételt képez Berkenyesi István 1595-ös, fektetett téglalap alakú síremléke,³² melynek belső mezejében volutákkal díszes reneszánsz címerpajzsba faragott,

A középkori és kora újkori kőtár 1968-ban
(Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum, Fotótár)

szívből kinövő tulipántő elhelyezése arra utal, hogy gyermek számára készült, valamint arról tanúskodik, hogy ezt a síremléket eredetileg álló helyzetben kívánták felállítani. A sírkőlap belső mezejébe vésett sírfelirat viszont csak fekvő helyzetben olvasható. A mesterjeggyel is ellátott síremlék vagy termódosulás, vagy a kőfaragó tapasztalatlanságának példája lehet. A gyűjtemény egyik legismertebb sírkőlapja a kolozsvári kőfaragó műhelyek talán legjelentősebb tagjának, az 1579-ben elhunyt szécsi Seres János kőfaragónak állít emléket.³³ A töredékesen fennmaradt sírkőlap durván visszafaragott kerete téglalap alakú, mélyített mezőt övez, melynek alsó felében szépen komponált, szabályos kapitális betűs felirat olvasható. Felső felében mélyített, négyzet alakú mezőben Seres János szív formájú pajzsos és egy reneszánsz címerpajzsos keretezett monogramja látható. A címerpajzsot indák és kis méretű tulipánok veszik közre. A lapos faragású, elegáns kivitelezésű sírkőlapot a mester fiai faragták.³⁴

Gerendi Erzsébet emlékét egyszerű, négyzetes kőlap őrzi, melyen az elhunyt babérmagyalal övezett címere és a füles táblára vésett sírfelirat látható. A síremléket gazdag levéldísz ékesíti: a gyűrűkkel átkötött babérmagyalal által körülhatárolt mező felületét, a csúcsos címerpajzs és a füles tábla hátterét csaknem teljes egészében akantuszlevelek borítják. Szintén akantuszlevelek burkolják a címerpajzs talpát és a füles tábla peremét is. A sírtábla sarkait egy-egy saroklevél tölti ki. Az erzsébetvárosi Apafi-kastélyból származó sírkőlapot magyar nyelvű felirata szerint az elhunyt özvegye, Apafi Gergely állíttatta 1567-ben.³⁵

A fehéregyházi református templomból származik Haller Gábor és felesége, Bocskai Ilona 1608-as szarkofágja,³⁶ mely eredetileg a templom közepén, a szószek előtt, a hajó hossz tengelyében állt, feliratos oldalával a szentély felé. A szarkofág fedőlapjának közepén Haller Gábor babérkoszorúba foglalt címere, a szélein egy-egy füles keretbe vésett felirat található. Az egyik felirat az elhunyt dicsérő jelzőkkel kísért nevét, a második a szarkofágot készíttető fiainak nevét tartalmazza. A síremlék hosszanti oldallapjait kehelyből kinövő, vaskos növényi indák borítják, a rövidebb oldalakon az elhunyt feleségének növényi indák közé foglalt címere és sírfelirata látható.

Az erdélyi késő reneszánsz síremlékszobrászat egyik legérdekesebb típusa Sükösd György 1632-ben készült szarkofágja, mely eredetileg az egykori nagyteremi református templom szentélyének északi falánál, az elhunyt epifátiama alatt állt.³⁷ A síremlék egy szarkofágból és egy háromszög alakú timpanonnal lezárt sírfelirattól tevődik össze. A szarkofág fedőlapján az elhunyt páncélba öltöztetett, fekvő alakja, kardja, buzogánya, lábainál pedig két kis méretű, fekvő oroslán csonkjai láthatók. Az elhunyt testének pihenést sejtető pozícióban való ábrázolása a csendes elszenderedést sejteti. Sükösd György testének anatómiailag helytelen arányai, végtagjainak irreális helyzete viszont enyhén groteszk képet eredmé-

A középkori és kora újkori kőtár 1970–1982 között
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Fotótár, Szabó
Dénes Erdélye, leltári szám: FUA 2086)

nyezett: a holttest egy kinyújtott és egy térdben hajlított lábbal fekszik, jobb karja párnára hajtott fejét támasztja, bal karja behajlított jobb térdén nyugszik. Bár felsőteste és csípője szemből látható, lábait, lábfejeit a kőfaragó már oldalról, profilból ábrázolta. A fedőlapon, Sükösd György alakja mögött Diószegi Péter, a síremléket készítő kolozsvári kőfaragómester vésett szignója olvasható. A szarkofág előlapján a három keresztény erény, a hit, remény és szeretet és egy negyedik erény, az igazságosság laposdomborműves alakja látható. Az erényeket ülő helyzetben ábrázolt női alakok testesítik meg, mindenikük jellegzetes attribútummal jelenik meg, Fides kelyhet és keresztet, Spes horgonyt, Caritas két gyermeket, Iustitia mérleget és kardot tart kezében. A sematikus ábrázolású alakok mellett a rájuk jellemző pár soros, vésett felirat olvasható. A síremlék oldallapjain az idő múlására és az elmúlásra utaló ábrázolások kaptak helyet, baloldalt egy fiatal és egy idős, szakállas angyal Sükösd György babérkoszorúval övezett címerét veszi közre, jobboldalt a halál alakja jelenik meg, kaszás, nyílhegyeket tartó csontvázként. Ez utóbbi jelenetet homokóra és a csontváz körül szétszórta, lábszárcsontra helyezett koponyák egészítik ki. Az alakokat feliratos mondatszalag és a kőlap szinte teljes felületét kitöltő, az elmúlásra utaló felirat keretezi. Sükösd György füles keretbe, reneszánsz nagybetűkkel vésett sírfeliratát lándzsát tartó, páncélos katonák veszik közre. A kompozíciót háromszögű timpanonnal keretezett Sükösd-címer koronázza, melyet az elhalálozás évének évszáma és az elhunyt nevének monogramja zárnak közre. A síremléken több helyen festés nyomai észlelhetők. A szarkofágot fedőlapjának szélén, élszedett

keretben olvasható felirata alapján Borsvai Erzsébet állíttatta az 1631. március 24-én, negyvenhét évesen elhunyt Sükösd György emlékére.

A kolozsmonostori ortodox temetőben épített templom jelenlegi hajójának alapozásából az 1970-es években került elő egy egyszerű, hasáb alakú síremlék, melynek előlapján cirill karakterekkel vésett, 1754-ben keltezett felirat, a hátoldalon egy latin kereszt és egy IHS-monogram látható.³⁸

A kőtár egyik ritka emléke az a 16–17. századi török síremlék, mely a kolozsvári Hosszú utcában került elő. Az enyhén keskenyedő henger alakú síremlék homlokoldalán karéjokkal lezárt mezőben domborított felirat olvasható.³⁹

A kolozsvári egykori minorita kolostortemplom mecénásainak síremlékei közül kettő található a kőtárban. A minorita templom építésében jelentős szerepet vállaló Ignatius de Rosin tábornok barokk sírkölapjának lapos faragású, elegáns kivitelezésű domborműve a tábornok életében betöltött funkciójára és rangjára utal: a ovális pajzsra faragott címert tornasíjak, egy ötágú, nyitott korona és az elhunytja jellemző trófeumok egészítik ki. A kronosztichonos felirata szerint a síremlék 1774-ben készült.⁴⁰

A 25 éves korában elhunyt ifjabb Simai Domokos, Békés megye ügyészének és több vármegye bírójának síremléke szintén az egykori minorita templomból származik. Az 1835-ben készült emlék a szárnyas géniusszal díszített klasszicista síremlékek egyik késői példája. Eredetileg két regiszterből, a hasáb alakú sírkölapból és a géniuszos figuratív ábrázolásból tevődött össze. A kőtárba csak a géniusz alakja került be, a sírkölap elkallódott. A klasszikus szépségű, göndör fürtű, álmodozó ifjú bal térdére támaszkodik, jobb karját az elmúlásra utaló urnán nyugtatja. Jobb kezében babérborszorút, a beteljesedett élet szimbólumát, jobbáiban pedig pislákoló fákllyát, az elmúlás jelképét tartja.⁴¹

Épületdíszítő faragványok

Román kori emlékek

■ A kőtár román kori faragványainak nagy részét az egykori Kolozs, Szolnok-Doboka és Maros-Torda vármegyék városi és falusi plébániatemplomaiból származó emlékek teszik ki.

A kőtár és egyben Erdély legkorábbi középkori faragványai közé tartozik a kolozsmonostori bencés monostor ikeroszlop-lábazata és bimbós fejezete, melyek a monostor első templomának építését a 13. század elejére keltezik. A két faragványt a mai templomtól északra húzódó rotonda alapozásában tárták fel a régészeti kutatások során, utólagos elhelyezésben.⁴²

A 20. század elején lebontott marosszentkirályi református templom faragványai az épület hajójának és szentélyének bontását követően kerültek a múzeum állományába. Az egykori építmény hatágú rózsablaka, félköríves résablaka és hengertagos kapukeretének töredékei a 13. századi falusi romanikus építészet jellegzetes emlékei.⁴³

Az egykori dobokai plébániatemplom egyetlen megmaradt szobrászati eleme egy hajfonatos férfialakot ábrázoló dombormű, mely a 13. századra keltezi a királyi vár és a dobokai ispánság székhelye közelében épült templomot. A faragványt az 1960-as évek régészeti ásatásai során fedezték fel.⁴⁴

A Szentpáli család egykori magyarszentpáli kegyúri templomának diadalív-oszlopfője apotropaiikus, alakos ábrázolásával tűnik ki a kőtár román kori faragványai közül. A félgúla alakú oszlopfő felületét geometrikus, saktáblaszerű háttér, egy pálmafát körülvevő halak és egy félig fekvő helyzetben ábrázolt, meztelen női test aránytalan alakja borítja. Az enyhén sérült felületű, bal felső sarkában töredezett oszlopfő a 13. század első felében készült.⁴⁵

A szamosfalvi Szent Erzsébetnek szentelt római katolikus templomból származik Erdély egyik legkorábbi és díszítését tekintve egyik legérdekesebb keresztelőmedencéje. A vaskos, kehely alakú keresztelőmedence négyzetes, felső felén rézsűsen szűkülő talapzata szintén négyzetes törzset és egy kerek medencét, kuppát támaszt alá. A 13. század második felére keltezett keresztelőmedence törzsét csillagsor, a törzs és a kupa közti átmenetet fonatdísz, a kupa alsó felét ívsor díszíti.⁴⁶

Gótikus faragványok

■ Az erdélyi gótikus építészetet a kőtárban az egykori Kolozs, Alsó-Fehér és Maros-Torda vármegyék emlékei képviselik, melyek között nyíláskeretek, egy szenteltvíztartó, egy keresztelőmedence, valamint számos kisebb építészeti töredék, zárókövek és boltozati bordák találhatók.

A kőtár feliratos téglái között a gogánválljai református templom kora gótikus építési felirata Erdély legkorábbi építési feliratainak sorába illeszkedik. A téгла egyik oldalának teljes felületét beborító, majuszkulás felirat szerint az ottani egyházat a Szent Szűz tiszteletére építették. A felirat betűtípusa a téglát és ennek alapján a gogánválljai templomot is a 14. század elejére keltezi.⁴⁷

A kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom két boltzáróköve közül az egyiket Jézus szimbóluma, a kereszties zászlót tartó Isten báránya dombormű,⁴⁸ a második zárókö előlapját tükörben faragott 1498-as évszám felirata díszíti. A tükörfaragás minden valószínűség szerint egy sablont fordítva használó, írástudatlan kőfaragó-

A középkori és kora újkori kőtár 1970–1982 között
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Fotótár, Szabó
Dénes Erdélye, leltári szám: FUA 2088)

ra utal. A záróköveket valószínűleg a szentély boltozatának barokk stílusú átépítésekor, a 18. század közepén bontották ki és használták fel újra építőanyagként, majd Bágyuj Lajos 1956–1957-ben végzett restaurálási munkálatai során kerültek elő és jutottak a múzeumba. A Szent Mihály-plébániatemplomtól északra, a templom cintermének parkosítása közben került elő az a 15. századi nyolcszögű, gótikus pillér, melynek törzséhez három hálós és egy sima oszlopszékre metsződő féloszlop csatlakozik.⁴⁹

A kőtárban található a kolozsvári egykori domonkos kolostor, Erdély egyik legépebben megőrzött középkori kolostorának néhány 14–15. századi ajtó- és ablakkerete, boltozati bordája, gyámköve, melyeket az épület 20. század eleji, Möller István és Lux Kálmán által irányított restaurálási munkálatai során adtak át a múzeumnak.⁵⁰

A középkori kőtár gótikus faragványai között található a kolozsmonostori Kálvária templom egykori hajójának nyugati kapuzata. A rendkívül bonyolult szerkezetű, díszes kapu csúcsíves záródású, csúcsában átmetsződő körte- és hengertagos profillozással és kereszttrózsával. A kapunyílást magas, többszintes fiatornyok fogják közre. A levéldíszes és állatfejes gyámokra támaszkodó fiatornyokat a nyílás záradékához hasonlóan kereszttrózsák zárják le. A templom kapuzata 1901-ben ke-

rült a kőtár gyűjteményébe, miután az 1895–1896 között épült új hajó nyugati homlokzatán a régi, gótikus kapuzat hű másolatát helyezték el.⁵¹

Kolozsvár egykori erősítéséből számos olyan faragvány került a kőtárba, melyek eredetileg a várfalak, a kaputornyok vagy a kőhidak homlokfalát díszítették. A legkorábbi az egykori Híd utcai⁵² kaputorony elővédművének 1477-es, gótikus évszámmal vésett építési felirata.⁵³

Az egykori nagyteremi református templom csúcsíves záródású, déli kapukeretét hornyok által közrefogott körtetagos és felül egymást keresztező pálcatagos profilozás díszíti. A töredékesen megőrzött kapukeretet a 15. század végén készült.⁵⁴

A kőtár egyetlen szenteltvíztartójának származási helye ismeretlen. A gótikus faragvány szerkezete a kehelyformát követi, nyolcszögű talapzaton nyugszik, törzse és medencéje hengeres. Törzsét négy fülkébe faragott, mélydomborműves ábrázolás tölti ki, egy tárcsapajzsba komponált bika, két széttárt szárnyú angyal és valószínűleg a fiait saját vérével tápláló, fészekben álló pelikán. Az egyik angyal alatti mezőbe vésett, gótikus évszám a szenteltvíztartót 1492-re keltezi. A megváltást jelképező ábrázolásokat a talapzat felső felén a gonoszra utaló gyík domborműve ellensúlyozza.⁵⁵ A 20. század elején lebontott tordaszentlászlói református templomból származik egy 15. századi, nyolcszögű, díszítetlen keresztelőmedence felső fele.⁵⁶

Az alvinci egykori domonkos kolostor 1991–1997 között végzett régészeti ásatásai során három gótikus zárókő és számos boltozati borda került elő. A kőtár kiállításán az egykori templom hajójának délkeleti, 14. századi záróköve látható, melynek felületét széttárt szárnyú sas domborműve díszíti.⁵⁷

Reneszánsz faragványok

■ A kőtár leglátványosabb és legtöbb faragványt számláló reneszánsz gyűjteményének nagy részét a kolozsvári polgári építészet faragott emlékei alkotják. A gyűjtemény magába foglalja Erdély első reneszánsz építkezéseinek szórványosan megőrzött emlékeit, a gyalui püspöki palota kora reneszánsz faragványait, Erdély legkorábbi és legszínvonalasabb reneszánsz szentségtartó fülkét, a reneszánsz Kolozsvár számos lakóházának ajtó- és ablakkereteit, kandallóit, boltozattartó gyámjait és záróköveit, valamint a város erősítésének több kora újkori emléktábláját.

A gyalui püspöki palotában Geréb László erdélyi püspök megrendelésére készültek el Erdély első, reneszánsz jegyeket viselő faragványai, melyek közül Geréb püspök címerköve és egy Szent Mihály-domborművet ábrázoló törpepillér került a kőtár gyűjteményébe. Geréb László erőtlő duzzadó, a gótikus faragásra jellemzően dekoratív, ágaskodó oroszlánt ábrázoló címerpajzsát két töredékes, meztelen puttó tartja. A címer ötágú, nyitott koronából jobbra ágaskodó, koronás oroszlán plasztikusan megfaragott mellképét ábrázolja. A címerkő legközelebbi párhuzamai a budai királyi palota kora reneszánsz faragványai között találhatóak, kompozíciója és a plasztikusan megformált címertartó puttói révén a szakirodalom Erdély egyik legkorábbi reneszánsz faragványaként tartja számon.⁵⁸

Erdély egyik legszebb reneszánsz szentségháza a Szeben megyei ágotakövesdi református templomból származik. A szentségtartó a klasszikus reneszánsz szentségházak szerkezetét követi, melyet egy félköríves oromzattal lezárt téglalap alakú falifülke alkot. A kannelúras pilaszterekkel keretelt fülke belsejét perspektivikus építészeti belső tér tölti ki, melynek oldalfalain egy-egy keskeny, félköríves záródású fali fülke, járófelületén kockás padló, mennyezetén rozettás díszű, kazettás mennyezet térben szűkülő, domborműves ábrázolása érzékelteti a tér mélységét. A mennyezetet a Szentlélek galambjának kitárt szárnyú alakja ereszkedik alá. A szentségház kagylódíszes oromzatában egyik kezében a nyitott bibliát tartó, másik kezét áldásra emelő Krisztus-mellkép domborműves ábrázolása látható. Az oromzat csúcsát és sarkait díszítő akrotérionok közti üres mezőket a szentséghá-

zat 1537-re keltező, vésett évszám tölti ki. A fülke alatt megrendelője, csúcsi Tomori Miklós monogramja és bojtokban végződő szalagra helyezett címere látható. Szintén a kövesdi templomból származik egy Tomori-címeres nyílászkeret szemöldökköve, melynek füles keretbe vésett reneszánsz nagybetűs felirata a keretet 1535-re keltezi.⁵⁹ A két kövesdi emlék faragásának kivételesen jó minősége minden bizonnyal megrendelőjük jól kiépített kapcsolatrendszerének köszönhető, ugyanis Tomori Miklóst a források 1526-ban fogarasi, 1534-ben már budai várnagyként, majd 1537-ben a kolozsmonostori apátság gubernátoraként említik.⁶⁰

A kolozsvári reneszánsz építészeti első keltezett emléke Bernardus Piktör egykori Híd utcai házához köthető. A lakóház egyetlen megmaradt eleme egyik kapujának 1514-re keltezett architrávja.⁶¹ Az egyetlen kőhasábból kialakított architráv alsó felét reneszánsz profilatúra, széleit a megrendelő nevét és a készítés évét tartalmazó, vésett felirat díszíti. Az architráv frízében volták által szegélyezett füles keretben számos rövidítést és betűösszevonást tartalmazó, szépen komponált reneszánsz nagybetűs felirat annak állít emléket, hogy a keret Szapolyai János vajda idejében, a Dózsa György-féle felkelés leverését követően készült.

A Főtér keleti során álló Wolphard–Kakas-ház faragványait a kőtár egyik legszínvonalasabb és legnagyobb tételszámú emlékegyütteseként tartjuk számon.⁶² A város egyik legjelentősebb reneszánsz lakóházának faragványai az épület 1894-ben történt, részleges bontását követően kerültek a Múzeum-Egylet gyűjteményébe. A házból összesen ötvennégy kőemlék származik. A több ízben bővített, szépített épület legkorábbi emlékei egykori főhomlokzatának emeleti ablakai, melyek közül kettőt Wolphard Adorján, Kolozsvár utolsó római katolikus plébánosának lófőpajzsba faragott papi címere (1534), a harmadikat a család másik, unokaöccse által is használt, nyilakkal átlőtt szívet ábrázoló címere díszít (1536). A három szé-

A középkori és kora újkori kőtár 2024-ben (a szerző felvétele)

les fesztávú ablak azonos tagolású: a profilált könyöklőpárkányos nyílásokat a szárkövekre átforduló profilozás, reneszánsz nagybetűs, vésett feliratos fríz és gazdagon profilált koronázópárkány jellemzi.

A ház legszebb kapukerete a földszinti ebédlőbe készült 1541-ben, szintén Wolphard Adorján megrendelésére. A festés nyomait őrző ajtókeret a klasszikus reneszánsz kapuzatok szerkezetét követi: a kannelúrás díszű szárkövekre címeres, fonatdíszes architráv, feliratos fríz és profilált koronázópárkány támaszkodik. Az architráv középtengelyében Wolphard Adorján apáti kalappal bővített papi címere látható. A golyvázott frízet plasztikusan faragott maszkok domborművei hangsúlyozzák. A rendkívül elegáns, szép arányú ajtókeret részletkidolgozásában is egyedülálló az erdélyi emléanyagban. Ennek az ajtókeretnek a színvonalát talán csak az a kolozsvári keret közelíti meg, mely több mint ötven évvel később készült a pénzváltó Filstich Péter Fő téri lakóháza számára.

A Wolphard–Kakas-ház két további ajtókerete Adorján unokaöccse, az asztrológus és kétszer is Kolozsvár főbírájává választott Wolphard István megrendelésére készült. Az első, 1579-es ajtókerete valamelyik földszinti helyiségben lehetett, készítését vélhetőleg az 1541-es keret ihlette. Az előképhez képest igencsak aránytalan ajtókeret kannelúrás féloszloppal díszített szárkövei magas, triglifés-maszkos díszű architrávot és mesterjeggyel megjelölt, feliratos frízet támasztanak alá. A keret koronázópárkánya hiányzik. A mesterjegy a város legismertebb kőfaragójára, szécsi Seres Jánosra és annak fiaira utal. A keret gyenge minősége, valamint az a tény, hogy az idős kőfaragó halálának évében készült, arra enged következtetni, hogy ezt az ajtókeretet valószínűleg a kevésbé tapasztalt fiai készíthették, vagy ők fejezheték be. A ház két évvel későbbi, 1581-es ajtókerete, mely az emeleti vestibulumot díszítette egyértelműen más kőfaragómester munkájának tulajdonítható. A szép arányú, klasszikus felépítésű nyíláskeret szárköveit oroslánfejes oszlopszékre faragott, dór féloszlopok tagolják, triglifés és Wolphard-címeres architrávját, valamint feliratos frízét profilált koronázópárkány zárja le.

A fentiekől merőben különböző típus a ház 1590-es ajtókerete. A rusztikás díszű szárköveket elegáns gyémánt- és csillagdíszes kazetták tagolják, a fríz széleit viszont a figuratív ábrázolások megformálásában kevésbé tapasztalt kőfaragó munkájára utaló férfimaszkok ékesítik. A keret szerkezete tervmódosulásra, vagy egy esetleges rossz szerkesztésre utal: a fríz hiányában a kőfaragó itt a feliratot a koronázópárkány alsó felén kialakított keskeny sávba volt kénytelen felfesteni.⁶³ A Kakas István által megrendelt keret a ház udvari homlokzatának eredeti helyén megmaradt, szintén rusztikás szárkövű Kakas-címeres ajtókeretének párdarabja.

Az épület mindhárom múzeumba került kandallóját Wolphard István készítette. A kőtárban kiállított sokszögű kandallópárkány szintén sokszögű kürtöt támasztott alá. A kandalló hármas tagolású, mely reneszánsz nagybetűs, vésett feliratos architrávból, Wolphard István monogramjával megjelölt triglifés-rozettás frízből és egyszerű, keskeny párkányból áll. Voluta alakú gyámjainak oldallapját dekoratív, széles virágú tulipánok díszítik.⁶⁴

A Wolphard–Kakas-házban készült el Kolozsvár egyetlen máig megmaradt zodiákus jegyekkel díszített belső tere. A Wolphard István által megkezdett terem megépítését utódja, özvegyének későbbi férje, Kakas István fejezte be. Boltozatát a saját címerét ábrázoló zárókövel díszítette, majd az eredeti tervet leegyszerűsítve a megmaradt gyámköveit befalaztatta az emelet egyik helyiségébe. Ez utóbbi gyámkövek az emelet modern kori átalakítását követően a kőtárba kerültek. A reneszánsz címerpajzsba faragott, Vízöntőt és a Nyilast ábrázoló gyámokat akantuszleveles párkány koronázza. Szintén a Wolphard–Kakas-házból származik egy dudást ábrázoló gyámkő, valamint harmincnégy egyszerű, lépcsőzetesen tagolt konzol is.

A főtéri Bogner–Gellyén-ház faragványai déli szomszédjához, a Wolphard–Kakas-ház hasonlóan szintén a 19. század végi bontását követően kerültek a Múzeum-Egylet gyűjteményébe, ekkor a kora újkori kőtár két kapuzattal, egy ablakkerettel, egy kandallóval, egy gyámkővel, és néhány keret töredékeivel gazdagodott.⁶⁵ Két kapuzat a 16I. század harmadik negyedében készült, így bizonyosan idősebb Bogner Imréhez, az ablakkeret, valamint a töredékek egy része a fent említett azonos nevű rokonához, a többszörösen Kolozsvár főbírájává választott Bogner, alias Gellyén Imréhez köthető. A két korábbi kapuzat kimagaslóan jó minőségű munka. Az 1569-re keltezett keret szárköveit üres reneszánsz címerpajzsos oszlopszék és felfelé elkeskenyedő, sokszögű gyűrűkkel két szakaszra osztott féloszlop díszíti. A féloszlop törzsét akantuszlevelek, fejezetét rozetták ékesítik. A keret szárkövének belső sarkán, valamint az architráv alsó szegélyén plasztikus faragású, kúszóleveles faágas fríz fut végig. A keret golyvázott frízében bojtos végű szalagra helyezett reneszánsz címerpajzsra a megrendelő monogramja látható. A keretet a fríz golyvázott széleire festett évszám 1569-re keltezi. A ház második kapukerete

az előzőhöz hasonló szerkezetű: szarköveit oroslánfejes kopogatóval díszes oszlopszék és kompozit fejezetes pilaszter tagolja, melynek törzsét mélyített tükörbe faragott olaszkoszorú tölti ki. Frízében Bogner Imre lófőpajzsba faragott címere látható, melyet egy-egy sárkányon lovagló, szárnyas puttó vesz közre, a fríz golyvázott szélein egy-egy gömbre támaszkodó puttó alakja áll. A két keret esetében megfigyelhető hasonló vonások arra utalnak, hogy e második keret is a 16. század harmadik negyedére keltezhető. Szintén a kapukkal egyidejűleg készült a Bogner-ház BE-monogramos gyámköve is, melyet a monogram melletti, domborított évszám 1568-ra keltez. A Bogner-ház kandallója a Wolphard–Kakas-ház harmadik kandelójához hasonlóan fülkeszerű tüzelő lehetett, melynek homlokfalát összefüggő, rozettás fríz díszíti. A tüzelő kerete kiemelkedően jó minőségű faragása alapján a 16. század 60-as éveire keltezhető. Szintén a Bogner-Gellyén-házból származik az az 1623-as, nyílazó férfialakot ábrázoló címeres faragvány, mely egy tört szemöldökű nyílaskeret architrávjának középrésze lehetett, ifj. Gellyén Imre főbíró idejéből.

A Fő tér északi során állt egykor a város neves, nyitott padlásterű kereskedőházainak egyike. A Bácsi és a München család közös tulajdonában álló épület főhomlokzatát Bácsi Péter építtette át 1571-ben, a belső terekben a későbbiekben 1574-ben és 1582-ben Barát Péter (Peter München) is építkezett. Az épület 1909-es bontása után számos faragványa, így főhomlokzatának szekérkapuja és három ablaka, két ajtókerete és öt korlátbáb a múzeum kőtárába került.⁶⁶ A szekérkapu

A középkori és kora újkori kőtár 2024-ben (a szerző felvétele)

kannelúrás pilaszterekkel tagolt szarkövei profilált architrávot, reneszánsz kapitállal vésett feliratos frízt és fogsorfrízzel tagolt párkányt támasztanak alá. Az architráv közepét bojtos végű szalaggal dekorált, reneszánsz címerpajzsba faragott BP-monogram, a frízt kerek, babérkoszorúval övezett tárcsán három összefonódott, meztelen férfi alakja díszíti, mely a féktelen mulatozásra, részegsége s ezen túl a házban működő fogadóra vagy borkimérésre utalhat. Szintén a szekérkapuval egy időben készülhettek a főhomlokzat triglifés és BP-monogramos frízű, kannelúrás szarköveken nyugvó ablakai. Az épület öt balusztere közül négy sima törzsű, középen gyűrűvel két szakaszra osztott, az ötödik felületét halpikkelymintha borítja. A baluszterek az emeleti ablakok között díszként, valamint az udvari árkaós folyosó tartóelemeiként működhettek.⁶⁷

A Óvár Kispacának északi során állt Basta-ház egykori főhomlokzatának képét a 19. századi fényképfelvételek rögzítették. A felvételekről ismert főhomlokzat háromszatú reneszánsz ablakkereteit, valamint egy ajtókeretét a ház 1902-es lebontása után a múzeum kőtárába szállították.⁶⁸ Az ablakkeretek szarköveinek és szemöldökpárkányának folytonos profilozása a szarköveken megtörik, a kereteket fogsorfrízzel kiemelt koronázópárkány zárja le. A ház utca felőli helyiségéből származik egy feltűnően gazdagon tagolt ajtókeret, melynek szarköveit gyűrűkkel több szakaszra osztott, felső felén csavart törzsű féloszlop tagolja. A keret feliratos

szemöldökkövén bojtos szalaggal dekorált lófőpajzsban az ajtókeret megrendelőjének HI monogramja és készítésének éve, 1553 olvasható. Az akantuszlevélsoros párkánnyal két szakaszra osztott, golyvázott szemöldökkövet profilált, tojásléces, és akantuszlevélsoros párkány koronázza. A Basta-ház 1553-as ajtókerete és későbbi párdarabja, a Bogner–Gellyén-ház jóval egyszerűbb, letisztult szerkezetű, 1568-as kapukerete valószínűleg felvidéki minták alapján készülhetett.⁶⁹

Bányai Henczel Balázs Híd utcai házának kapuzatai hasonló szerkezetűek, a kannelúras féloszloppal, illetve pilaszterrel díszes szárköveken keskeny párkánnyal két szakaszra osztott szemöldökkő nyugszik, melyet profilált koronázópárkánnyal zár le. Mindkét keret frízét latin nyelvű szentencia, az 1585-ös, illetve az 1586-os évszám és az HBR-monogram ékesíti. Az 1586-os keret golyvázott frízének széleit tolldíszes maszkok töltik ki, az 1585-ös keret érdekessége az architrávjának lófőpajzsán megjelenített bajszos és kétfelű fésült szakállú férfiportré. Az 1586-os keretet készítője TLZ monogramos mesterjeggyel jelölte meg.⁷⁰

Benedikt Hensler ötvösmester egykori Híd utcai házából egy késő reneszánsz ajtókeret és egy pilaszterpár származik. A rendkívül elegáns, szép arányú kapuzatot tört szemöldök zárja. A kapuszemöldök frízét egymás alá csúsztatott lemezekhez hasonló motívum tölti ki, melynek középpontjában egy tengelye körül derékszögben megforgatott füles keretben a megrendelő HB monogramja látható. Az ajtókeretet erősen kiugró, profilált koronázópárkány zárja le. A kapuzatot legközelebbi, tört párkányú párhuzamai a 17. század első évtizedeire kelteznek.⁷¹

A Monostor utca⁷² 3. sz. alatti, egykori Naláczy-házból származik a kőtár egyetlen magyar nyelvű felirattal díszes kapuzata. A keret egyszerű felépítésű, oszlopszékre támaszkodó, kannelúras pilaszterrel ékes szárköveire feliratos, szélein rozettákkal díszített fríz és profilált koronázópárkány támaszkodik. A keretet a bibliai idézetet tartalmazó felirata 1586-ra keltezi.⁷³

A kolozsvári késő reneszánsz építészet egyik jellegzetes emléke Újhelyi Gábor ötvösmester házának ablaka, melyet a szakirodalom a neves kidei kőfaragó, Sipos Dávid nevéhez köti. A nyíláskeretet gazdagon burjánzó, lapos faragású, késő reneszánsz indadísz borítja. Az architráv közepén reneszánsz címerpajzsban az ablak megrendelőjének GU monogramja, a keret készítésének 1724-es éve és a megrendelő mesterségére utaló kehely domborműve látható.⁷⁴

Kolozsvár egykori erődítésrendszeréből már a 19. század végétől kezdve számos sírfeliratot és emléktáblát mentettek át az Érem- és Régiségtárba.⁷⁵ A városfalat díszítette az a 16. századi Kolozsvár-címeres emléktábla, melyen a babérkoszorúval övezett városcímet a kőlap szélein egy-egy féloszlop, valamint az erre támaszkodó asztragalosz és akantuszlevél sorsal díszített párkány övezi.⁷⁶ A város erődítésének további emlékei az egykori Monostor utcai kaputorony elővédműve külső homlokzatának 1663-as, szélein kannelúras pilaszterekkel tagolt emléktáblája, a Híd utcai egykori kőhíd 1692-es építési felirata, egy Báthory Kristóf- és egy I. Rákóczi György-korabeli építési emléktábla. A Báthory-kori, nyújtott téglalap alakú építési tábla alsó felét vésett felirat tölti ki, felső felén rövid, göndör hajú és hosszú tunikát viselő angyalpár a Báthory-család ovális, volutákkal díszes címerpajzsra faragott címerét fogja. Az emléktábla feliratát füles tábla keretezi. A megszokott sémától eltérően itt a fülek nem az oldallapok középmagasságában, hanem a tábla felső szegélyének a szélein találhatóak. Az emléktábla figurális ábrázolásainak alacsony színvonala, a felirat füles táblájának megoldása kevésbé gyakorlott kőfaragóra utal.⁷⁷ Számottevően jobb minőségű munka a várfal Rákóczi kori emléktáblája. A három kőhasábból álló 1641-es emléktábla felső egyharmada I. Rákóczi György kannelúras féloszloppal keretelt, fejedelmi címerét, alsó kétharmada a füles keretbe vésett, szépen kiserkesztett, reneszánsz nagybetűs feliratot tartalmazza. Az emléktáblát az előzőhöz hasonlóan szintén utólagos színezés borítja.

Barokk emlékek

■ A kolozsvári kora barokk emlékek egyik érdekes csoportját alkotják a kolozsmonostori egykori jezsuita kápolna homlokfalából a 20. század elején kibontott építési emléktáblák. A tizenegy táblából álló kompozíció középpontjában Perényi Katalin címeres építési felirata állt, melyet négy erdélyi fejedelem, Báthory István, Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György, Bethlen Gábor, valamint I. Lipót császár levelekkel övezett kártusba foglalt feliratos táblája vett közre. Az emlékcsoport keltezése a megrendelő töredékes felirata alapján az 1690-es évek elejére tehető, melynek legkésőbb 1693-ig, Perényi Katalin halálának évéig mindenképpen el kellett készülnie.⁷⁸

Szintén Kolozsmonostorról, a Kálvária templomból származik a megostorozott Krisztus töredékes szobra.⁷⁹ Krisztus alakjának a feje, teste és lábainak a combközépig érő szakasza maradt meg, arca szinte teljesen megsemmisült. A körplasztikát hátulról az ágyék magasságában enyhén előreugró, egyszerű párkányos pillér támasztja meg. A szobor a megostorozott Krisztust jellegzetes testtartásában ábrázolja, felsőteste enyhén oldalra dől, feje előrecsuklik, hosszú, hullámos hajfürtjei az arcába hullnak. Az izmos, fiatal, vérvő férfitestet sebek barázdái borítják, szakállas, bajszos arcának megmaradt töredékei beesett, elgyötört arcot sejtetnek. Krisztus testének élethű ábrázolása, az ágyékkötő plasztikus redőzése a szobrot a kolozsvári barokk szobrászat kiemelkedő darabjai közé emeli.

Szintén töredékes a kőtár Nepomuki Szent János-szobra, mely a kolozsvári zsidó hitközség Tímár utcai épületének helyén került elő.⁸⁰ A jellegzetes viseletben, reverendája fölött karingben ábrázolt, félig csukott szemű szent alakja alacsony, négyzetes talpazaton emelkedik. Hiányoznak a szobor alkarjai és keresztje, öltözékének alsó redői több helyen töredezettek, csorbultak. A szobor megmaradt részletein a test elegáns tartása, gazdag, plasztikus redőzésű öltözete, karingjének csipkés szegése a szobrot a 18. századra keltezik.

A 18. század közepén gróf Bánffy Dénes (1723–1780), Bánffy György kormányzó fia, barokk stílusban átépíttette a család reneszánsz bonchidai kastélyát és a patkó alakú, új díszudvart Ovidius *Metamorphoses* című műve különböző szereplőinek szobraival díszítette.⁸¹ A szoborsorozatot 1751 és 1753 között Erdély egyik legjelentősebb szobrásza, a Kolozsváron tevékenykedő Johann Nachtigall készítette. A bonchidai szoboregyüttes a világi barokk szobrászat legimpozánsabb erdélyi együttese volt. E szobrok jellegzetessége a megélt érzelmek, realiztikus, túlfűtött megjelenítése volt, különös tekintettel a szenvedés és a fájdalom ábrázolására.⁸²

Gipszmásolatok gyűjteménye

■ A kőtár szerves részének tekinthető a különböző típusú emlékekről készült gipszmásolatok gyűjteménye, melyet Pósta Béla igazgató hozott létre a 20. század elején. Mivel Pósta a Magyar Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan Erdély szobrászati emlékeiről minél teljesebb képet próbált nyújtani, a hiányzó, jelentős emlékeket igyekezett másolatokkal pótolni. A másolatok jelentős részét Reichenberger József „professzionátus gipszöntő”, a korszak legismertebb magyarországi gipszöntője, az 1894-es millenniumi kiállításra öntött gipszmásolat gyűjtemény megalkotója készítette el. A gipszgyűjtemény egyik legkorábbi darabját, a Kolozsvári Márton és György Szent György-szobrának másolatát Ferenc József 1901-ben adományozta a múzeumnak. A Pósta Béla által rendelt másolatok többnyire síremlékekről készültek, 1902-ben vásárolta meg a gyulafehérvári székesegyház Hunyadi-síremlékének másolatát, majd a tövisi plébániatemplomból a Zay család egy tagja (1471) és Dengelegi Pongrácz János síremlékének (1477) gipszmásolatait.⁸³ Jóval később, 1910-ben készült el a segesvári hajdani domonkos templom bronz keresztelőme-

dencéjének gipszmásolata, Lehoczky András intézeti laboráns munkájának köszönhetően.⁸⁴

■ JEGYZETEK

1. Kelemen Lajos: *Lebontott régi házak*. Erdély 1899. 10–12. sz. 85–86.
2. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Múzeum 1944. 2. sz. 293–303. (A továbbiakban Balogh 1944)
3. Kerny Terézia: *A kolozsvári múzeum középkori kőtára*. Kutatástörténeti áttekintés. Erdélyi Múzeum 2002. 3–4. sz. 70–75. (A továbbiakban Kerny 2002).
4. *Pósta Béla születésének százados ünnepe 1862–1962*. Az előszót, életművének méltatását, naplószerű feljegyzéseinek bevezetését írta és a kéziratot sajtó alá rendezte Banner János. P., 1962. 14.; Roska Márton: *Az Erdélyi Múzeum érem-és régiségtára*. Szépművészet III. (1942). 99–101.
5. Pósta Béla: *Kömlékek felállítása az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. 1. (1907). 138. (A továbbiakban Pósta 1907)
6. Pósta 1907. 138.
7. Pósta 1907. 139., 145.
8. Vincze Zoltán: *Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Erdélyi Múzeum 64, 2002. 1–2. 37. (A továbbiakban Vincze 2022); Kerny 2002. 77.
9. Pósta 1907. 146.
10. Pósta 1907. 147.; Kerny 2002. 77.
11. Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai*. Kvár, 1909. 38. (A továbbiakban Kelemen 1909); Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei*. 1908. 47.
12. A jelenlegi Constantin Daicoviciu utca.
13. A jelenlegi Horea út.
14. *Az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum Levéltára* (a továbbiakban *Az ENTM Levéltára*): C₁ 2205/10.; Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei*. 1912. 32–34. (A továbbiakban Pósta 1912); Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei*. 1913. 32–35. (A továbbiakban Pósta 1913); Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei*. 1914. 29–32. (A továbbiakban Pósta 1914)
15. Pósta 1914. 29–32.; Vincze 2002. 37.
16. Pósta 1913. 33–35.; Pósta 1914. 29–32.
17. Pósta 1913. 34.; Pósta 1914. 29.; *Az ENTM Levéltára*, C₁ 2296/20., 411/1914; C₁ 2296/19.; 440/1914; C₁ 2296/23.; 459/1914.
18. Pósta Béla: *Az érem- és régiségtár jelentése*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei*. 1913. 35.; *Az ENTM Levéltára*, C₁ 2296/10.; 452/1913/14.
19. *Az ENTM Levéltára*, C₁ 2242/5., 2445/6, 14., 2449/1., 2555/7., 10., 2583/4.; Vincze Zoltán: *Az Érem- és Régiségtár*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. Kvár, 2009. 92. (A továbbiakban Vincze 2009)
20. Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kvár, 2014. 563. (A továbbiakban Vincze 2014)
21. *Az ENTM Levéltára*, C₁ 2597/3; Vincze 2009. 92.
22. Kerny 2002. 79.
23. (Entz Géza): *Hírek*. Erdélyi Múzeum 1946. LI. 1/4. sz. 147.; Kerny 2002. 81–82.
24. Kerny 2002. 82.
25. Entz Géza jegyzeteit Lővei Pál művészettörténésznek köszönhetően sikerült átnézniem, amiért ezúton is köszönettel tartozom. A cédulaanyag jelenleg a budapesti Művészettörténeti Kutatóintézet adattárában található.
26. Kerny 2002. 82.
27. *Az ENTM Levéltára*, *Hotărâre privind înființarea Muzeului de Istorie a Republicii Socialiste din România*, leltárszám nélkül, 1970. március 20.
28. *Az ENTM Levéltára*, *Decizia președintelui Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Cluj privind transferul a 608 de piese din Muzeul de Istorie din Cluj în patrimoniul Muzeului de Istorie a Republicii Socialiste din România*, leltárszám nélkül, 1974. május 21. A fent említett tárgyak jelenleg is a Román Nemzeti Történeti Múzeum tulajdonát képezik.

29. Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár, 1996. 96., 115., 185. kép (A továbbiakban Entz 1996); Tonk Sándor: *Marosvásárhely–Vártemplom*. Erdélyi műemlékek 7. Sepsiszentgyörgy, 1994. 5–6.; Lővei Pál: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. I. Bp., 2009. 339. (A továbbiakban Lővei 2009)
30. Mannino Pecti és Gyerő Tamás síremléke 1974 óta a bukaresti Román Nemzeti Történeti Múzeumban található.
31. Sándor Imre: *A kolozsvári Farkas-utcai ref. templom régi sírkövei*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. IV. 1913. 201–204. (A továbbiakban Sándor 1913)
32. Sándor 1913. 211–212.; Sándor 1913. 60–62.; Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*, Bp., 1985. 190–191. (A továbbiakban Balogh 1985); Entz Géza – Kovács András: *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei*. Szerk. Kovács András. Bp.–Kvár, 1995; Balogh 1985. 51., 52., 118., 190–191., 221., 320.
33. Sándor 1913. 208–211.; Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Kvár, 1935. 21. (A továbbiakban Balogh 1935); Jakab Elek: *Kolozsvár története világosító rajzai*. Bp., 1888. XXIV. (A továbbiakban Jakab *Rajzok*)
34. Balogh 1985. 189–190.
35. *Apaffy-emlékek az Erdélyi Múzeum-Egylet régiségtárában*. Erdélyi Múzeum XVI. (1899) 7. sz. 483.; Szádeczky Lajos: *Erzsébetvárosi történeti emlékek*. Erdélyi Múzeum XVI. (1899) 6. sz. 399–402.; Erdélyi Múzeum XVII. (1900) 240–241. (*Pósta Béla*); Pósta 1903. 54.; Balogh 1980. 37.; Balogh 1985. 245.
36. Balogh Jolán: *A renaissance építészeti és szobrászati Erdélyben*. Magyar Művészet X. 1934. 148., 155. (A továbbiakban Balogh 1934)
37. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*. IV Pest, 1871. 47–48. (A továbbiakban Orbán 1871); Kelemen Lajos: *A nagyteremi Sükösd család*. Genealógiai Füzetek III. 1905. 105.; Balogh 1934. 152., 154.; Gheorghe Sebestyén – Vasile Sebestyén: *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. Buc., 1963. 74. (A továbbiakban Sebestyén 1963); Nicolae Sabău: *Metamorfoze ale barocului transilvan. I. Sculptura*. Cluj-Napoca, 2002. 17–18.
38. Nicolae Edroiu: *Note de epigrafie româno-chirilică*. Acta Musei Napocensis XII. 1975. 260–263.
39. Mihály Melinda: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet középkori és kora újkori kőtára*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. Kvár, 2009. 166. (A továbbiakban Mihály 2009)
40. Kelemen Lajos: *A volt minorita templom és síremlékei*. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. II Szerk. B. Nagy Margit. Buk., 1982. 72–76., 348.; Sas Péter: *A kolozsvári egykori minorita, majd görög katolikus templom sírfeliratai*. Lymbus 2005. 157–158. (A továbbiakban Sas 2005); Mihály Melinda: *Monumente funerare neoclasice în lapidariul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*. In: *Volum omagial dedicat profesorului Nicolae Sabău*. Coord.: Vlad Țoca, Bogdan Iacob, Kovács Zsolt, Weisz Attila. Cluj-Napoca, 2013 (A továbbiakban Mihály 2013)
41. Kelemen 1982. 72–76., 348.; Sas 2005. 157–158.; Mihály 2013. 145–155.
42. Petru Iambor: *Așezări fortificate din Transilvania (secolele IX–XIII)*. Red. Tudor Sălăgean. Cluj-Napoca, 2005; Petru Iambor: *Cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Mănăștur*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. 18. 1975. 291–304.; Petru Iambor Petru – Ștefan Matei: *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur (sec. IX–XIV)*. Acta Musei Napocensis 16. 1979. 215–224.
43. Orbán 1871. 185.; Pósta Béla: *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Kvár, 1903. 1903. 53. (A továbbiakban Pósta 1903); Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kvár, 1994. 62. (A továbbiakban: Entz 1994)
44. Gáll Erwin: *Doboka a „történelemben”*. *Geloutól Istvánig, dhloboku-tól Dobukáig. Az Árpád-kori várkomplexum a XIX–XXI. századi értelmezések béklyójában*. In: *Beatus homo qui invenit sapientiam*. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr, 2016. 209–226.
45. Entz Géza: *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században*. Kvár, 1946. 7–9., 16., 17., 23. (A továbbiakban: Entz 1946); László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kvár, 1947. 57.; Virgil Vătășianu: *Arta feudală în țările române*. I. Buc., 1959. 162–163. (A továbbiakban: Vătășianu 1959)

46. Eszterházy János: *A szamosfalvi egyház*. Archaeológiai Közlemények VII. / Ú. F. V. 1868. 147., 2. ábra; Entz 1946. 12–14., 16., 17., 23., 24.; Vătăşianu 1959. 167., 169., 435.; Entz 1994. 56.; 34. kép.
47. Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár, 1996. 41–42. (A továbbiakban: Entz 1996)
48. Szathmári Edina művészettörténész szerint a zárókő a templom egykori szentélyéből származik.
49. Erdélyi Múzeum XVIII. 1901, 303. (*Pósta Béla*); Pósta 1903. 53.
50. Papp Szilárd: *Egyházi építkezés Kolozsváron a 15. század második felében*. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Összeállította: Kovács András. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Kvár, 2008. 27–47.; Lupescu Radu: *A kolozsvári domonkos kolostor alapítása és korai története*. In: *Testimonio litterarum*. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kvár, 2016. 251–267.
51. Balogh 1935.; Entz 1996. 34., 35. ábra; Kovács András: *Kolozsmonostor, Kálvária-templom*. Erdélyi Műemlékek 27. Kvár, 1997. 16.
52. A jelenlegi Ferdinánd király utca.
53. Kolozsvár leírása 1734-ből. Szerk. Páter Pál. Kvár, 1944. 24.; *Nagyajtai Kovács István: Vándorlások Kolozsvár köfalai körül. Nemzeti Társalkodó 1840. 45., 4. kép; Jakab Rajzok. X. tábla; Balogh 1944. 297., 3. kép; Radu Lupescu – Sorin Cocuş: Ansamblul fortificat al Porţii Podului din Cluj = Evul mediu neterminat. Befejezetlen középkor. The unfinished Middle Ages. Omagiu adus profesorului Adrian Andrei Rusu cu ocazia implinirii vârstei de 70 de ani. Tanulmányok Adrian Andrei Rusu professzor köszöntésére 70. születésnapja alkalmából. Studies in honour of professor Adrian Andrei Rusu on his 70th birthday. Ed. Gianina-Diana Iegar et al. Cluj-Napoca, 2022. 533–583.*
54. Orbán 1871. 47.
55. Pósta 1903. 53.
56. Pósta 1903. 53.
57. *Az A. A. Rusu által vezetett ásatások során két kisebb zárókő és számos gótikus boltzati borda is előkerült: A. A. Rusu: Gotic si renaştere la Vintu de Jos. Documente de cultura materială din Transilvania secolelor XIII–XVII. Cluj-Napoca, 1998.*
58. Balogh 1943. 52., 69., 79–80., 230–232.; Balogh 1985. 263.; Vătăşianu 1959. 611.; Szász Anikó: *Gyalu, várkastély*. Erdélyi Műemlékek 33. Kvár, 2002. 3.
59. Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. 1943. 265., 158–160. kép. (A továbbiakban Balogh 1943)
60. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Bp., 1990. 4165., 4465., 4508.
61. Balogh 1935. 19.; Balogh 1943. 62., 85., 257.; Balogh 1985. 184.; Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Pest, 1870. 608–609. (A továbbiakban Jakab 1870); Jakab Rajzok. VIII. Kelemen 1982. 140.; Sebestyén 1963. 87.; Vătăşianu 1959. 619.
62. Jakab 1870. IV. V. tábla; Pósta 1903. 53.; Sándor 1913. 58–59.; Balogh 1935. 20., 21.; 38., 39., 44. kép; Balogh 1943. 260.; 150., 153., 168. kép; Balogh 1944. 2. sz. 299. 7. kép, X., XI. tábla.; Kovács András: *Csillagképek és épületplasztika. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez*. Ars Hungarica 19/1991. 157–165.; Uő.: *Késő reneszánsz építészlet Erdélyben. 1541–1720*. Bp.–Kvár, 2003. 30–38.; Uő.: *Épületek emlékezte. Nevezetes épületek Erdélyben*. Múltidéző zsebkönyvtár. Bp., 2007. 201–216.
63. Festett felirattal a kolozsvári reneszánsz emlékganyagban csak a Wolphard–Kakas-ház szomszédjában, a Bogner–Gellyén-házban találkozunk.
64. A másik sokszögű kandalló a múzeum raktárában, a harmadik, fülkeszerű kandalló a bukaresti Román Nemzeti Történeti Múzeum kőtárában található.
65. Pósta 1903. 53., 54.; Sándor 1913. 70.; Balogh 1935. 47. kép; Balogh 1985. 152–153.
66. Balogh 1934. 145.; Balogh 1944. 301., 18., 19., 20. és 29. kép; Mihály Melinda: *Reneszánsz polgárházak Kolozsvár fő terének északi során*. Korunk 3. folyam. 19. évf. 7. sz. (2008. július). 60–68.; Mihály Melinda: *A kolozsvári Bácsi–Münich-ház*. In: *Közösségben közösségért*. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára. Szerk. Flóra Ágnes, Pakó László. Kvár–Bp., 2023. 199–219.
67. Ez utóbbi, halpikkelymintás baluszter a Pákei-villa udvarán található.
68. Pósta 1903. 54.; Balogh 1944. 293–303.; Balogh 1985. 167.; 88., 91. kép; Pósta 1903. 53–54.
69. A két keret a bártfai városháza emeleti termeinek ajtókereteivel mutat közeli rokonságot.

70. Mihály Melinda: *A Híd utcai Henczel- és Hensler-ház*. In: *Liber discipulorum*. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk. Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila. Kvár, 2011. 197–219. (A továbbiakban Mihály 2011)
71. Uo.
72. A jelenlegi Memorandisták utca.
73. Balogh 1934. 145.; 139. kép; Balogh 1935. 22.; 44. kép.
74. Kelemen Lajos: *Újhelyi Gábor ötvösmester háza*. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Szerk. B. Nagy Margit. Buk., 1982. 77–79.; Balogh 1934. 155.; Balogh 1935. 32.; 79. kép.
75. Letavay Sándor: *Jegyzetek Bocskay István E. F. szerencsés Péntek napja eránt, s néhány Erdélyi Főlíratok*. Tudományos Gyűjtemény 1818. V. 135.; Nagyajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár várfalai körül*. Nemzeti Társalkodó 1840. II. 45., 80.; 4. kép; Jakab *Rajzok*. X. tábla; Erdélyi Múzeum XVII. 1900. 241. (Pósta Béla); Pósta 1903. 54.; Balogh 1935. 22.; 46. kép; Balogh 1944. 297., 3. kép.; Balogh 1944. III/3. kép.
76. A faragvány szinte azonos párdarabja a múzeum raktárában található.
77. Sándor 1913. 33–35.
78. Mihály 2009. 159–160.
79. Erdélyi Múzeum XIX. 1902, 307. (Pósta Béla); Pósta 1903. 53.
80. Mihály 2009. 160.
81. Bíró József: *A bonczhidai Bánffy-kastély*. Kolozsvár 1935. 24–27.; Bíró József: *Erdélyi kastélyok*. Bp., [1944].88–90.; Nicolae Sabău: *Sculptura barocă în România. Secolele XVII-XVIII*. Buc., 1992. 44–47.; Kovács András: *Bonchida, Bánffy kastély*. Kvár, 1995. (Erdélyi Műemlékek 10.). 8.; Gy. Dávid Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kvár, 2011. 122–123.
82. Az államosítást követően a kastély épülete rohamos pusztulásnak indult. A kőtár szobrai 1983-ban Nicolae Sabău művészettörténész szállította a múzeumba.
83. Pósta 1903. 53.; Szentesi Edit: *Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában. I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye*. Művészettörténeti Értesítő 55. 2006. 1–94.
84. Az ENTM Lvt., C₁ 1422, C₁ 1449 és C₁ 1465 sz. irat.

SZABÓ-KÁDÁR HENRIETTA

UTAZÁS A NEMZETKÖZI ÚJSÁGÍRÁS KÖRÜL

■ John Urry angol szociológus így ír az utazás szociális vonatkozásairól: „*A társadalmi élet tele van többszörös és kiterjedt, gyakran nagy távolságokon átívelő kapcsolatokkal, amelyek bizonyos csomópontokon keresztül szerveződnek. Ezekben belül a társadalmi élet kialakul és megváltozik.*”¹ Az utazás elsődlegesen a helyváltoztatás cselekvését fejezi ki, azonban Urry megközelítése, bár 2003-ból származik, ma is aktuális. A 21. század emberének teljesen természetes az utazás, a tény, hogy a világ – majdnem – bármely országa bármikor, bárki számára látogatható. Ámde ez a látogatás nem csupán a helyváltoztatásról szól. Nemcsak azért változtatunk helyet, hogy ne otthon legyünk. A helyváltoztatás lehetőséget ad különböző, a mi kultúránkkal akár ellentétesek megismerésére, távoli, rég áhított helyek megnézésére, s ami talán az egyik legfontosabb: új kapcsolatok kialakítására, találkozásra olyan emberekkel, akik valamiképp mások, mint mi vagyunk. Ez a másság majdhogynem garancia arra, hogy új perspektívával, számunkra addig ismeretlen világlátással, tapasztalatokkal és történetekkel gazdagodunk. Ez a szép az utazásban. Persze a turisztikai látványosságok, a természeti kincsek és a homokos tengerpartok sem elhanyagolhatók, az emberi kapcsolódás és a nemzetközi hálózat, barátságok vagy szakmai nexusok kialakítása azonban talán néha fontosabb. Főleg akkor, ha az ember a nyilvánosságban dolgozik, esetleg újságíró.

Mióta felsőoktatási eszemet tudom, tanárok, gyakorló újságírók és médiamunkások két dolgot hangsúlyoznak szüntelen: a jelenlétet, vagyis azt, hogy a nevünkkel fémjelzett anyagok minél több helyen megjelenjenek szakmai ismertség céljából. A másik, ami most relevánsabb: a kapcsolati hálónk kiépítése. A lehető legtöbb helyen előfordulni, ismerkedni, természetesen szakmabeliekkel, de nem kizárólag. Nyilván ezt az előfordulást és ismerkedést otthon, a saját városunkban, országunkban is meg tudjuk tenni, amely a mindennapi munkavégzésben segíthet. A nemzetközi kapcsolatok azonban hosszú távon, a váratlan pillanatokban foghatnak jól. Például: merénylő támadt Robert Fico szlovák miniszterelnökre. Máris lépéselőnyünk van, ha lapul a telefonunkban elérhetőség egy szlovák vagy szlovákiai magyar újságíróhoz, aki közelebbi információval tud nekünk szolgálni, az országban uralkodó hangulatról is be tud számolni. Amellett, hogy a „kontaktok” mindig jól jönnek, más előnye is van annak, ha az ember lánya kapcsolatban van a nemzetközi médiapréri újságíróival: tapasztalatokat tud megosztani. Annak ellenére, hogy a kultúránk, akadémiai hátterünk és munkatapasztalatunk különbözik, a mindennapi élet kihívásai elég hasonlóak az újságírók számára. Legyen az pályakezdői nehézség, a közösségi-média-jelenlét, szerkesztőségi élet.

Azt gondolná az ember, hogy az újságírók nemzetközi hálózata, együttműködése új keletű jelenség, hogy a felgyorsult, egyre globalizálódó társadalmi berendezkedés hozta magával, ez azonban nincs így. Kaarle Nordenstreng finn médiakutató, egyetemi tanár, aki maga is elnöke volt a Nemzetközi Újságírószervezetnek (IOJ), tanulmányából kiderül, hogy a nemzetközi újságírói összefogás és kapcsolati háló kiépítése egészen a 19. század végéig nyúlik vissza. A nyugat-európai országok (pl. Franciaország, Egyesült Királyság) az 1890-es években ismerték fel, hogy az újságírói munka

hasznára válhat, ha szakmabeliek, országhatárokon átívelően akár, kapcsolódnak egymással. Ennek hatására úgynevezett sajtóklubokat hoztak létre, először mindenki a saját maga háza táján. 1894-ben francia, angol és belga együttműködés nyomán létrejött az első nemzetközi sajtókongresszus Antwerpenben. A rendezvényen 17 európai ország (Németország, Ausztria, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország, Oroszország) sajtómunkásai vettek részt, Európán kívül csupán Új-Zéland képviseltette magát, az amerikai kontinensről nem érkezett delegáció. A kongresszusról részletes jegyzőkönyv készült, ebből kiderül, hogy a résztvevők a médiamunka számos témáját érintették, megvitaták: mi az újságíró pontos meghatározása? Mik a szakma jellemzői, hogyan kell a szakmát oktatni? Dolgozzon-e az újságíró vasárnap? Milyen problémákkal szembesülnek a női újságírók? Ulf Jonas Björk amerikai médiakutató kongresszusról szóló írásából kiderül, hogy az újságírók különös figyelmet fordítottak a szerzői jog kérdésére, és hosszan vitatták a hírek és a szerzői jogok kérdését.²

Nordenstreng elnöksége idején Jiri Kubka szervezeti titkárral közösen *Useful Recollections* (Hasznos Emlékek) címmel könyvsorozatban írta meg a nemzetközi újságíró-egytműködés történetét egészen az 1960-as évekig. Nordenstreng imént idézett tanulmánya 2014-es megjelenésekor még csak két rész készült el, 2021-ben azonban a trilógia harmadik darabja is nyilvánosságot látott, ez a kötet a prágai újságíró-szervezetek történetét mutatja be 1946 és 2016 között.

Nordenstreng írásából világosan kiderül, hogy az évtizedek során az újságíró-szervezetek, szövetségek, föderációk és az általuk szervezett kongresszusok, szakmai találkozók nemcsak arra szolgáltak, hogy az egyes kontinensek vagy a világ újságírói összeröffenjenek. A kollektív, globális szakma szervezett keretek közé helyezte a beszélgetéseket, és a közösség erejével igyekezett a sajtó problémáit megoldani vagy a megoldás felé segíteni valamely ország sajtójának képviselőit. A 60-as évek a nemzetközi újságíró-mozgalom fő témája az egységre való törekvés volt. Ebben az időszakban viszont az elsődleges cél a szövetségek kiterjesztése lett a fejlődő kontinensekre, vagyis Afrikára, Ázsiára és Latin-Amerikára. Ezt a célkitűzést Nordenstreng *A harmadik világ emancipációjának* nevezi. A világ médiamunkásai, a korabeli dokumentumok szerint rendkívül komolyan vették ezt a feladatot. A harmadik újságírói világtalálkozót egy Algériából Bejrútba tartó hajón szervezték meg, amely az úton több helyen is kikötött 1963 szeptember-októberében. Hatvankilenc ország 260 újságírója a felzárkóztatás érdekében Egyiptom akkori elnökével, Gamal Abdel Nasszerrel és Makariosz ciprusi érsekkel is találkozott.³

A múltbéli nemzetközi kapcsolatok és országokon átívelő újságírói együttműködés egy olyan korban kezdődött, amikor, bár a telekommunikáció még nem közelítette meg a maít, az élet számos területe rohamos fejlődésnek indult: ipari forradalom, a sajtó gazdasági fejlődése és az írástudók számának megnövekedése. A sajtóműfajok sora is egyre növekedett, a világ újságírói ilyen körülmények között hozták létre a nemzetközi szervezeteket. Mint már említettem, a távközlés korabeli fejlettsége közel sem ért fel a maival, többek közt ennek okán a nemzetközi találkozások a fizikai térben is meg kellett, hogy történjenek. Ma azonban, amikor minden egy kattintásra van, az ember lánya hajlamos belekényelmesedni az online világ nyújtotta lehetőségekbe és a virtuális találkozásokba. Ugyanakkor, az újságírói mesterség szerves része a jelen levés, az, hogy kimegyünk terepre és az események, emberek forgatagából adunk hírt a történésekről. Következésképpen, a fizikai, hús-vér találkozásokat a közösségi média térhódításának ellenére is meg kell valósítani. Ahhoz viszont, hogy a fiatal, pályakezdő újságíró minél hamarabb rákösse magát erre a nemzetközi sajtóhálózatra, egyetemi évei alatt szüksége van valamilyen intézményi keretre. A leghatásosabbnak, immár hosszú évek óta, az Erasmus+ program bizonyul. Az Európai Bizottság honlapja szerint „Az Erasmus+ az EU európai oktatási, képzési, ifjúsági és sportprogramja. A program becsült költségvetése 26,2 milliárd euró. Ez közel kétszeres finanszírozást jelent az előd-

programjához (2014–2020) képest. A 2021–2027-es program nagy hangsúlyt fektet a társadalmi befogadásra, a zöld és a digitális átmenetre, valamint a fiatalok demokratikus életben való részvételének előmozdítására. Támogatja az európai oktatási térségben, a digitális oktatási cselekvési tervben és az európai készségfejlesztési menetrendben meghatározott prioritásokat és tevékenységeket.”¹⁴ Ha Erasmus-lehetőségekről, ösztöndíjakról esik szó, általában a hosszabb periódusra szóló külföldi tanulásra gondolunk, vagyis: az egyetemista fogja magát, kitölt sok és még sokkal több papírt, és elmegy egy másik országba három hónapra, hat hónapra, esetleg egy évre tanulni, világot látni. Az Erasmus+-nak ugyanakkor más jellegű programjai is vannak. Itt van mindjárt a sokkal kevesebbek által ismert *Blended Intensive Programme*, röviden csak BIP. Szintén az Európai Bizottság honlapja szerint ez a következőt jelenti: „Rövid, intenzív programok, amelyek innovatív tanulási és tanítási módszereket alkalmaznak, beleértve az online együttműködés használatát. A programok magukban foglalhatják a kihívásalapú tanulást, amelynek keretében transznacionális és transzdíszciplináris csapatok dolgoznak együtt [...] A fizikai mobilitást virtuálissal kombináló új és rugalmasabb mobilitási formák lehetővé tételével a vegyes intenzív programok célja, hogy mindenféle háttérrel rendelkező, tanulmányi területről és évfolyamról érjenek el hallgatókat.”¹⁵ Ilyen egyhetes BIP-en vettem én is részt negyedmagammal márciusban, a program házigazdája a budapesti ELTE média és kommunikáció tanszéke volt. A magyarországi „kiképzésen” rajtunk, román és romániai magyar hallgatókon kívül Csehország, Észtország, Finnország és Magyarország újságíró- és médiaszakos hallgatói és az ő oktatóik képviselték országukat. A képzés címe és témája az újságírói rugalmasság volt. A program célja, és visszatekintve mondhatom, eredménye is az volt, hogy a szakmai és emberi rugalmasságot hangsúlyozza, hogy a különböző problémáinkon átívelő, univerzális eszközöket adjon a kezünkbe, amely eszközök segítségével megküzdelhetünk a médiamunkások elé gördülő akadályokkal, nehézségekkel.

A képzés rövid volt, ezért a napjaink intenzíven teltek. A gyakorlatok, amelyeket hol a saját országunk csapatával, hogy nemzetközi csoportokban kellett megoldanunk, legfőképp a problémamegoldó képességünkre helyezték a hangsúlyt, sok esetben azt tették próbára. Volt olyan feladat, amely során a még szinte teljesen ismeretlen nemzetközi résztvevőkkel egy csapatba verődve kellett arra a kérdésre választ adnunk, hogy mit tehet a média annak érdekében, hogy fenntartsa, támogassa és megőrizze a demokráciát. Más esetben azzal találtuk szembe magunkat, hogy a számunkra ideális újságírót kell megalkotnunk. Megint máskor, a saját országunk hallgatóival, a saját országunk médiaproblémáit és nehézségeit kellett „zanzásítva” bemutatnunk a többieknek. Sőt az egyik feladat az volt, hogy egy hazai tényfeltáró esetet kellett választani, amely szerintünk hatással volt a társadalomra, majd ezt bemutatni a többi ország hallgatóinak. Ez a dolog hivatalos része. A nem hivatalos része pedig a Budapestre indulásunkkal kezdődött. Három magyar és két román hallgató vett részt Románia képviselőjében. A kisebbségi lét sajátosságai közé tartozik, hogy a román lányokat megismerve tulajdonképpen határon belüli nemzetközi kapcsolatokra tettünk szert. A két lánnyal, bár ugyanazon a karon tanulunk, soha nem találkoztunk, a nemzetközi találkozás és együttműködés égisze alatt azonban erre is sor került.

A program első napját többkörös bemutatkozással kezdtük, itt megadott kérdéseket kellett egy perc alatt megvitatnunk azzal, akivel épp kezét fogtunk. Az egy perc leteltével újabb társat kellett választanunk, akit megismerünk. Ez a fajta bemutatkozás és a rögtön utána következő első, vegyes csoportmunka remek löketet adott annak, hogy a szünetekben a beszélgetés kötetlen és feszélyezettségtől mentes legyen. Az első társalgás nyelvi és nemzetiségi különbségekről, az egyes nációk humoros szokásairól, sztereotípiáiról szólt, kialakítva ezáltal az oldott és közvetlen hangulatot közöttünk. Ahogy teltek a napok, és egyre több kombinációban osztottak csoportokba bennünket, mondhatni, „körbeismerkedtük” egymást, így a szünetek csevegései egyre mélyebbekké és összetettebbekké váltak. A résztvevők elkezdték megosztani a sa-

ját országuk problémáit nem csak akkor, amikor a feladat azt kérte. Nyíltabban beszélünk az egyes államok sajtójáról, nemzetiségi kérdésekről, az adott társadalomban felmerülő problémákról, politikai nézetekről. Ez utóbbi, mint tudjuk, vékony jég és kényes téma, főleg korunk polarizált világában, ennek ellenére ezek a beszélgetések békességben, építő szándékkal és a tényekkel alátámasztott véleményeink ütköztetésével teltek.

Egyszer csak elkezdtek irigyelni a finn és észt higgadtságot és az északi országok kiváltságos média- és életszínvonalát. Belső poénná is alakult, hogyha nem lenne hideg északon, biztos oda telepednénk újságot írni. A csehektől lazaságot és kitartást, az észtektől a kutatás iránti szenvedélyt, az anyaországi magyaroktól pedig azt tanulunk, hogy bármilyen mély legyen a slamasztika, amiben vagyunk, s bármilyen erősen hullámozzon is, mindig fölé lehet emelni a fejünket, hogy levegőhöz jussunk, és reménykedjünk, hogy túléljük, és jobb lesz. Nemzetközi barátságok születtek, a rugalmasság fejlesztése mellett ez is volt a program célja, ám van egy furcsa és sajátos nemzetközi nexus, amiről érdemes szót ejtenünk: a magyar–magyar nemzetközi kapcsolat. Szűkebb és tágabb ismeretségi köreimben kétfajta tapasztalata van az erdélyi magyaroknak, ha anyaországiakkal találkoznak: az elutasítás, az ítélkezés, a szemforgatás, a románózás vagy az elfogadás, érdeklődés és a „határtalan nemzet” perspektíva. A mi esetünkben az utóbbi forgatókönyv valósult meg. A kezdeti idegenkedés után, egy ebédszünetben megtört a jég, és magyar magyarnak barátja lett. Ők elfogadtak minket, s talán mondhatom, kicsit fel is néztek ránk, kisebbségekre, mi pedig úgy tudtuk az ő helyzetüket megérteni, mint talán senki. Természetesen, eleget téve a szólásnak, a sírás mellett a vigadozás is helyet kapott, jót derültünk a nyelvi eltéréseken s a nemzetközi magyarság tényén. Az erdélyi magyar származású és erdélyi magyar sajtóban tevékenykedő újságírók számára ez a kapcsolat különösen fontos: első kézből értesülni a magyarországi eseményekről valakitől, aki ott van, és a mi helyzetünket valamelyest megkönnyítve, szakmai szemmel látja az eseményeket, folyamatokat, és így tudja nekünk átadni azokat. A nemzetközi magyar kapcsolat az anyaországi sajtó munkatársainak is kifizetődő lehet, hiszen helybéli „kontaktok” segítségével hitelesebb és komplexebb képet tudnak nyújtani a romániai, kisebbségi magyarok életéről a magyarországi médiafogyasztóknak. Ezen kapcsolatok kiaknázásával a rólunk kialakult, sok esetben negatív sztereotípiákat is megcáfolhatjuk, ebben pedig mindkét félnek érdeke lehet.

Ennek az egyhetes tapasztalatnak több tanulságát is levonhatom: jó minél hamarabb rácsatlakozni a nemzetközi újságíró-hálózatra, de sosem késő elkezdni. Ezek a képzések olyan helyekre vihetnek el, ahová másképp nem jutnánk el. Mindenkiel beszélgetni kell, mindegyik társalgásból tanulhatunk, és ahány csevej, annyiival leszünk többek. Emberként és újságíróként egyaránt.

■ JEGYZETEK

1. John Urry: *Social networks, travel, and talk*. The British journal of sociology 2003, 54(2). 155–175.
2. Ulf Jonas Bjork: *The First International Organization of Journalists Debates News Copyright, 1894–1898*. Journalism History 1996, 22(2). 56–63.
3. Nordenstreng, K. (2014). The international movement of journalists: 120 years of continuing struggle. Hifzi Topuz'a Armagan Kitabi. Iletisimin Devrim Yillari [Hizfi Topuz Festschrift. The revolutionary years of communication. https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/95228/the_international_movement_of_journalists_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. European Comission, Erasmus+ EU programme for education, training, youth, and sport. https://erasmus-plus.ec.europa.eu/about-erasmus/what-is-erasmus?pk_source=website&pk_medium=link&pk_campaign=hp&pk_content=hp-hero
5. European Comission, Blended Intensive Programmes <https://wikis.ec.europa.eu/display/NAITDOC/Blended+Intensive+Programmes>

SAS PÉTER

A SZENVEDÉLYES LEVÉLÍRÓ, KELEMEN LAJOS

■ Úgy tűnik, örvendetesen megnőtt az érdeklődés Kolozsvár története, szinte minden stílust rejtő épületei, képzőművészeti és irodalmi emlékei, összességében egész múltja iránt. Akit ez a nemes szenvedély hatalmába kerített, legjobb lesz, ha ebben a témában nem nélkülözi azokat a szépirodalom stílusjegyeit is magán viselő, tartalmában szerteágazóan lebilincselő, megbízható adatokat nyújtó írásbeli diskurzusokat, melyeknek egyik hangsúlyos szereplője és szerzője az egykori múzeumi és levéltári főigazgató, Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros-történész volt.

Kelemen Lajos neve és munkássága összeforrott az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár és legfőképpen az 1859 óta jogfolytonos Erdélyi Múzeum-Egyesület nevével, s így bizonyítható és tudományosan értékelhető módon az erdélyi művelődéstörténet egész 20. századi históriájával.

Kelemen Lajos pályaválasztásában, s egész életében meghatározóak voltak azok az esztendőik, melyeket szülővárosa nevezetes Református Kollégiumában töltött. Kedves latintanára, nagysolymosi Koncz József – aki „mindenkori jóakarója” megszólítással fejezte be leveleit – még inkább elmélyítette benne a történelem iránti érdeklődést. A múlt megismerésére olvasmányélményein kívül anyai nagypapa, albisi Csomoss Miklós, volt '48-as honvéd visszaemlékezései – Kelemen Lajos sajátos, nyelvújítás kori szóhasználatában „eleményei” – tovább ösztönöztek. A múlt iránti érdeklődését elmélyítette Orbán Balázs szülőföld-bibliája, *A Székelyföld leírása* és Kőváry László egyik máig ható alapműve, az *Erdély régi-ségei* című munkája.

A levéltári anyagok fontosságára hamar ráérezett, első kutatási élményei az ott-honi családi levelesláda feltáráshoz és olvasásához fűződtek. Tanulótársában, ifj. dersi Biás Istvánban, a Teleki család később a helyi városi levéltár munkatársában hasonló érdeklődésű társra lelt. Együtt vizsgálták meg a marosvásárhelyi szabó- és szűcsipartársulat régi okleveleit és számadáskönyveit. Szádeczky Kardoss Lajos egyetemi tanár bátorítására 1896 őszén elkezdte tanulmányait a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakán. Ugyancsak Szádeczkynek köszönhetően az általa „egyik legjobb ember”-ként jellemzett – dr. Gidófalvy István királyi közjegyző alkalmazta, hogy fiát, a helyi református kollégium diákját, Pistukát, az ifjabb Istvánt nevelje.

Világlátásában döntő változást hozott Erdély szellemi, kulturális fővárosa. A modern nagyváros nemcsak méreteivel volt hatással rá, intellektusával is lenyűgözte. Szakíthatott a régi, 1848 szellemiségében gyökerező álomvilággal. Felismerésében döntő szerepe volt principálisának, a közjegyző úrnak, aki élénk társadalmi életet élt, az akkori liberális polgári világ egyik közéleti-értelmiségijeként tagja, sőt főmester helyettese volt a helyi Unió elnevezésű szabadkőműves-páholynak.

1902 és 1907 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különféle részlegeinél könyvtárosi feladatkörökben dolgozott. Egzisztenciális okok miatt 1907 májusában elfogadta a kolozsvári Unitárius Kollégium harmadszori felkérését, s a főgimnázium történelem–földrajz tanára lett. Egy évtizeden keresztül, 1918 májusáig

pedagógusként dolgozott. Tanárként is önmagát adta, életének alapelveit tanítványai egész életükben visszhangozták.

Az első világháború új helyzetet teremtett az Egyetemi Könyvtár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum Levéltára életében. Sorra vonultatták hadba a tudományos szakerőket, a jövő magyar tudományossága senyvedett és vérzett el a távoli idegenben. A hátszágban élő civileknek sem volt könnyű, az 1916-os román betörés – Molter Károly találó megfogalmazásában „az uralomváltozás főpróbája” – okozta fejtelten, céltalan menekülésben főleg székelyföldiek szárai sínylődtek. A háború felnyitotta Kelemen Lajos szemét, aki a maga körében és világában élve nem is sejtette, milyenek lehetnek az emberek, mivé tud válni a magyar társadalom.

1918. május 1-jétől szolgálatételre berendelt állami középiskolai tanárként végre a „kolozsvári Tudományegyetem és Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára levéltári osztályának munkatársa lehetett.

Az 1938-ban nyugalmazott szakerőt a második bécsi döntés után „reaktívták”, visszahívták, 1940 őszétől múzeumi és levéltári főigazgatóként folytatta addigi munkáját.

Kelemen Lajos azt is megérhette, hogy barátai, tanítványai emlékkönyvvel tisztelegtek munkássága előtt. Eredetileg 70. születésnapjára szánták kiadását, de politikai jellegű tiltás és emberi gyarlóság miatt nem jelenhetett meg. Az engedélyezett Kelemen Lajos emlékkönyv egy évtized múlva, születésének 80. évfordulójára, 1957-ben válhatott közkinccsé.

Számosan fordultak hozzá felvilágosításért, mindenféle adatért. Legalább fél élete a szó- és levélbeli válaszok megadásával telt el. Még a válaszleveleket is kicsi nyugdíjából kellett fizetnie. A laikusok és szakemberek mellett írók is igénybe vették szakértelmét, hogy történelmi tárgyú regényeiknek és drámáiknak minél hitelesebb hátterük és cselekményük legyen. Közéjük tartozott a főállású galgói körorvos, Bárd Oszkár, az egész életében tanárként viselkedő Berde Mária, az egyházból „kiugrott” székely író-politikus, Nyirő József.

Külön kell szólnunk a mindig jegyzetelő, akkurátus Móricz Zsigmondról, aki az Erdély-trilógia minél hitelesebb megírása érdekében különös gonddal tanulmányozta a történelmi színhelyeket, a különböző forrásokat. Legalább ennyire fontosnak tartotta megismerni a korabeli erdélyi fejedelemség korszakát, Bethlen Gábor életét. Ebben szellemi ciceronéként Kelemen Lajos segítette, ezért olyan biztonsággal mozoghatott Bethlen korának hétköznapjaiban, mintha kortársa lett volna. Móricz elutazása után is kapcsolatban maradtak egymással. Kelemen Lajos levélben küldte el a levéltári forrásokat és a kolozsvári Főtéren átélt élményének a leírását. Móricz annyira jelentősnek ítélte a leírt látomásszerű jelenséget, hogy Erdély trilógiája második részét ezzel indította, és néhány oldallal később Bethlennel újra elmeséltette. Mindezek ismeretében szinte természetes, hogy a regénytrilógiája harmadik részében – *A nap árnyéka* kötetben – feltűnik a 20. századi kolozsvári levéltáros jellegzetes alakja. Kelemenben – *nomen est omen* –, a mindenről tájékozott deák alakjában örököltette meg történelmi nesztora emlékét. Móricz Zsigmond zseniális íráskészségén, gazdag kifejezőeszközein, élettapasztalataiból leszűrt bölcsességén túl a levéltáros-történész Kelemen Lajos tudása, az erdélyi historiákincs áttanulmányozásából merített ismeretanyaga is hozzájárult ahhoz, hogy megszülethessen a magyar történelmi regényirodalom egyik legnagyobb remeke, az Erdély-trilógia.

A *Kutatóárok* mélységébe merült egykori piarista diák, Passuth László sem kereste fel hiába. Budapesten, 1958. június 16-án kelt válaszlevelében így köszönte meg segítségét: „Szíves engedelmeivel be fogok számolni, ha a munkámat elkezdem, s megírom, miként hasznosítottam azt a sok nyers kincset vagy valódi gyöngyöt, mely Bátyám levelében rejtőzködik.” Erre utal, hogy Kelemen Lajos 12 oldalas levelének majdnem fele részében piros írónnal húzta alá a számára fontos sorokat.

A többi már Passuth Lászlón múlott, hogy a *Sárkányfog* címen kiadott új regényét hogyan értékeli a magyar irodalomtörténet.

Kelemen Lajos életének és munkásságának a teljesség igényével történő megismerésére akkor lesz lehetőség, ha végre közkézen foroghatnak, olvashatóvá válhatnak lappangó naplói és teljes levelezése is, amikor közkinccsé válhat az egész magyar/erdélyi/székely közösséget megillető szakmai és erkölcsi öröksége.

Kelemen Lajos egyéniségének hatására lett Mályusz Elemér az erdélyi Kelemen-iskola magyarországi követő tisztelője.

Életművét nem sajátíthatja ki senki, Magyar Örökség díjasként, közös szellemi kincsnek nemzeti közössége és az erdélyi művelődéstörténet elidegeníthetetlen része.

*

Kelemen Lajos Passuth Lászlónak
(Kolozsvár, 1958. június 10.)

Kedves Öcsém!

Nagy érdeklődéssel és nagy örömmel olvastam [olyó] évi május 24-ről keltezett levelét, mely ide a postabélyegző tanúsága szerint ötödnapra szerencsésen meg is érkezett. Ez se világ-gyorsasági rekordjavítás ugyan, de a régebbi 6–7 naphoz képest, vagy a XIX. század első felében elért gyorsasághoz viszonyítva mégis csak haladás.

Ebből is látható, hogy a mindennap olvasható haladó szellem a levelezésben se marad el a futóversenyben. Itt azonban aztán a fáradt levél úgy látszik, hogy megismételte a hosszú út helyett legalább annak az ötödnapját, a futás után pihenésben, mert én csak tizednapra kaptam meg. Ennek az oka pedig az lehet, hogy addig a Bolyai-Egyetemen pihent, hova szíves továbbításra volt címezve.

Ott a kezelő-személyzet nem igen ismer engem, mert elég ritkán fordulok meg ott, de valaki azonban ott reáírta a lakásom címét, s így szerencsésen meg is kaptam.

Elsősorban annak örvendtem, hogy kolozsvári emberrel ismerkedhettem meg kedves Öcsémben. Én már szeptember elején 63 éve leszek, hogy ide kerültem Marosvásárhelyről, szülővárosomból egyetemre, s aztán jó és balsorsban itt is maradtam. Kedves Öcsém nevét itt már régebb hallottam emlegetni, de azt, hogy Öcsém is innen származott el, csak mostani leveléből tudtam meg.

Írói jó nevén kívül azonban – szégyenérzéssel vallom meg – hogy csak mostantól tudok, s most már többet hallottam is Öcsémről. Én ugyanis a magyarországi szépirodalomtól 1920 után csaknem teljesen elmaradtam. Ide eleinte alig jöhetett be akkor valami, s engem az életgondok és kettős munkaköröm teljesen lefoglaltak. Szépirodalmat – az erdélyi kívül – alig kóstoltam, s elmaradtságomba rendre belé is törődtem. 1940-ben nyugdíjasságomból reaktiváltak volt, de az 1940–44-i évek úgy telehalmoztak hivatali munkával, hogy akkor azért, azután pedig a tavalyelőtti nyárig balszerencsémre megállapított 305, majd 10 évi több fellebbezés után 325 leire fölemelt havi nyugdíjam mellett ép[er] en csak hogy éltem. Teljes munkaerőmben voltam ugyan, de az életgondok s kenyérkereset lekötöttek, s nem tudtam semmi értékesebbet produkálni. Szomorú vigasztalásomra 1946 után az se volt, hogy hol.

Így elmaradtam.

Tavalyelőtt nyártól aztán méltányos nyugdíjat kapok. Az elveszett évtizedet s vele munkaerőm hanyatlását azonban senki és semmi se adhatja vissza.

A meglepetésemre s szinte az utolsó percekig tudtomon kívül készült oly szép kitüntetések nekem már szinte sírkoszorú-virágoknak jöttek, s azokat meghálálni, munkával már 81 éves koromban nem érzem képesnek magam.

E helyzetem következménye az is, hogy kedves Öcsémnek értékes levelére csak nagyon soványan válaszolhatok.

Én a Báthoryak korával behatóbban csak félszázaddal ezelőtt foglalkoztam, mi-
kor szakdolgozatomat ebből a korból kellett elkészítenem. Azután még 1920-ban
egy évig szintén kellett foglalkoznom, mert az akkor itt egy évig működött (s ak-
kor bezárt) Ref[ormátus] Tanárképzőben ép[p]en ezt a kort adtam elő. Azután
azonban csak mint levéltáros és kutató forgattam e kor itteni bő, de főleg csak csa-
lád-, birtoklás- és helytörténeti adatait a volt Erd[élyi] Múzeum Egyesület (– most
a Román Tud[ományos] Akadémia –) levéltáraiban.

Az utolsó 13 évben aztán még erre is ritkán került sor. Teljes munkaerőmben
éltem le az új-világ ezt az idejét, de egy időben csak másoló-munkával tudtam még
annyit is keresni, hogy az étkezésem és lakásom fizethetése fenn ne akadjon, mert
a kevés nyugdíjból is segítenem kellett egyik nővéremet is, bár a kenyérrelvalóval.

Ezért s nem lustaságból voltak ezek az életéveim terméketlenek.

x x x

Báthory Zsigmond összes abnormálításait örökölt terheltségéből következők-
nek tartom.

A Báthoryak családi leszármazását már – ha jól emlékezem – több mint ne-
gyedszázada megírta valaki a Turulban.¹ Ezt a különben nem nagy tanulmányt a
Turul név- és tárgymutató-kötetében megkapja Öcsém ott, B[uda]pesten. Sajnos ez
a tanulmány alig ír valamit a család egész történetén véres fonalként áthúzódo ter-
heltségéről, s nagyon sok családtag egyenesen szaddista [!] kegyetlenségi és vér-
szomjas hajlamáról.

Elég e tekintetben Mátyás király kora vége és II. Ulászló Báthory István erdélyi
vajdájára reámutatnom, aki a XV. sz. végéig odáig vitte a székelyek nyúzását s
a zsarnokuralmát, hogy miatta már a székelyek egy nagy része ősi földje elhagyá-
sával és Moldvába való kiköltözéssel fenyegetőzött. A XVI. századból ott van a
vérben kéjtelmes őrült Báthory Erzsébet. Ott Báthory István az erdélyi fejedelem,
majd lengyel király is, akinek kiváló uralkodói tulajdonságait árnyékként kíséri
a vérengzési hajlam. Báthory Zsigmond egész egyénisége pathologiai minta, s
Báthory Gábor szertelen bujasága és vérszomjassága fejezi be a sort. Az utolsó
Báthory nő, II. Rákóczy György özvegyénél ez a kegyetlenségi hajlam már csak
a más vallásúak üldözésében, iskoláik, templomaik elvételében, s térítési hadjá-
ratban élte ki magát.

Dr. Zsakó István barátom, a b[uda]pesti Lipót-mezei elmeógyógyintézet egykori
igazgatója,² – ki ma is él Budapesten – valamikor foglalkozott a Báthoryak terhelt-
sége kérdésével; de nem emlékezem arra, hogy e kérdéstről írt is volna.³ Mostani
lakása B[uda]pest II. Pasaréti út 32. szám. Esetleg tessék őt fölkeresni, s megkér-
dezni. Lehet levélben is.

Meg vagyok győződve, hogy a Báthoryak kegyetlenségi és vérszomjas hajlama
megfelelő tüzetes kutatással a XV. század előtti elődöknél is kimutatható, – csak
még nem akadt kutatója. A régi történetírás pedig nem ismerte a pathologikus
átöröklés kérdését, s így nem is tárgyalta.

Báthory Zsigmond tipikus terhelt volt, s e tekintetben szinte nevetséges őt
a sablonos iskolás-történetírás rőfjével méricskélteni, vagy ép[p]en üres
szellemtörténészkedni róla. Nagy baj és hiány azonban, hogy oly túl nagy változa-
tosságot és bukfeneket mutató fejedelemségéről, s a személyéről is nincs elég
ép[p]en a pathologikus, abnormális vonásait megőrzött vagy magyarázó és megérte-
tő adat. Cselekedeteinek szertelenségei, ugrásszerű változásai mind örökölt ter-
heltségéből folytak. Én is meg vagyok győződve – mint Öcsém – hogy az ő folyton
változó, ingatag cselekedeteinek nagy részben s főleg pszichosexuális okai voltak.

A jézuita nevelés szüzességben őrizte. Valahol olvastam, – de már a forrást
nem tudom számon adni –, hogy csak akkor próbáltatták ki legelőbb valami

„frajjal”, mikor már a közeledő leendő felesége után indult. Hihető, hogy ez a próba a terhelt idegzetű ifjúnak nem a legjobban sikerült s ez aztán megismétlődhetett a főpróbán Mária Christierna mellett vagy felett is. Én ennek tulajdonítom azt az ismert tényt, hogy került a leány-asszony névleges feleséget. De ehhez hozzájárulhatott a Domina esetleg nem venusi lénye is. Én e nő képét nem ismerem. Szádeczky Lajos még 1894 körül írt róla,⁴ de én ezt a dolgozatát csak közvetett forrásból ismerem, s az eredetét nem olvastam. Kétségtelennek tartom, hogy az asszony képének fenn kellett maradni valahol, tán Stájerországban, honnan hozták, vagy akár Bécsben is, – de én nem tudok róla. Ha az akkori Habsburgokhoz ütött szegény, akkor a szépségversenyen nem nyert volna első díjat.

Viszont Báthory Zsigmond az Öcsém levelében említett öltözködés-különködéseivel valóban abnormalitás jellegűek. Homosexualis hajlamaira azonban e külsőségeken kívül én se ismerem pozitív adatot, s ép[|]en így nem se házassága előtti, se utána tehető idegen nő-kapcsolatokra. Az ilyen dolgok benne szoktak lenni a fejedelemtől szóló bizalmas jelentésekben, de én ilyent nem olvastam. A pszichopátia sexualis körébe tartozó viselkedése és magatartása azonban arra engednek következtetni, hogy ez az örökölt terheltségekkel megvert ember félszeg nevelésének is áldozata volt.

Néhai dr. Veress Endre barátom sokféle, a Báthoryak korára vonatkozó kiadványából se emlékezem Öcsém kérdésére haszonvehető adata. Azt pedig nem tudom, hogy a M[agyar] T[udományos] Akadémiánál az 1944–45-i események miatt a szedésben megrekedt két vagy három kötet jézsuita jelentéssel végre is mi lett.

Teljesen nyomáskészen állott az 1620 tájáig terjedt sok becses jelentés, mikor a bekövetkezett változással minden megrekedt. A szedés sokáig ott hevert hónapok múlva is, de végsorsát nem sikerült megtudnom. Andics Erzsébeték⁵ bölcsességétől kitelhetett, hogy ezeket az értékes előmunkákat és adatokat veszni hagyták, s a kiszedett több kötet betűanyagot beolvasztatták. Ezt a bölcs cselekedetet pedig valószínűleg ideológiai alapon kívül még papiroshiánnyal is takarhatták. Legyen nekik és könnyű lelkiismeretüknek, s orruk hegyéig tartó látókörüknek könnyű a föld – de mielőbb, – hogy még több kultúrkárt minél kevesebbet okozhassanak.

Én az utolsó 13 évben – megélhetésem nehézségei miatt – lemaradtam a tudományos tájékozottság mezején. Leginkább adatgyűjtésekkel öltem az időt, hogy mégis használhassak valamit és szívesen állottam akkor is mások segítségére, ha fölkerestek. Bizony ezek a böjtévek nem hizlalták az én tudományos munkásságom lehetőségét. Legyen azok dicsősége, akiknek ezt köszönhettem. Közülök külön megnevezem néhai Gaál Gábor⁶ a balszerencse által a Bolyai-egyetem rektori székébe juttatott nagyképű patkanca-tudóst, az ignatos fallit, – notis est derisui⁷ szobormintáját. Ő gáncsolta el azt a jóindulatú szándékot is, mellyel 70 éves korommal kapcsolatban több jóakaró barátom a figyelmet föl akarta hívni reám, illetve helyzetemre, főleg azzal a szándékkal, hogy nyugdíjam méltányos rendezésével munkaképessé tegyenek. Neki akkor tízszerre nagyobb volt csak a rendes javadalma, 3 helyről, de tőlem sajnálta azt, hogy 500 lei havi nyugdíjat kaphassak. Vagy azt várta tán, hogy nála négykézláboljak. Ezt pedig akkor se tettem volna meg, ha étlen kellett volna meghalnom.

x x x

De messzire elsodort a keserű emlékek árja. Szíves elnézést is kérek érte; hiszen ezek egyéni bajok nem tartoznak a kedves Öcsém által kívánt válaszhoz.

Ezekhez visszakanyarodva, inkább hívom föl a figyelmét, hogy próbáljon szerencsét kérdése anyagára a néhai Veress Endre⁸ hagyatékában. Neki valami 40 kötetre menő, különböző, kiadásra előkészített másolat gyűjteménye maradt a halálakor. Ezeket – vagy legalább ezek zömét –, amit Endre itt élő öccsétől, dr. Veress Ferenc bőrgyógyász,⁹ volt egyetemi tanártól értesültem a M[agyar] Tud[ományos] Akadémia megvásárolta.

Veress Endrének B[uda]pesten a budai várfalak tövében, a Hunfalvi utca 4. sz. alatt szép háza volt. Ez Buda ostromakor teljesen tönkre ment 1944–45-ben, de a pincében őrzött tudományos másolat-anyag megmaradt s évek múlva, – Veress halála után – vásárlás útján az Akadémia elég jutányos áron megvette. Ebben az anyagban valószínűleg lehet valami kedves Öcsém érdeklődése tárgyára is. Csak az a kérdés, hogy most az anyag hozzáférhető-e?

Nehogy úgy legyen, mint ahogy egyszer a humorista Sipulusz írta. Szerinte az Akadémia foglalkozik ugyan könyvek kiadásával is, de azokat gondosan elrejtí egy nagy pincébe, hogy nehogy a közönség kezébe juthassanak.

Nehogy a másolatokat is így kezelje a kutatókkal szemben.

Higgyük a jobbat. Öcsém tegyen próbát! Audaces fortuna juvat...¹⁰

Az anyag nagyon széles körű volt. Öcsém első sorban az olaszországi, az esetleges bécsi s még a lengyelországi részre szorítkozzék, mert itt is igaz, hogy aki sokat markol, az keveset fog.

*

Végül a gyulafehérvári olasz-világra térek.

Ez is feldolgozatlan, s általánosságokban mozog mind a köztudatban, mind a történetírásban.

Én ezzel a kérdéssel nem foglalkoztam ugyan, de emlékezem egyes elszórt adatokra, főleg Gengára¹¹ vonatkozólag. Arra is igen, hogy a Történelmi Tár valamelyik régi évfolyama közölte egyik ott élt olasz adatait, s a Veress által kiadott jézsuita jelentésekben is elégszer van szó róluk.

Gengáról dr. Balogh Jolánnak,¹² az Erdélyi Reneszánsz íróőjének is vannak adatai, s lehet, hogy több olaszról is. Ő a Szépművészeti Múzeum egyik igazgatóőre. Az Erdélyben élt Báthory kori olaszokról néhai Veress Endre mellett Ő tudott a legtöbbet. Ha Öcsém föl akarja keresni, kívánságára szívesen írok Neki. Sőt időnyerésért egy levelezőn már e héten írok.

Kemény Zsigmond ifjúkori regényét, mely olasz neveket ad, én nem ismerem. Ő azonban a Báthory Zs[igmond] korára Szamosközin, illetve az azt beolvasztott Bethlen Farkas féle histórián kívül aligha ismerhetett erre a korra más forrást. Legálább az általam is ismert anyag java mind az Ő halála után jelent meg.¹³

Megemlítem, hogy neki is szegénynek a pusztakamarási sírját 1944 után ott megmucskolták „ismeretlen tettesek.” Talán most készülő új teljes kiadása alkalmat nyújt síremléke visszaállítására, mert ezt is ledöntötték. Ő pedig igazán nem volt kizsákmányoló, s utolsó évét, mint csendes őrült élte ott le.

Én most egy sajtó alá kerülő kötetem¹⁴ előmunkálataival vesződtem, tovább félénél. Most pedig a képanyagot szedem hozzá. Az én koromban ez már fáradtságos. Mihelyt túlesem ezeken, igyekszem hozzájutni Öcsém Négy szél Erdélyben¹⁵ művéhez. Már is nagy öröm volt részemre a leveléből kitűnő tájékozottsága s az, hogy így, komoly felkészültséggel fogott történelmi alapú művéhez. Teljes sikert kívánok!

Csak megemlítem, mint Báthory-kori munkát Buday Kálmán doktori értekezését Báthory István korából.¹⁶ Ifjúi munka, de ennek elég jó.

Hosszú késésemért szíves elnézést, munkásságához teljes sikert kívánva, kedves Öcsémet, valamint László Gyula¹⁷ és Benda Kálmán¹⁸ öcséimet a legmelegebben üdvözölve maradok szeretettel öreg bátyja és barátja: Kelemen Lajos

Kolozsvár, 1958. június 10. d. e.

L. túl is!!

Siettemben szinte elfelejttem öreg fejemmel megköszönni kedves Öcsém 80. életévmre írott kedves jókívánságait.

Hálásan köszönöm! KL

Itt jegyzem meg még pótlólag, hogy az Erd[élyi] Múzeum hatalmas levéltára XVI. századi, misszilis-levélyanyagban mondhatni koldus-szegény. Az pedig köztu-

domású, hogy B[áthory] Zsigmond az ország levéltárának egy részét elpusztította egy időben.

Az itteni családi levéltárak levelezés-anyaga pedig az Ő korából majdnem a semmivel egyenlő.¹⁹

■ JEGYZETEK

1. Wertner Mór: *A Báthoryak családi történetéhez*. Turul, 1900. 6–29.
2. Zsakó István (1882–1966) ideggyógyász, pszichiáter, orvosi szakíró.
3. L. Zsakó István: Báthory Erzsébet (Patographia) *Gyógyászat*, 1918., Uő: A kiválóság és a súlyos betegségi hajlam öröklése neves családokban. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1944. 82–89., Uő: A magyar kiválóságok és családtagjaik elmebajainak története. *Orvostörténeti Közlemények*, 1966. 43–68.
4. Szádeczky Lajos: *Báthori Zsigmondné Mária Chrisztierna. Athenaeum, Bp., 1883.*
5. Andics Erzsébet (1902–1986) történész, egyetemi tanár, a magyar történettudományra gyakorolt marxista ideológiai befolyása haláláig megmaradt.
6. Gaál Gábor (1891–1954) író, irodalomtörténész, szerkesztő, irodalomkritikus, közíró. A romániai magyar irodalom nagy hatású képviselője és vezető egyénisége, a Korunk főszerkesztője.
7. Megcsalja azokat, akik nem ismerik, de az ismerők csak nevetik. (Phaedrus)
8. Veress Endre (1868–1953) történész, hites törvénytudós, román tolmács. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király monográfiája.
9. Dr. Veress Ferenc 1907–1989) bőrgyógyász, egyetemi tanár, orvosi szakíró.
10. A bátraknak segít a szerencse. Az idézet teljes formájában: Audaces fortuna juvat, timidusque repellit. (A bátraknak segít a szerencse, a gyávákat visszariasztja.)
11. Simone Genga olasz építész, fejedelmi fundator.
12. Balogh Jolán (1900–1988) művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum Régi Szoborosztályának vezetője. Az erdélyi reneszánszról szóló könyve Kelemen Lajos segítségével nélkül nem valósulhatott volna meg
13. Legújabb kiadását l. Bethlen Farkas: *Erdély története IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597) VIII.–IX. könyv. Szerk. Jankovics József. Enciklopédia-Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bp.-Kvár, 2006.*
14. Sajnálatos módon kötetének kiadása elmaradt.
15. Passuth László: *Négy szél Erdélyben*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1957.
16. Buday Kálmán: *Báthory István erdélyi fejedelemsége (1571–76)*. Szeged, Városi ny., 1932. (Kolozsvári–Szegedi Értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 20. sz.)
17. László Gyula (1910–1998) régész, egyetemi tanár, a kettős honfoglalás tanának megalkotója.
18. Benda Kálmán (1913–1994) történész, egyetemi tanár, a *Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének igazgatója*.
19. Passuth László levele magántulajdonban.

GONDOS BORBÁLA

A BOSZORKÁNYOK NETRE KÖLTÖZTEK

Pogány vallás a közösségi médiában – a #WitchTok jelenség

■ A boszorkányokkal kapcsolatos előítéletek a művészetből és médiából egyaránt táplálkoznak. A mesék szívtelen banyái, a horrorfilmek sötét varázserejű lényei, a festmények otromba szipirtyói a gonoszossággal, sátánizmussal, fekete mágiával (ami ugyan része a vallásnak, de sok gyakorlója elhatárolódik tőle) mossák össze ezt a kereszténység előtti természetvallást. Ez a narratíva természetesen visszavezethető a 15–18. századi boszorkányüldözésekre és -perekre, amelyek jelen voltak Európában és Amerikában egyaránt, és tulajdonképpen hadjáratok voltak az egyház részéről azok irányába, akik nem vették fel az új vallást, maradtak a pogányság, politeizmus, régi hitrendszer vonzaskörében. És ahogyan a lincshangulatban számos alkalommal megtörtént már a történelem során, hamisan, pusztán rosszindulatból vádolt személyek is szenvedtek, máglyán égtek, vízbe fulladtak hamis rágalmozások miatt. És annak ellenére, hogy a vélt boszorkányok megölése archaikus történelemnek tűnhet a mai kor emberének, a modern kor is szolgál példákkal a meghurcolásokra: boszorkányüldözés történt a 2000-es években afrikai országokban is.¹

A kereszténység intézményesített terjesztése után a boszorkányság (amely egy átfogó kifejezés, ezen belül több ág és vallás létezik) és egyéb pogány vallások „az ördög jelét” viselték magukon, a gyakorlóikat jobb esetben rossz szemmel nézték, így a boszorkányok gyülekezése, a kovenek² működése a közember számára mindig egy misztikus, titok fedte, sötét tevékenységnek számított, és napjainkban sem mondható megszokott jelenségnek. Ezért is különösen érdekes fenomén olyan internetes csoportok, tartalomgyártók működése, amelyek/akik sokszor valós identitásukat felvállalva boszorkányoknak vallják magukat, olyan szövegeket, videókat osztanak meg, amelyek e pogány természetvallással kapcsolatosak, hagyományos vagy újszerű rituálékat végeznek bennük annak ellenére és azzal együtt, hogy napjainkban is negatív reakciókat vált ki a taglalt hitvilág nyílt képviselése.

Mielőtt az internetes (ezen belül a TikTokon jelen lévő, mivel ebben az írásban az említett videómegosztó platformot vizsgáljuk) boszorkányközösségről beszélnék, röviden ismertetem ezt a vallást és lényegét az alapján, ahogyan Raven Grimassi amerikai szerző, wicca³ pap összefoglalta *Spirit of the Witch Religion & Spirituality in Contemporary Witchcraft* című könyvében. Az író a *Witchcraft as a Religion* nevet hordozó fejezet elején hangsúlyozza, hogy a boszorkányság a tévhitekkel ellentétben nem a sátánimádát eszköze, hiszen ez a vallás jóval a kereszténység (és persze ennek fogalomköre) előtt létezett. Régi forrásokban városok, falvak szélén élő, istennőket tisztelő, gyógynövények hatását ismerő személyeket illettek ezzel a megnevezéssel, modernebb korszakban a boszorkány a Föld és élet, a természet mélységes tisztelőit jelöli. Szerintük a föld tudatos lény, női istenség (egyaránt hordozva feminin és maskulin jellemzőket), minden belőle születik, és oda tér vissza. E szerint a hitvilág szerint a természet és annak törvényei egy felsőbb erő (legyen az asztrális vagy spirituális) kifejeződései, ezért követik ezeket elkötelezetten. A boszorkányünnepek ugyanis a termés, évszakok, holdciklusok és egyéb asztrológiai események köré szerveződnek.

Grimassi azt is megjegyzi, hogy a pentagram, azaz az ötágú csillag nem sátánista szimbólum, hanem a négy elem és a lélek harmóniájának és szimbiózisának jelképe. Ezenkívül felsorol olyan rituálékon, gyakorlatokban használatos kellékeket, amiket az aktív vallásgyakorlók használni szoktak, és a négy elem manifesztációinak tekinthetők: ilyen a pentagram (föld) mellett a pálca (levegő), a tőr (hagyományos megnevezése athame, a tüzet jelképezi) és a kehely (víz). A szerző szót ejt arról is, hogy néhány boszorkányhagyomány szerint a pálca a tűz, a tőr a levegő képviselője. Ez a sokágú pogány vallás úgy tekint a felsorolt eszközökre, mint felsőbb energiák forrásaira, hiszen számukra ezek a tárgyak kapcsolatban állnak metafizikai síkokkal.⁴

Mivel a boszorkányság nem egy intézményesített vallás, így nincs globális kánon a gyakorlását illetően. Napjainkban jellemző az is, hogy akik a témában informálódni szeretnének, inkább az internetet veszik alapul (sok esetben tanulmányok, e-könyvek és ismeretterjesztő anyagok helyett személyes beszámolókból tanulva), minthogy különböző könyvekből tanuljanak erről a pogány hitrendszeréről. Ilyen okokból ritka is az egyetértés a közösségben. Ezt alátámasztja Alexandra Frampton és Alexandra Grandison 2022-es kutatása,⁵ amelynek részét képezte internetes boszorkányközösségek tagjainak megkérdezése az adott témában. Egy önmagára Faye-ként hivatkozó megszólaló állítja, hogy „nem tudunk semmiben sem megegyezni... Az egyik folyamatosan jelen lévő témája a boszorkányságnak a dogma hiánya. Nincsen biblia, amit követni kellene, nincsen hitvallás mint olyan.”

Nehéznek tűnhet így körvonalazni, hogy pontosan miben áll ma a boszorkányság gyakorlása, és erre a szakirodalom is rávilágít: legtöbbször különböző eszmék, jelenségek és mozgalmak alapján vizsgálják ennek a pogány vallásnak a kifejeződését az interneten, ilyen a feminizmus, az emberi jogok (főleg a marginalizáltak felkarolása, az elnyomás elleni lázadás) vagy különféle antikapitalista törekvések. Az utóbbival áll szemben Chris Miller megfigyelése, aki észrevételeit *How Modern Witches Enchant TikTok: Intersections of Digital, Consumer, and Material Culture(s) on #WitchTok* című írásában publikálta,⁶ rávilágítva a tényre, hogy a régi boszorkányok egyik elve, a földi javak elutasítása mára kifordult tengelyéből. Bár kutatása alátámasztja ezt az elgondolást, a materialista boszorkánykép nem fedi le a teljes közösség magatartását, és a modern kori történelem ellenpéldákat is mutat: többször is tüntettek a boszorkányok számukra fontos ügyekben, ilyen az 1968-as amerikai megmozdulás, amikor egy W.I.T.C.H. elnevezésű gyülekezet megátkozta a „Wall Street-i bankárokat, a szépségversenyeket és a Playboy Klubot”;⁷ a New Forest Coven, amely tagjai 1940-ben Adolf Hitler ellen intézték varázslataikat; vagy néhány kaliforniai csoportosulás, amelyek 1971-ben a vietnámi háború ellen léptek fel.⁸ Miller jelenünk online tevékenységeiben viszont felfedezett egy olyan sémát a TikTokon jelen lévő boszorkányok körében, ami a konzumerizmust élteti. Erre példa (enyhébb esetben) a pénz bevonzására alkalmas varázsigék terjesztése, de sokszor felbukkan saját árucikkek marketingje, termékek beszerzésére való buzdítás, a fizetésért végzett tarotkártya olvasása és hasonló tippek, szolgáltatások. A tanulmány szerzője ugyanakkor nem feledkezik meg tájékoztatni olvasóját arról, hogy az újpogány vallások (mivel ő a wiccákat, druidákat, pogányokat egy kalap alatt elemzi az interneten elmosódó határok miatt) természetüknél fogva materialisták, mivel szükségük van bizonyos eszközökre, hogy a profán és transzcendens világok között kapcsolatot teremthessenek.

Miller állítása szerint a WitchTok mint jelenség fejtörést okoz azoknak a kutatóknak, akik a boszorkányságot „a kapitalista árucikké válás ellenében pozicionálják”. Éppen ezért fontos megnéznünk, hogy az idézett tanulmány szerzője és mások miképpen definiálják ezt a közösségi médiában épített, megjelenített, talán valamilyen szinten átdolgozott vallást.

Az eddigiekben bemutatott tanulmány szerzője azt állítja, hogy a WitchTok olyan személyek gyűjtőhelye, akik önként léptek ebbe a pogány vallásba, boszorkányokként hivatkoznak magukra. Ez a felület a címszavas keresésével és algoritmusával sokat segít a tudásukat mélyíteni vágyóknak, összehozza a hasonló érdeklődési körű személyeket, a közösségen belül pedig kölcsönösen tanulnak egymástól a résztvevők. Az interneten az anonimitás megteremti egyesek számára azt a komfortot, hogy bátran kísérletezzenek, új ismereteket gyűjtsenek, a való világban épített énjüktől eltérő módon nyilvánuljanak meg anélkül, hogy személyük ellen szólna bárki. Ilyen értelemben az elemzett formátumhoz biztonságérzet társul mindazok számára, akik használják. Ezenkívül az internetes közösségekre jellemző a vertikális hatalmi struktúra, így a tekintélyelvűség elhalványul (ami sok vallás esetében nem mondható el). Igaz, a boszorkányoknál is létezik mentor–mentorált viszony, viszont ez nem kötelező része a vallásgyakorlásnak és a tanulásnak. Ezek mellett a szerző kiemeli, hogy a TikTokon fontos a „boszorkányos esztétika” (witchy aesthetic) megteremtése tartalomgyártói és fogyasztói részről, a videókban jellemzően sötét színek, kristályok, növények, gyertyák és egyéb, boszorkánygyakorlathoz kapcsolódó eszközök láthatók. A kutató megfigyelése alapján sok videó a #witchtok hashtag (címke) alatt pusztán szórakoztató, és legyen szó csak táncokról, szkeccsekről, különböző témájú felszólalásokról, ezek a tartalmak mind fontosak az identitás megszilárdításához, a közösség megerősítéséhez.

Esmé Lily Katherine Partridge egy 2021-es kutatásában⁹ megállapítja, hogy a WitchTok jelenleg az egyik legfelkapottabb digitális spiritualitási forma. Ennek tagjai – megfigyelése alapján – legtöbbször milleniális vagy Z generációs (vagyis nagyjából 1981–2010 között született) nőknek vallják magukat. Oren Golan a *Religions* című folyóiratban¹⁰ arra mutat rá, hogy a digitális fiatalság, elszakadva az eddigi társadalmi modellektől, nemcsak a családjukban és különböző intézményekben szocializálódik (érvényes ez a vallásgyakorlásra is), hanem szívesen használja ilyen célokra a közösségi médiát. „Ezek a mai fiatalok” ott fejtik ki véleményüket az őket érintő és érdeklő ügyekben, „kifejezik vallási hovatartozásukat, valamint tartalmas kapcsolatokat alakítanak ki, és kifejelesztenek egy olyan szubkulturális, szimbolikus kultúrát, amely vallási identitásukhoz kötődik”. Ezenkívül megállapítja, hogy a modern kor „hálózati individualizmusa” az egyénre, az önmegvalósításra helyezi a hangsúlyt a fundamentalista, kollektív érdekekkel szemben. Lindsey Wright a *The Sound of Identity: Audios and Hashtags as Nexuses of Practice on TikTok* című írásában¹¹ azt állítja, hogy a TikTok-os boszorkányközösségnek nem lesz automatikusan tagja az, aki a #witchtok címkével közöl videókat. Ami lényeges, az a releváns témák feldolgozása, a közösségi nyelvezet használata, a tartalmak, témák megvitatása online és offline közegben.

A közönséget tehát a fent említettek alapján lehet körvonalaizni. De vajon mi áll a tevékenységük, a munkájuk, milyenek a tartalmaik, mennyire építenek az antik, pogány vallásra, és közösségi célok vezérlik-e őket úgy, ahogy azt magukról vallják, ahogy kutatók megfigyelték?

Ezt az internetes közösséget vizsgálta Fiona Matsen is, aki többek között feminista megközelítésből, a női egyenjogúság megnyilvánulásait kutatva elemezte a TikTok-videókat.¹² Észrevételei szerint egy istennő tisztelete, a boszorkány vallás szimbolikájának követése azt az érzetet kelti a nőkben, hogy már nem kell a „törékeny, bajbajutott kisasszony” szerepében tetszelegniük, hanem erős individuumként gondolhatnak önmagukra. Így könnyebb kilépni a patriarchátus eszméiből, és szakítani a hagyományos, nőkről alkotott képpel. Matsen megfigyelései szerint a boszorkányság gyakorlása segít gyógyulni (leginkább mentális és érzelmi szinten), hiszen a test elfogadása, dicsérete és a női lét ünneplése is részét képezi ennek a természetvallásnak. Mindezek ellenére Matsen azt állítja, a nők felkarolása nem mutatkozik meg annyira hangsúlyosan a WitchTokon, mint amennyire a

fogyasztói, konzumerista törekvések és az esztétika kidolgozása, megjelenítése. Ezt a kutató ötven megtekintett és elemzett videó alapján állítja, és hasonlóan jártam el én is, annak érdekében, hogy különböző tanulmányok áttekintésén, előzetes, személyes benyomásokon túl is pontos képet tudjak adni erről az online valási szubkultúráról.

A továbbiakban összegzem, hogy a megnézett videók alapján milyen képet fest magáról ezen az alkalmazáson az említett csoport. Ahogyan Matsen, én is ötven videót néztem meg, amelyeket a tartalomgyártók (többek között) #witchtok címkével láttak el, azzal egészítve ki az említett szerző módszerét, hogy legalább száz-ezer kedvelést elérő videókat vettem számításba. Úgy vélem, minél több felhasználó pozitív reakcióját követve reprezentatívabb képet lehet nyerni a közösségről, mint tetszőlegesen szemlélve a keresés alatt felbukkanó tartalmakat (igaz, ez a kis tétel önmagában nem mondható reprezentatívnak, viszont itt nem is célom szociológiai szempontból elemezni a csoportot: inkább ízelítőt adnék abból, mit jelent ma boszorkánynak lenni az interneten, hogyan működik ez a hálózat, mit fogyasztanak a felhasználók, mit tartanak önmaguk és a publikum számára fontosnak).

Ahogyan azt már előttem több kutató is megfigyelte, az egyik legfontosabb „kritériuma” a WitchTokra érkező tartalmaknak az atmoszférateremtés, eszközök, dekorációk, sőt hangok használata, amivel a gyakorlatokat és ezt az életstílust azonosítják. Visszatérő így például az *October Country – My Girlfriend is a Witch* című dala, szárított növények és ezek felhasználása, mozsár, kristályok felbukkanása a képsorokban. A legszembeűnőbb mégis a gyertyák használata és jelenléte, hiszen a megtekintett videók 40%-ában (pontosan húszban) valamilyen formában jelen van ez a tárgy, legyen szó az esztétika megteremtéséről a háttérben, a lánggal történő varázslatról vagy egy rituálé, mágia véghezviteléről. Az általam szemlélzett közösségimédia-tartalmakban alig volt jelen a „female empowerment”, női jogok, feminizmus tematikája. Ehelyett oktató és informáló célzatú tartalmak, tippek kezdőknek, mémek, varázslatok bemutatása, trükkfelvételnek tűnő videók bukkantak fel tízezer fölötti kedveléssel.

Vannak esetek, amikor feltűnő az információk hiányos átadása: sem a videóban, sem a leírásban nem szerepel útmutatás, kiegészítés ahhoz, amit látunk. Ilyen például @hannah.dierks_ néven futó felhasználó videója¹³ arról, hogyan készíti el maga számára a rózsavízet, a néző viszont nem tudja meg, hogy a keverék milyen jelentőséggel bír, mi lesz a szerepe, sorsa a továbbiakban, mire használja a boszorkány. Hasonló @allthingswitchy1 videója¹⁴ is, amelyben fekete sőt készít tojánhéjjal. Annyit tud meg a laikus a tizenkét másodperces mozgókép futamideje alatt, hogy a tojánhéjak nagyon erős védelmet jelentenek, látja a termék elkészítését, de azt nem tudja meg, mikor, milyen módon kell vagy javallott használni azt. Ide számít még egy @.luvmoonyx által készített húsz másodperces¹⁵ is, amelyben bemutatja, hogy mielőtt kitenne Instagram-történetbe egy fotót, milyen rúnát rajzol alája. Egyetlen többletinformációnk a videó leírásában az, hogy a védelem (protection) címkét is feltüntette a készítő. Az ábrázolt grafika valóban védelmet hordoz magában a viking hitvilág szerint, viszont ez nem derül ki a látottakból vagy leírtakból.

A mérleg másik oldalán pozitívabb tapasztalatok helyezkednek el: több manifesztációs, mágiával (főleg szerelmi varázslattal) kapcsolatos tartalmat is bemutatnak a videókészítők lépésről lépésre, megmagyaráznak jelenségeket, tévhiteket oszlatnak el, segítik a kezdőket az elindulásban. Ilyen @ashandrosee egyik videója,¹⁶ amelyben a kezdőknek (akiket a közösség *baby witch*ként emleget) javasolja, hogy készítsenek listát különböző tárgyokról, növényekről, jelenségekről, írják le, számukra ezek mit jelentenek, valamit informálódjanak jelentésükről, és később használják a nekik kedves tárgyakat, növényeket a gyakorlataikban. A tartalom leírásában jelzi, hogy ez nem egyetemes tan, hanem a saját tapasztalata, és

azt ajánlja, hogy a nézői alkalmazzák azt, ami rezonál velük, hagyják azt, amit nem éreznek sajátjuknak. Ez a felfogás amúgy is jellemző a boszorkánypraktikákra: az egyén személyes érzései és preferenciái befolyásolhatják a gyakorlatot, nem kötelező minden esetben követni azt, amit más boszorkányok alkalmaznak. Oktató jellegű videók közé sorolható @righteouspiscis747 egyik munkája, aki azt mutatja be,¹⁷ hogyan kell a boszorkány „lezárja a tükrét” (egyesek a spirituális közegekben úgy vélik, a tükrök kaput nyithatnak egy másik világra vagy dimenzióra, és ilyen gyakorlattal óvják meg magukat ártó lelkektől, erőktől vagy jelenségektől).

A szakirodalmi megfigyelések közül a boszorkányság materialista mivoltját cáfolja @moonstreetkits posztja,¹⁸ amelyben arról beszél a tartalomgyártó, hogy nem szükséges egy boszorkány elköteleznie magát egy nézet vagy ág mellett ezen az újpogány valláson belül, nem szükséges sok terméket, tárgyat birtokolni, hiszen ezek nélkül is végezhetőek gyakorlatok, mindemellett nem feltétlenül számít pogánynak, aki boszorkánysággal foglalkozik, hiszen ő is pusztán spirituálisnak vallja magát. Ezekon a példákon kívül fontos lehet még, hogy a boszorkányok szívesen magyaráznak meg az érdeklődőknek bizonyos jelenségeket. A 2024-es, áprilisi napfogatózással kapcsolatban, egy kommentre reagálva @reignxena oktatta követőit¹⁹, a tavaly augusztusi kék hold jelenségről pedig @libertyavawalker tartalomgyártó boszorkány édesanyjától hallhattak, akik szembetalálkoztak a videóval.²⁰

A WitchTok az előbbieket példájából kiindulva variált kínálatot várja a közösség tagjait és az érdeklődőket, a tartalmak fekete kalapos macskáktól vicceken át tanításig széles skálán mozognak. A 2020-as években új erőre és nagy népszerűsége kapott jelenség azért is lehet imponáló a gyakorlóknak, mivel a személyi kiteljesülését, az egyéni spirituális gyakorlatot úgy helyezi középpontba, hogy közben nem csorbulnak a közösségi értékek sem, hiszen az esetek nagy részében a közösség el- és befogadó, és a kölcsönös oktatás a sok tartalom alappillére. Ez a dogma nélküli pogány vallás természetesen folyamatosan alakul, kiegészül új ismeretekkel, talán el is hagy bizonyos elemeket, hiszen különböző kulturális közegekből merít. A kapcsolatháló, hűen a világháló tulajdonságaihoz, nemzetközi, folyamatosan mozgásban lévő, mindig aktív.

De, mint minden online közösségben, itt sem kizárólag a pozitív kohéziós erő jellemzi a teljes társaságot. Frampton és Grandison korábban idézett munkájukban összegezték az általuk megszólítottak negatív tapasztalatait is. Egyes kérdezettek úgy vélik, az újoncok kiszolgáltatott helyzetben vannak, mivel akadnak olyan tartalomgyártók, akik szándékosan félrevezető produktumokkal állnak elő. Ennek erősebb fokozata, amikor a kezdőket egy internetes csoporton belül azért zaklatják, mert hiányosak vagy tévesek az ismereteik – ami természetesen azt eredményezi, hogy az érintettek nem mernek már annyira kérdezni. Volt olyan megszólaló is, aki kiemelte, hogy néha nehéz egyensúlyt találni az elmélyült spiritualitás és a racionalitás között.²¹ Egyesek azt nehezményezik, hogy a világhálón már sok boszorkány csak az esztétikát képviseli, nem érdekli őket a boszorkányság spirituális vonzata. Van, aki ezeket a személyeket Harry Potter-pogányoknak bélyegzi.²²

Mára már szinte lehetetlen azt megmondani, hogy a régi vallásgyakorlástól mennyiben tér el az új, virtuális boszorkányság, hiszen a kereszténység előtti időkben is térségtől, kultúrától függően alakult. Amit viszont a közösség átörökölt az online világba, az a természet szeretete, a mágia gyakorlása, az asztrológia elemzése, jellegzetes és hagyományos eszközök használata, néha újragondolása, ezenkívül az egyén és közösség ambivalens, mégis működőképes és sokak számára szimpatikus élménye.

Ahogy arra a szakirodalom és a rövid kutatás is rávilágít, a WitchTok szóra-kozáson túl (az 50 videóból 7 egyértelműen csak mém vagy vicc) egy közösségi élmény. Ennek a platformnak a formátuma (például az, hogy egy videó kommentjére lehet új videóban válaszolni úgy, hogy a választott hozzászólás megjelenik a kép-

ernyőn) egyszerűvé teszi az interakciót. És annak ellenére, hogy a virtuális közösség tagjai közül sokan használják arra a fiókjukat, hogy legjobb tudásuk szerint pontos ismereteket adjanak át a követőiknek, az a tendencia mutatkozik, hogy az esztétika, a külsőségek vonzzák a felhasználókat. A megtekintett tartalmak egytizede ért el egymillió fölötti kedvelést, ebből kettő vizuálisan kellemesen, esztétikusan szerkesztett (feltehetően) trükkfelvétel, egy másik a tartalomgyártó saját zenéjének promóválásával érte el az egymillió fölötti kedvelést. Akad olyan videó ezek között, amelyben egy gót (goth) stílusú gyermekszobát rendeznek be a szülők, és csak egy mágiát bemutató videó szerepel a gyűjteményben a legnézettebb öt között.

■ JEGYZETEK

1. *A nők ellen háborúznak az afrikai boszorkányüldözők.* Origo 2009. 03. 17., web: <https://www.origo.hu/nagyvilag/2009/03/boszorkanyuldozes-csonkitas-a-the-independent-az-afrikai-nok-elleni-haborurol>. (2024. 04. 27.)
2. Az angol *coven* szó azt jelenti: boszorkányok gyülekezete. Úgy definiálhatjuk, mint egy boszorkányvalláson belüli kisebb (12-13 tagot számláló) csoport.
3. Népszerű, globális boszorkányvallás. Legtöbb követője két fő istenségben hisz, az Úrnőben és az Úrban. Legfőbb tanuk: „Tégy, amit akarsz, csak másnak ne árts!”, és hitük szerint minden jó és rossz cselekedet, energia háromszorosan hat vissza arra, aki kibocsátja.
4. Raven Grimassi: *Spirit of the Witch: Religion & Spirituality in Contemporary Witchcraft.* Llewellyn Publications, St. Paul, Minnesota, 2003.
5. Alexandra Frampton – Alexandra Grandison: “*In the broom closet*”: exploring the role of online communities in shaping the identities of contemporary witchcraft practitioners. *Current Psychology* 2023/42. 23800–23820, web: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-022-03441-z> c
6. Chris Miller: *How Modern Witches Enchant TikTok: Intersections of Digital, Consumer, and Material Culture(s) on #WitchTok.* *Religions* 2022/13. 118. web: <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/2/118> (2024. 04. 27.)
7. Mary McGill: *Wicked W.I.T.C.H: The 60s Feminist Protestors Who Hexed Patriarchy.* Vice, 2016. 10. 18. web: <https://www.vice.com/en/article/43gd8p/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy> (2024. 04. 27.)
8. Johanna Braun: *#WITCHTOK.* FKW // Zeitschrift für Geschlechterforschung und visuelle Kultur 2022/70. 163–165. web: <https://doi.org/10.57871/fkw7020221615> (2024. 04. 27.)
9. Esmé Lily Katherine Partridge: *Digital Spirituality: Technological Re-Enchantment in 2020/1? An exploration of Witchcraft and Reality Shifting on TikTok as (post)modern spiritualities existing in Wouter Hanegraaff's 'mirror of secular thought'.* SOAS University of London, 2021. web: https://www.academia.edu/50946337/Digital_Spirituality_Technological_Re-Enchantment_in_2020_1_An_exploration_of_Witchcraft_and_Reality_Shifting_on_TikTok_as_post_modern_spiritualities_existing_in_Wouter_Hanegraaff_s_mirror_of_secular_thought (2024. 04. 27.)
10. Oren Golan: Introduction: *Digital Youth and Religion.* *Religions* 2023/14. 704. web: <https://www.mdpi.com/2077-1444/14/6/704> (2024. 04. 27.)
11. Lindsey Wright: *The Sound of Identity: Audios and Hashtags as Nexuses of Practice on TikTok.* University of Central Florida, 2021. web: https://stars.library.ucf.edu/honorstheses/1086/?utm_source=stars.library.ucf.edu/honorstheses/1086&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (2024. 04. 27.)
12. Fiona Matsen: *#WitchTok; An Examination of Female Empowerment And An Emphasis On The Creation of the “Witchy Aesthetic”.* State University of New York, 2022. web: <http://hdl.handle.net/20.500.12648/11982> (2024. 04. 27.)
13. HannY [hannah.dierks_]: *#spirituality #espiritualidad #bruja #wirthtok #witchcraft #witch #rosewater #rosemary #fypfv #viral.* 2023. 11. 30. TikTok, web: https://www.tiktok.com/@hannah.dierks_/video/7307304685528993057?q=witchtok&t=1714660832250
14. AllThingsWitchy [allthingswitchy1]: *this is a personal favourite for me.* 2023. 04. 19. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@allthingswitchy1/video/7223848066875510018?q=witchtok&t=1714660832250>
15. Moony or Gloria u choose [l.uvmoonyx]: *All the time.* 2023. 03. 01. TikTok, web:

<https://www.tiktok.com/@.luvmoonyx/video/7205473326863584517?q=witchtok&t=1714755067173>

16. ashandrosee [ashandrosee]: *Beginner Witchcraft Series: Part 1*. 2023. 07. 05. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@ashandrosee/video/7252258220641701146?q=witchtok&t=1714660832250>

17. righteouspisces747 [righteouspisces747]: *psa 2 lock ur mirrors*. 2024. 01. 15. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@righteouspisces747/video/7324424177337863466?q=witchtok&t=1714660832250>

18. Moon Street Kits [moonstreetkits]. 2023. 04. 11. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@moonstreetkits/video/7220774839567584554?q=witchtok&t=1714660832250>

19. Manbo Xëna [reignxena]: *Replying to @Peace*. 2024. 04. 09. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@reignxena/video/7355879498946039082?q=witchtok&t=1714755067173>

20. Libertyavawalker [libertyavawalker]: *Prepare urself another moon to shake things up... AGAIN*. 2023. 08. 29. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@libertyavawalker/video/7272747899547667744?q=witchtok&t=1714660832250>

21. Idézve a megszólalót: „Van, aki azt mondja: »A férjem csúfolt engem... Tönkretette az oltáromat«... Az emberek a hozzászólásokban azt mondják: »Ó, próbáltál már zsályát gyűjtani? Próbáltad már meggyűjtani ezt a gyertyát?«... Akkor én azt mondom, hogy »valószínűleg fel kellene hívnod a Női Segélyszervezetet«... Nem azt mondom, hogy a mágikus dolgok nem működnek. De ezen a ponton a valódi életre van szükségük.”

22. Frampton–Grandison: i. m.

DEMÉNY PÉTER

ÉLETPUSZTÍTÁS

Nagy Gerzson: *Meddig él egy anya*

■ A regény bemutatóján az Írók Boltjában Mészáros Sándor „a szeretethiány feltájtairól” beszélt, és ez nagyon jellemző mondat Nagy Gerzson *Meddig él egy anya* című könyvéről. Egyrészt ugyanis a fiú, Tom, aki az Andokban bolyong, nem akar már hazajönni az anyjához és a nővérehez, másrészt viszont a történetmondás, szintén Mészáros szavával, „mozaikos”, nem mindig tudjuk követni a történetet, pontosabban a lélek története az, amelyik *igazán* zajlik.

Ágota és Tom, ők lennének a főszereplők, ha Nagy Gerzson prózavilágával kapcsolatban lenne értelme ennek a szónak. Illetve van, de egy jóval visszafogottabb értelemben, mint ahogy azt akár színházi tapasztalataink alapján gondolnánk. Van egy történet, ködös és masszás, amelyben ők ketten, a testvérek fordulnak elő a legtöbbször, vagy hát ők mesélnek a legtöbbet, még inkább *róluk* mesélnek a legtöbbet, hiszen Tom történetét, mint kiderül, Ágota képzeli.

De mint az *Ablak az Ontarió-tóra*, ez a könyv is nagyon szép. A szűrtsége, a sűrűsége miatt nagyon szép, és a zárásai miatt. A regény nyelve poétikus, szárazon lírai, mint mondjuk Oravecz vagy Kavafisz költészete. Éppen ebben állnak a veszélyei: szerintem Nagy Gerzson nem értette Bendl Vera kérdését, amely úgy szólt, meddig bírja meg ez a stílus a folytatást, mikor fárad el. Kavafisz életműve vékony, Oravecz pedig több élettapasztalatot görget, és nem szorítja meg vagy inkább *el*, mint egy vérző sebet szokás, a mondatokat. Igaz viszont, hogy már a két évvel előtti könyv is ilyen stílusban íródott,

és akkor is nehéz volt elképzelnem, hogy lehet még egy regényt írni így.

Hál’ istennek lehetett. Ma már nem olyan nagy csoda, ha valaki az anyjáról ír rosszat – a világirodalomban rég nem, legalábbis Jules Renard óta, aki a *Csutak úrfiban* sokat tett az idealizált anyakép lebontásáért –, de azért nem is nevezhető szokásosnak, vagy talán az olvasók döbbennek meg újra és újra. Különbözik Nagy Gerzson könyvében is összetett ez a kép, miközben kétségtelenül negatív vonásai vannak, lásd például azt a jelenetet, ahol az anya elmeséli a lányának, hogy felhívta a fiát, és azt mondta neki, ne jöjjön haza.

Akárcsak Bartisnál, az anya itt is nagy mestere a valóság kizárásának, hiszen Ágota dühödött és kétségbeesett kérdéseire nem válaszol. Szobájának narancsfényben villogó üvege jelenti őt a lánya és a fia számára egyaránt, ez a részlet mélyen belevésődik a szemünkbe, ahogy haladunk az olvasással, bár az író nagyon okosan takarékoskodik az ismételtetésével.

Egy ilyen anya, egy ilyen család – az apa, aki emberibb, pajtáskodóbb gesztusai vannak, olykor hetekre eltűnik egy másik nővel, aztán mintha mi sem történt volna, visszajön, és hamar meghal – a gyermekeket is megviseli, Ágota sem tud végigvinni egy szerelmet, nem is tudja, hogyan kellene, Tom sem. Eszter csak egy bonyolult emlék, akárcsak Jimmy, a mában pedig senki sincs. A ködös massa miatt az idő felosztása sem egyszerű, a múlt, a jelen és a jövő darabkái nem könnyű elválasztani, de amennyire meg lehet ítélni, mégiscsak úgy igaz, hogy a jelenben

egyiküknek sincs senkije, illetve mindketten a családhoz, vagyis megmaradt anyjukhoz kötődnek a leginkább.

Jimmy nagyanyja nagyon rokonszenves öreg hölgy, otthonba megy, hogy ne zavarja a családját a haldoklásával. Ágota és Jimmy szakításának talán ez a legfőbb oka: a leányt zavarja, hogy az anyja elbarikádozza magát a valóságtól, de ő maga is pontosan úgy tesz.

A talán Nagy Gerzson poétikájának fontos szava. Minden a talánban történik, semmi sem egyértelmű, a problémák egyrészt a mesélésben jelennek meg, másrészt viszont a mesélés hogyanjában. A mozaikok összeállnak, de folyton forognak, belenézel, és mindig mást láatsz. A remek zárások egyben nyitások, továbblködések, a mesélés dinamikus gyeplői. „Mélyen aludt, a szája nyitva, nem akartam felébreszteni. Sokáig vártam a taxira. Az utcán esőpermet, a levegő langyos, régen volt ilyen enyhe telünk. Szeretem a városnak ezt a mocskos arcát. A karácsonyi fények nem jutnak el idáig. A járda nedves, a tócsák tompán verik vissza az utcai lámpák fényét. Felnéztem a házra, kerestem, melyik Jimmy erkélye. Sötét volt minden ablak.” (52.) Ez engem valamiért Kántor Péter nagy versére, a *Minden időben*-re emlékeztet: „Mit tehetnél még értem, anyám? / Viselj el minden időben! / És égjen a villany az ablakodban, / mert néha éjszaka fölnezek.” Itt nincs világozság.

Mint Oravecznél, Kántornál, Ted Hughesnál, Kavafisznál, a költészet a prózaiság mellől villan elő. „Régen volt ilyen enyhe telünk” – ezt az időjárás-jelentésben is mondhatná valaki. Azt is, hogy „sötét volt minden ablak”. Ám a

kontextusban mindkettő valami mást is jelent, főleg az utóbbi, hiszen az hangsúlyos helyen van, a mozaik végén.

„Itt állt előttem meztelenül, kitarulkozva, és arra gondoltam, hogy én sohasem fogok így kitarulkozni neki. Eleinte azt hittem, hogy képes leszek erre. Hirtelen megutáltam magam ezért a gyengeségért, és Jimmyt is, a felismerés miatt. A Bongo Bong ment, felhangosítottam, és vártam a refrént, hogy üvölttessem, *Je ne t'aime plus mon amour Je ne t'aime plus tous les jours.*” (127–128.) Ez már direktebb utalás, de itt is a sok semmiből lesz egy nagyon hangsúlyos jelenet. A testvéreknek fogalmuk sincs, hogy mitől boldogtalanok.

„Az eső elállt, a levelekről csöpögött a víz. A sátrak mind sötétek, a legtávolabbt kivéve. Úszunk egyet, kérdezte Tom. Barnabás megtorpant. Nem veszélyes ez? De, veszélyes. Minden veszélyes. A gatyádat úgyis ki kell mosni. Mielőtt a vízbe rohant, Tom lefröcskölte a mellkasát, a karját, a combját. A kanyarnál ne menjünk tovább, kiáltott. Erős a sodrás. Hanyatt fekvé lebegtek, gőzölgött a pára a vízen. A túlparton fekete madár szárította a tollát. Innen már úszunk vissza, mondta Tom.” (154.)

Ez egy Duna menti osztálykirándulás leírásának vége, itt tudjuk meg, hogy az apja megcsalja az anyját a földrajztanárnővel meg a Barnabás anyjával.

Meddig él egy anya. A könyv címe azt állítja, hogy ezt kérdezi. Szárazon kétségbeesett állításkérdés ez. Egy anya mindig él, folyamatosan pusztíthat. Ezt én mondom, meg a könyv a maga visszafogott reménytelenségével.

ABSTRACTS

István Benedek

■ ***Changing Social Media Networks and Media Consumption in the Age of TikTok***

Keywords: *media consumption, generational approaches, gen Z, social media, TikTok*

In the last two decades, the widespread adoption of social media has fundamentally transformed our media consumption habits. This study examines the role of the latest influential network, TikTok, in this transformation. In recent years, TikTok has become a trendsetter in the social media market, which means that the platform significantly influences the direction of development in this sector. Therefore, it is worthwhile to study the platform's operation in detail to gain a more comprehensive understanding of the future trajectory of social networks. The text discusses four key aspects: the new forms of social media sites and the operational principles of the For You algorithm; the widespread adoption of the short video format; the use of social media platforms as search engines; and the changes observed in news consumption.

Tímea Berki

■ ***The Social Network of Sámuel Brassai in the 1830s and 1840s***

Keywords: *Sámuel Brassai, genealogy, social embeddedness, prestige, Transylvania*

With the help of printed and manuscript resources, in this article, I aim to reconstruct the social network of Sámuel Brassai, while also identifying his strategies and conceptions as an editor of the magazine called *Vasárnap* *Újság* (Sunday Paper), established on the initiative of Farkas Sándor Bölöni. This analysis helps to understand the process by which Brassai became a node of his network, then an eccentric person, tracing his orientation in scientific life and his involvement in the education of society on the pages of

the magazine, in the decades preceding the professionalization and differentiation of the scientific disciplines, when he was not yet perceived as the last polymath of Transylvania.

Enikő Deák

■ ***Building the Social Care Network in Romania***

Keywords: *social welfare system, historical context, social work, system development, challenges*

The social care system in Romania underwent significant changes after the fall of the communist regime in 1989, but there are still many organizational problems. The system suffers from underfunding, lack of resources, long waiting lists and complicated application procedures. An analysis of the historical and social context of the social care system is essential to understand current structures and challenges. Social policy is still searching for its identity and social work continues to rebuild after the communist regime. The role of social workers is key to the effective functioning of the system and to supporting clients. Ensuring quality services and improving the system will remain a priority for the future.

Borbála Gondos

■ ***The Witches Moved to the Web: Pagan Religion on Social Media – the #WitchTok Phenomenon***

Keywords: *witchcraft, TikTok, WitchTok, pagan religion, online community*

The public perception of witches is problematic on many levels: people tend to blend witchcraft with Satanism and the entertainment industry illustrates a false picture of people of this faith, not to mention the historical persecution of witches. This paper presents and examines a specific online subculture, a religious/spiritual community existing on the TikTok video-sharing platform. In this article, I shortly introduce the pagan religion of witchcraft – its roots and modern practice –, summarize researchers' observations on the topic, and discuss

my findings based on the literature and my brief research on the relevant content of the mentioned platform, drawing attention to the individualistic nature of witchcraft and the qualities and cohesive power of this community.

János Fodor

■ ***The Hungarian Intellectual Elite in Romania in the Network of the Hungarian Counterintelligence Between 1971-1983***

Keywords: *counterintelligence, Securitate, diplomats, Hungarian minority in Romania, Domokos Géza*

The primary aim of the present study is to provide a point of reference for the counterintelligence and intelligence activities in Hungary concerning Romania, and to show that Hungarian state security has been collecting information on Hungarians in Romania since the early 1970s, and using it in various ways in cooperation with the foreign affairs apparatus. The “protagonist” of the case study is a III/II secret agent, a diplomat at the Hungarian Embassy in Bucharest, who, as a result of his activities over about twelve years, reported on political events in Romania and the situation of Hungarian intellectuals, but through the informant, the activities of the Romanian secret service were observed, from which the Hungarian foreign service obtained more nuanced information beyond the traditional intelligence gathering methods. In addition, with regard to the period indicated in the title, I have examined the parts of Géza Domokos’s surveillance dossiers compiled on the basis of Securitate observations that relate to this period, and in particular those that relate to contacts in Hungary.

Ágnes Kiss

■ ***The “Hungarian Interest” and Informal Minority Representation in the Second Half of the Ceaușescu Era***

Keywords: *Romania, minority, secret services, censorship, public discourse*

To compensate for the shortcomings of the formal institutional system, an informal order for minority representation was developed in Romania during the 1970s. This paper aims to characterize this model of informal representation, detailing its components and operations, such as informal norms of public engagement, networks and networking, communication between leaders and members, and decision-making processes. Since the research focuses on informal representation rather than the functioning of a formal institution, the analysis centers on individuals, their opinions, everyday activities, and attitudes expressed in critical situations. The primary source for this study is the Securitate files of Géza Domokos (1928-2007), a pivotal figure in Hungarian cultural life and minority interest representation during the latter part of the Ceaușescu era.

Melinda Mihály

■ ***The Medieval and Early Modern Stone Collection of the National Museum of the History of Transylvania***

Keywords: *Transylvanian National History Museum, medieval and early modern stone collection, tombstones, architectural carvings, plaster casts*

The medieval and early modern stone collection of the National Museum of the History of Transylvania originated as an integral part of the Coin and Antiquities Collection of the museum’s predecessor, the Transylvanian Museum Society. Over time, it has developed into one of the richest collections in the Carpathian Basin, now comprising approximately 600 carvings. The study is divided into two major chapters. The first chapter covers the history of the collection, while the second provides a detailed description of it. The first chapter traces the history of the stone collection from the founding of the Transylvanian Museum Society, the predecessor of the current museum, to the most recent reorganization of the stone collection. The second chapter of the study presents the medieval and

early modern stone collection, showcasing the exhibited pieces through three main thematic groups: tombstones, architectural carvings, and plaster casts.

Enikő Orsolya Nagy

■ ***Community from Nothing: The Reorganization of the Jewish Community in Cluj after the Holocaust***

Keywords: *Holocaust, Jews, Jewish property, community, reorganization*

During the Second World War, the Hungarian state treated Jews as second-rank citizens, marginalized them socially and economically, confiscated all their property, and eventually handed them over to a foreign power to be killed. After the Holocaust, the remaining and returning Jews of Cluj faced serious difficulties. The survivors returning from deportation and labor service not only had to deal with the trauma of war, but also had to face the loss of family members and relatives, confiscation of their homes, and the closure of their institutions. Under these circumstances, the survivors' primary goal was to rebuild their community and create a new livelihood, but they faced many legal and administrative obstacles in their efforts. In this study, we will trace the process of reorganization of the Jewish community in Cluj after the Holocaust, briefly discussing the problem of recovering confiscated property.

Orsolya Sarány

■ ***Networks and Representations: "Romanian" Institutions in Szeklerland in the Romanian-language press of Szeklerland***

Keywords: *media, language, media representation, Romanians from Szeklerland, institutions*

In this paper, I examined the Romanian institutions and their networking in Szeklerland, while I also looked at how this institutional system is represented in the Romanian media from Szeklerland. I was curious to see if

there was a connection between the image developed and distributed by the Romanian language media and the everyday reality of Romanians living in that region, taking into consideration the fact that the representation of Szeklerland in the media and the reality of people living there do not always overlap.

Péter Sas

■ ***Lajos Kelemen, the Passionate Letter-writer***

Keywords: *Lajos Kelemen, László Passuth, history of Transylvania, Transylvanian Archives, Báthory family*

Lajos Kelemen not only founded schools but also nurtured them with his personality, beyond his knowledge. Due to his selfless desire to help, he was available to anyone dealing with Transylvanian subjects. Besides professionals, he willingly offered advice to novelists and playwrights to ensure their work's historical background and plot were as authentic as possible. This is evident from the correspondence he had with László Passuth, a former Piarist student from Cluj.

Henrietta Szabó-Kádár

■ ***Journey around International Journalism***

Keywords: *traveling, international relations, Hungarian minority, Erasmus+, journalism*

Why do we travel? What does traveling give us? How does it affect our work and career as journalists? What does it mean to be internationally connected as a journalist? What do international Hungarian connections mean? This paper attempts to discuss these questions among others, from a perspective of a young, aspiring journalist, who had just stepped into the realm of international cooperation in media. Through my experiences and the lessons I've learned, the paper also sheds light on the benefits of seizing the opportunity that Erasmus programmes give to university students.

István Szilárd Szász

■ *Transylvanian Newspapers on Facebook – Networks of Active Readership*

Keywords: *daily newspaper, Facebook, network, representation, Transylvania*

In this study, I examine the Facebook activity of all Hungarian-language daily newspapers in Transylvania realized in the first half of 2017. I will examine the sharing strategies used by

each editorial office and the specificities of the readership that responded to the posts. I will attempt to explain my network observation that the overlapping of the representation networks (which user reacting to which post) from each newspaper's Facebook page as a single large network is a good approximation to the spatial location of the newspaper's localities.

A Korunk folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok

András Sándor és Kukorelly Edit – író, költő, Nemesvita
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
András István – teológiai professzor, Gyulafehérvár
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Bartók Julianna – tanár, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Dr. Derék Pál – irodalomtörténész, Bécs
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Kálóczy Béla Tibor – nyugdíjas köztisztviselő, Halásztelek
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárad
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, egyetemi tanár, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Győrffy Gábor

- Balázs K. Attila** (1973) – író, Székelykeresztúr
- Benedek István** (1988) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE Kommunikáció, Közkapcsolatok és Reklám Intézeti, Kolozsvár
- Berki Tímea** (1977) – kutató, óráadó tanár, PhD, BBTE, Kolozsvár
- Deák Enikő** (1992) – doktorandusz, BBTE, Kolozsvár
- Demény Péter** (1972) – költő, főszerkesztő, Mátca, Bukarest
- Fodor János** (1989) – történelem, egyetemi adjunktus, PhD, BBTE Magyar Történelmi Intézeti, Kolozsvár
- Gondos Borbála** (2001) – filmkritikus, magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Katz András** (1950) – képzőművész, Netanya, Izrael
- Kiss Ágnes** (1979) – kutató, PhD, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
- Levász Krisztina** (1970) – író, költő, könyvtáros, Budapest
- Mihály Melinda** (1976) – művészet-történelem, PhD, muzeológus, Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum, Kolozsvár
- Nagy Enikő Orsolya** (1988) – doktorandusz, BBTE Holokauszt- és Genocídiumtanulmányok Intézete, Kolozsvár
- Sarány Orsolya** (1993) – újságíró, doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és szociálpolitika doktori program, Csíkszereda
- Sas Péter** (1934) – irodalom- és művelődéstörténelem, PhD, Budapest
- Szabó-Kádár Henrietta** (2001) – újságíró, magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Szász István Szilárd** (1988) – újságíró, szerkesztő, óráadó tanár, PhD, BBTE, Kolozsvár, Sapientia EMTE, Marosvásárhely
- Telegdi-Csétri Áron** (1976) – tudományos kutató, PhD, projektvezető, BBTE Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

„A médianak [...] köztégtelenül meghatározó szerep jut az egyes generációk formálásában, ráadásul ez a hatás az utóbbi évtizedekben talán még hangsúlyosabb, aminek egyik lehetséges oka a technológia hihetetlen ütemben történő fejlődése. Gondoljunk csak bele, a rádió esetében még 38 év kellett ahhoz, hogy 90 millió felhasználót elérjen. Ehhez képest a televízióknak már csak 13 év, az internetnek pedig mindössze négy év volt szükséges, hogy ugyanazt a közönséget elérje. Ha pedig kimondatlan a közösségi média-oldalakra tekintünk, akkor azt látjuk, hogy amíg a Facebook esetében a 100 millió felhasználó elérése még több mint négy évet vett fel, addig az Instagramnak már csak két évre volt ehhez szüksége, a TikToknak pedig mindössze kilenc hónapra.”

(Benedek István)

ISSN 1222 8338

9 771222 833304 24007

10 LEJ
950 FT

RETELE SOCIALE
SOCIAL NETWORKS